

Liahona

Founga 'oku
Tāpuekina ai 'e
he Ngaahi Tamaí
'a e Mo'ui 'Enau
Fānaú, p.4, 10

Faifekau 'i Siapani, Písope
Pule, 'Aposetolo Fo'ou: 'Eletā
Gary E. Stevenson, p. 14

Ko e Founga 'o e Toe Fakafoki Mai
'e he Tohi 'a Molomoná 'a e Vakai
'o e Mata Fakalaumālié, p. 20

Tali 'o e Ngaahi Fehu'i 'e 14 kau
ki he Mo'ui Hili 'a e Maté, p. 32

'E 'ikai te nau fikaia pe fieinua, pea 'e 'ikai foki te 'ia 'a kinautolu 'e he velá pe ko e laaá; he ko ia 'okú ne 'aló'ofa kiáte kinautolu te ne tatakí 'a kinautolu, 'io te ne tatakí 'a kinautolu 'i he ngaahi ve'e matavai.

1 Nifai 21:10

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí: Ko 'Etau Tamai, Ko Hotau Faifakahinohino
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Fuakava 'o e Temipalé

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 14 'Eletā Gary E. Stevenson: Ko ha Loto Mahino
Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales
'Oku ngāue 'a 'Eletā Sitivenisoni 'aki ha loto mahino ki he ngaahi ue'i 'o e Laumālié, ko e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, pea mo e malava 'e he Siasí ke tāpuekina kinautolu 'oku nau fie ma'u iá.
- 20 'E Mamata 'a e Mata 'o e Kuí
Fai 'e 'Eletā Lynn G. Robbins
Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni hono ua ia 'o Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongolelei nāunau'ia.

- 26 Ngaahi Mana Fai Manava'ofa 'e Fitu 'i he Fononga'angá
Fai 'e Ephrem Smith
Ko 'eku fononga mei he tupu'anga faka'ofa ko ha paea ki he ngāue ma'ā e 'Eiki ko ha faifekau' na'e 'ikai ko ha mana noa pē.

- 28 Ha'u 'o Muimui 'ate Au: Ko Hono Ako'i 'o e Ngaahi Tefito'i Me'a Mahu'ingá 'i 'Apí
Fai 'e Alicia Stanton mo Natalie Campbell

- 32 Ko e Hā 'Oku Tau 'Ilo fekau'aki mo e Mo'ui hili e Maté?
Fai 'e David A. Edwards
Te tau lava 'o tali e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e mo'ui hili 'a e maté koe'uhí ko e ngaahi mo'oni mahinongofua mo pelepelengesi 'o e ongoongolelei na'e toe fakafoki maí.

- 36 A'usia ha Liliu 'o e Lotó
Fai 'e 'Eletā Edward Dube
I he taimi na'e puke ai homa 'ofefiné, ne u 'ilo na'e fie ma'u ke liliu hoku lotó 'o hangē ko ia na'e ma'u 'e 'Alamaá.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Ai: 'Oku Mau Tui ki he Muimui he Palōfitá
- 10 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Ko eTā Sīpinga 'Ofa 'a 'Eku Tamai
'ikai fakahā e hingoá
- 12 Mūsiká: Ha'u Kiate Ia
Fai 'e Theodore E. Curtis mo Hugh W. Dougall
- 40 Ngaahi Fakakaukaú: Mālie!
Fai 'e G. Craig Kiser
- 41 Ngāue 'i he Siasí: 'E 'ikai Hoko ia Lolotonga 'Eku Tauhí!
Fai 'e Brett J. Porter
- 42 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Ko e hā pea Ko e hā Hono 'UHINGA pea 'oku Fēfē hono Fai ha Fakamo'oni
Fai 'e Palesiteni Spencer W. Kimball

'I HE TAKAFÍ

'I Mu'á: Faitā 'a Cody Bell. 'I loto he takafi mu'á: Faitaa'i mei he iStock/Thinkstock. 'I loto he takafi mu': Faitaa'i 'e Leslie Nilsson.

46

46 Loto Vilitakí mo e Tu'unga Fakaākongá

Fai 'e 'Eletā David F. Evans
'Oku tau fie ma'u e loto vilitakí ka tau hoko ko e kau ākongā mo'oni 'a e Fakamo'uí mo a'usia 'a e ngaahi taumu'a lelei mo'oni 'oku 'afio'i he'etau Tamai Hēvaní 'oku fie ma'u ke tau a'usiá ke mateuteu ai ki he ta'engatá.

50 Kau To'a ki he Sāpaté

Fai 'e Samantha McFadyen
Na'e 'omautolu 'a e fili: ko 'emau va'inga 'i he Sāpaté pea feinga ke hoko ko e kau to'a fakafonua, pe ko 'emau tukuange ke mole 'a e va'ingá mo tauhi e Sāpaté ke mā'oni'oni.

52 Ko e Konga Faingata'a Taha 'o e Hoko ko ha Faifekau

Fai 'e Wendy Ulrich
Kuó ke lau 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Malanga'aki 'Eku Ongongo-lelei. Ka 'okú ke 'ilo 'a e founa ke talanoa ai ki ha taha fo'ou mo tali 'a e fakasitu'a'i? Fakalelei 'e ni'ihí 'o e ngaahi pōto'i ngāue 'e pau ke ke fie ma'u 'i ha'o hoko ko ha faifekau.

57 Ko 'Etau Tafa'akí

58 Mei he mala'e ngāue faka-faifekau: Ko ha Laumālie 'oku Tangi

Fai 'e Stephen Dugdale
Na'á ne hā ngali anga ta'efaka-kaume'a, 'ikai fakamaheningofua, pea ngali fakailifia. Ka ko hono mo'oni, ko ha laumālie pē ia 'oku fu'u fie ma'u ha ngaahi tali fakalangi.

61 Ngaahi Tali mei he Kau Taki 'o e Siasí: Founa Tokoni ki he Kau Faifekau

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

62 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

Ko 'eku ongomātu'a 'okú na kapekape, fanongo ki he ngaahi fasi le'o lalahí, mo sio he ngaahi faiva ta'e-fe'unga he TV. Ko e hā te u lava 'o fai ke u ongo'i ai 'a e Laumālié 'i 'api, tautautefito ki he Sāpaté?

64 Ko e Founa ke Hoko ai ko ha Kaungāme'a Lelei

Fai 'e David Morales
'Oku tau fie ma'u kotoa pē ha ngaahi kaungāme'a. Ko e ni'ihí 'eni e ngaahi founa ke ke fakakaungāme'a lelei ai peá ke hoko mo koe ko ha kaungāme'a lelei.

76

66 Fānau 'oku nau Tu'u 'Ali'aliaki: Tu'u 'i he Totonú

Fai 'e Aysia Tan

68 Ko e Kaungāako 'o Soatani

Fai 'e Kirstin Ide
Na'e 'ikai ke 'ilo 'e Soatani pe ko e hā 'e fai 'i he 'ikai ke 'i ai hono kaungāako Tohi 'a Molomoná. Ka na'á ne ma'u ha fo'i fakakaukau!

70 Ko e Teunga Tau Kakato 'a e 'Otuá

Ko e hā te ke lava 'o fai ke ongo'i malu mo fiefia ai ho laumālié?

72 Ko e Ngaahi Tali mei ha 'Aposetolo: Ko e hā e ngaahi palōmesi 'oku tau fai 'i he papitaisó?

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

73 Ko 'Etau Pēsí

74 Ko Ha Kau Mo'unga'i Tangata 'i he Tohi 'a Molomoná: Na'e Faifekau 'a 'Āpisi

75 Te u Lava 'o Lau 'a e Tohi 'a Molomoná

76 Ngaahi Talanoa mei he Tohi 'a Molomoná: 'Oku Ako'i 'e 'Alamā 'a e Founa 'o e Lotú

79 Peesi Valivalí: Te u Lava 'o Loto 'Apsia.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he pulusinga ko 'eni. Tokoni: Te ke lava 'o lotú 'i fē?

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni Ētita: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau Ētivaisā: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Cheryl A. Esplin, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: Peter F. Evans

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef Seitz

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larocabal, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'ū 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'oneitane Intellectual Property: Collette Nebeker Pule

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha'i 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni Ētita: Patrick Taufa

Kaungā Ētita

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nukualofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki hono makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'Iunaiteti Siteiti mo Kānata, 'ālu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauooti pe fakalō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke

he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe meā "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kempoutia, Pulu'āliā, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafai'angofuāi), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falanisēē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Intinōnēsīā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālōkā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēmi. (Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2016 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'ai atu ai hano fakatapu'apui, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala'ai ai e tokotaha 'oku 'aana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

June 2016 Vol. 40 No. 6. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMIM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiāfi Fakafāmili 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiāfi fakafāmili 'i 'apí. Ko ha sippinga 'eni 'e ua.

"Ha'ū, Muimui 'ate Au: Ko Hono Ako'i 'o e Ngaahi Me'a Tefitō 'i 'Apí," peesi 28: Fakakaukau ki hano ako fakafāmili ha kaveinga 'i he *Ha'ū, Muimui 'ate Au* 'i ha māhina 'e taha. Te ke lava 'o ako fakakongokonga hō'o kaveinga kuo fili 'i he uike takitaha 'o ngāue 'aki 'a e folofolā pe ngaahi tokoni fakaako kehē hangē ko e *Malanga'aki 'Eku Ongongoleléi*, LDS.org, ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolā, mo e *The Life of Christ Bible Videos [Ngaahi Vitiō mei he Tohi Tapū Ki He Mo'ui 'a Kalaisi]*. Te ke lava 'o vahevahe 'i he efiāfi fakafāmili 'o e uike takitaha 'a e me'a kuo ke akō mo hō'o ongo ko ai.

"Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Ai," peesi 8: 'Oku ako'i 'e he fakamatala ko 'eni, "'I he'etau hikinimāi 'a e palōfitā mo e kau 'aposetolō, 'oku tau mā'u ai ha fakamo'oni ko e kau tamai'o'eiki kinautolu 'a e 'Otuā." Te ke lava 'o fakatupulaki hō'o fakamo'oni ki he kau palōfitā 'aki hā'o lau pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi. Fakakaukau ki hono lau fakafāmili e taha 'o e ngaahi lea fakamuimui 'a Palesiteni Monisoni pea fili ha konga pau 'o 'ene akonaki ke mou mo'ui 'aki. Feinga ke ke fakatokanga'i e founga 'oku tāpuekina ai koé 'i hō'o mo'ui 'aki 'a ia 'oku kole mai 'e he palōfitā.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETĪ

'Oku māu 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org. Vakai ki he [Facebook.com/liahona.magazine](https://www.facebook.com/liahona.magazine) (māu 'i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) ke māu ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie, ngaahi fakakaukau ki he efiāfi fakafāmili 'i 'apí, mo e ngaahi nāunau te ke lava 'o vahevahe mo ho fāmili mo e kaungāme'a.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENĪ

'Oku fakafongā 'i 'e he mata'ifika 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Aho Sāpaté, 45, 50, 62

Anga fakakaume'a, 64

Faiako, 28, 43

Fakaleléi, 36

Fakamo'oni, 80

Fāmili, 10, 28, 36, 43, 44, 62

Kau Palōfitā, 8, 42, 44

Lakanga Taulā'eiki

Faka-Ēloné, 41

Loto fakatōkilalō, 52

Loto Vilitaki, 46

Lotú, 12, 58, 61, 66, 76

Mo'ui fakafalala pē

kiate kitā, 28

Ngaahi Fuakavā, 7, 28, 72

Ngaahi manā, 26

Ngaahi ouau, 7, 28

Ngaahi Taumu'a, 46

Ngaahi Temipalé, 44, 73

Ngāue fakafai'ekau, 52,

58, 61, 74

Ngāue fakatemipalé, 7

Ngaue Tokoni, 41

Nofomali, 28

Ongo'i 'Apasiā, 79

'Otuā ko e Tamai, 4

Palani 'o e fakamo'ui,

32, 58

Papitaisō, 72, 73

Sākalamēnitī, 40

Sīsū Kalaisi, 12, 28, 40

Talangofuā, 8, 28, 70

Tohi 'a Molomonā, 20, 57,

68, 74, 75

Tohi Tapu, 20

Tō'onga fakakaukau, 52

To'u Tupú, 41

Tui, 36, 46, 75

Tu'unga Fakaākongā, 46

Tu'unga fakatamai, 4, 10

Ului, 36

Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

Ko 'Etau Tamai, KO HOTAU FAIFAKAHINOHINO

Kuó ke 'osi fakaava nai ha puha 'oku fa'o ai ha ngaahi kongokonga 'o ha me'a kehekehe peá ke to'o mai mo hono tohi fakahinohino ki hono fa'ungá, peá ke fakakaukau, "Oku 'ikai pē ha'ane 'uhingamālie 'e taha?"

Ko e taimi 'e ni'ihī, neongo 'etau 'uhinga lelei mo e loto falalá, ka 'oku tau to'o mai ha fo'i kongá 'e taha pea tau fehu'ia, "Ko e 'ai ē ke hā?" pe "E hao fēfē ē?"

'Oku toe lahi ange 'etau faingata'a'ia 'i he taimi 'oku tau sio ai ki he puhá 'o fakatokanga'i ha fakamatala 'oku pehē mai, "Fie ma'u ke fokotu'utu'u—ta'u 8 ki 'olunga." 'Oku 'ikai ke tupulaki heni 'etau loto falalá pe ko 'etau faka'apa'apa'i kitautolú koe'uhí 'oku 'ikai pē ha'atau 'ilo 'e taha ki hono fokotu'utu'u iá.

Taimi 'e ni'ihī 'oku tau a'usia ha me'a tatau 'i he ongo-ongolelei. 'I he'etau vakai ki ha kongá 'o e me'a ko iá, mahalo te tau vaku 'ulu mo fifili pe ko e 'ai e kongá ko iá ke hā. Pe 'i he'etau sivi'i ha kongá 'e taha, te tau lava 'o 'ilo'i ai 'e tatau ai pē 'etau feinga mālohi ke ma'u ha mahino 'oku kakatō he 'ikai pē ke tau lava 'o 'ilo'i pe ko e hā na'e fakakau ai e kongá ko iá.

Ko 'Etau Tamai Hēvaní Ko Hotau Faifakahinohinó Ia

Me'a mālie, kuo foaki mai he'etau Tamai Hēvaní ha ngaahi fakahinohino fakaafo ki hono fokotu'utu'u 'etau mo'uí mo tau a'usia ai 'a e lelei taha te tau ala lavá. 'Oku ngāue 'a e ngaahi fakahinohino ko iá 'o tatau ai pē pe ko e hā hotau ta'u motu'á pe tu'unga 'oku tau 'i aí. Kuó Ne foaki mai ma'atautolu 'a e ongoongolelei pea mo e Siasi 'o Sīsū Kalaisí. Kuó Ne foaki mai ma'atautolu 'a e palani 'o e huhu'í, 'a e palani 'o e fakamo'uí, 'a e palani 'o e fiefiá. Kuo te'eki ai ke Ne lí'aki kitautolu mo e ngaahi me'a ta'e pau pe ngaahi faingata'a 'o e mo'uí, mo folofola mai, "Ko 'ena. Talamonū atu. Feinga ke ke 'ilo'i 'ena."

Kapau pē te tau fa'a kātaki mo fekumi 'aki ha loto fakatō-kilalo mo ha fakakaukau tau'atāina, te tau 'ilo'i ai kuo lahi 'a e ngaahi me'a ngāue kuo foaki mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu ke toe mahino lelei ange ai 'a 'Ene ngaahi fakahinohino mahinongofuá ki he'etau fiefia 'i he mo'uí:

- Kuó Ne foaki mai ma'atautolu 'a e me'afokasi mahuinga 'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'okú Ne ma'u 'a e mālohi ke Ne hoko ko hotau faiako fakalangi fakatautaha 'i he'etau ako e folofola 'a e 'Otuá mo feinga ke 'omi 'etau ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ngāue ke fenāpasi mo 'Ene folofolá.
- Kuó Ne foaki mai ma'atautolu 'a e ngofua ke tau hū ai kiate Ia 'i ha fa'ahinga taimi pē, 'o fakafou 'i he ngaahi lotu 'o e tuí mo e ngaahi kole tāuma'u 'o e loto mo'oní.
- Kuó Ne foaki mai ma'atautolu ha kau 'apostolo mo e kau palōfita 'o onopōnī, 'a ia 'oku nau fakahā e folofola 'a e 'Otuá 'i hotau kuongá pea ma'u e mafai ke nono'o pe sila'i he māmaní pea 'i he langí.
- Kuó Ne toe fakafoki mai 'a Hono Siasí—ko ha kautaha 'o e kau tuí 'a ia 'oku nau ngāue fakataha 'o fetokoni-aki 'i he'enua ngāue'i honau fakamo'uí 'aki 'a e manavahē, tetetete, mo e fiefia ta'e hano tatau.¹
- Kuó Ne foaki mai ma'atautolu 'a e folofola toputapú—'a 'Ene folofola kuo hiki kiate kitautolú.
- Kuó Ne foaki mai ha ngaahi me'a ngāue ta'efa'alaua 'o e tekinolosia fakaonopōnī ke tokoni'i kitautolu 'i he'etau ngāue fakaākongá. 'Oku malava ke ma'u e kongá lahi 'o e ngaahi me'a ngāue fakaafo ko 'enī 'i he LDS.org.

Ko e hā kuo foaki mai ai 'e he Tamai Hēvaní 'a e tokoni lahi pehē ma'atautolú? Koe'uhí he 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. Pea koe'uhí, 'i He'ene folofola kau kiate Iá "Ko 'eku ngāue

'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá.”²

I hono fakalea 'e tahá, ko e Tamai Hēvaní ko hotau 'Otuá Ia, pea ko e 'Otuá ko ha faifakahinohino Ia kiate kitautolu.

'Oku 'afio'i he'etau Tamai Hēvaní 'a e ngaahi fie ma'u 'a 'Ene fānaú 'o laka ange 'i ha toe taha. Ko 'Ene ngāue mo e nāunaú ia, ke hokohoko atu pē hono foaki mai ha ngaahi me'a ngāue fakafo 'oku fakatu'asino mo faka-laumālié ke tokoni'i kitautolu 'i hotau hala ke tau toe foki hake ai kiate Iá.

Ko e Tamai Kotoa Pē Ko ha Faifakahinohino Ia

I he ngaahi feitu'u 'e ni'ihí 'o e māmaní, 'oku fakalāngilangi'i ai 'e he ngaahi fāmilí mo e sōsaietí 'a e ngaahi tamaí 'i he māhina ko Suné. 'Oku lelei ma'u pē ke fakalāngilangi'i mo faka-'apa'apa'i 'etau ongo mātu'á. 'Oku lahi

'a e ngaahi me'a lelei 'oku fakahoko 'e he ngaahi tamaí ma'a honau ngaahi fāmilí pea lahi mo e ngaahi 'ulungā-anga lelei. Ko e fatongia 'e ua 'oku mahu'inga taha ke ma'u 'e he ngaahi tamaí 'i he mo'ui 'o 'enau fānaú ko 'enau hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei mo ha faifakahinohino. 'Oku fai 'e he ngaahi tamaí e ngaahi me'a lahi ange 'i hano tala pē ki he'enau fānaú 'a e

me'a 'oku totonú pe halá; 'oku nau fai 'o toe lahi ange 'i hano 'oange pē ha tohi lēsoni ki he fānaú pea 'amanaki te nau 'ilo'i 'a e anga 'o e mo'ui 'iate kinautolu pē.

'Oku fakahinohino'i 'e he ngaahi tamaí 'enau fānau pelé pea fakahā 'aki 'enau tā sipinga lelei 'a e anga 'o e mo'ui faitotonú. 'Oku 'ikai ke tukunoa'i 'e he ngaahi tamaí 'a 'enau

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Te ke lava 'o kamata 'aki ha'o fehu'i ange kiate kinautolu 'okú ke ako'i ke nau fakakaukau ki ha taimi na'e fakahinohino'i ai 'e he Tamai Hēvaní kinautolu. Te ke lava 'o toki fehu'i ange ke nau fakakaukau ki he faitatau 'o e taimi ko iá mo ha taimi na'a nau ongo'i ai e fakahinohino 'enau tamaí 'i he māmaní. Fakaafe'i ke nau hiki 'a e ngaahi faitatau 'i he founa na'e fakahinohino'i ai kinautolú. Te ke lava 'o fakatukupaa'i kinautolu ke nau feinga ke mo'ui 'o fakatatau mo e me'a na'a nau hiki ko ha feinga ke hoko ko ha sipinga lelei ange ki he ni'ihí kehé.

fānaú, ka 'oku nau fakatovave atu ke tokoni'i kinautolu ke nau tu'u 'i he taimi 'oku nau humu aí. Pea ko e taimi 'oku fakapotopoto ai ke fai íá, 'oku faka'atā 'e he ngaahi tamaí 'a 'enau fānaú ke nau fefa'uhi mo e faingata'á, he 'oku nau 'ilo'i ko e founga lelei taha pē 'eni ki he fānaú ke nau ako aí.

Ko e Kau Faifakahinohino Kotoa Pē Kitautolu

I hono fai 'eni 'e he ngaahi tamaí 'i he māmaní ki he'e-nau fānaú, ko e laumālie 'o e fakahinohinó ko ha me'a ia 'oku fie ma'u ke tau 'oatu ki he fānau kotoa pē 'a e 'Otuá, 'o tatau ai pē pe ko e hā hono ta'u motu'á, feitu'ú pe tu'unga 'oku 'i aí. Manatu'i, ko e fānau 'a e 'Otuá ko hotau ngaahi tokoua mo e tuofāfine; 'oku tau kau kotoa pē ki he fāmili ta'engata tatau.

I he fakakaukau ko 'ení, 'oku totonu ke tau hoko kotoa pē ko e kau faifakahinohino—'o vėveveke ke tau fetokoni-aki 'i he'etau hoko ko e lelei taha te tau lavá. Koe'uhí ko e

fānau kitautolu 'a e 'Otuá, 'oku tau ma'u ai 'a e mālohi ke tau hoko 'o hangē pē ko íá. Ko e 'ofa ki he 'Otuá mo hotau kāingá, tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo e muimui ki he ngaahi sipinga 'a Kalaisí, ko e hala ia 'oku hangatonu, fāsi'i mo fakafiefia ke tau toe foki ai ki he 'ao 'o 'etau ongomātu'a fakalangí.

Kapau 'oku fu'u tokanga lahi 'a e 'Otuá 'o e 'univėsi kiate kitautolu 'o Ne hoko ai ko ha faifakahinohino kiate kitautolu, mahalo 'oku malava ke tau tokoni ki hotau kāingá, 'o tatau ai pē pe ko e hā e lanu honau kilí, matakalí, tu'unga fakasō-sialé mo e faka'ekonómiká, lea fakafonuá, pe tui fakalotú. Tuku ke tau hoko ko e kau faifakahinohino 'oku tākiekina fakalaumālie ke tāpuekina e mo'ui 'a e nī'ihí kehé—'o 'ikai ngata pē he'etau fānaú kae pehē foki ki hono kotoa e fānau 'a e 'Otuá 'i he funga 'o e māmaní. ■

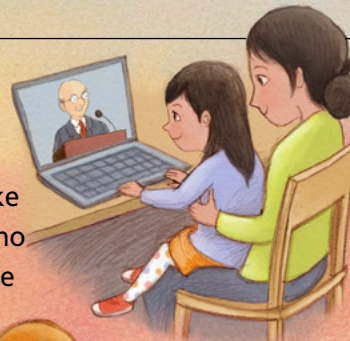
MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ngāue 13:52; Filipai 2:12.
2. Mōsese 1:39.

FĀNAÚ

Ko e Tokoni 'a e Tamaí Hēvaní

Koe'uhí 'oku 'ofeina kitautolu 'e he Tamaí Hēvaní, kuó Ne 'omi ai 'a e ngaahi me'a ngāue lahi, pe ngaahi me'afuaki ke tokoni'i kitautolu. Fakatauhua 'a e me'afuaki takitaha mo hono fakatātā 'i laló. Te ke faka'aonga'i fēfē 'a e ngaahi me'afuaki ko 'ení ke tāpuekina 'aki ho'o mo'ui mo e nī'ihí kehé?

mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki

lotú

'ofa ki he nī'ihí kehé

ngaahi folofolá

kau 'apostoló mo e kau palōfitá

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmanī" 'a ho'o tui ki he 'Otuá mo faitāpuekina 'a kinautolu 'okú ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahī? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefociety.lds.org.

Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Fuakava 'o e Tempalé

Ko e ngaahi ouau kotoa pē 'oku fie ma'u ki he fakamo'uí mo e hakeaki'i 'oku 'alu fakataha ia mo e ngaahi fuakava mo e 'Otuá. Na'e pehē 'e Linitā K. Pētōni, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá, "Oku 'uhinga e fakahoko mo tauhi 'o e ngaahi fuakavá ki he'etau fili ke ha'i kinautolu ki he'etau Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi."¹

Na'e pehē 'e 'Eletā Nila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Na'e folofola e 'Eikí, "Oku fakahā 'i hono ngaahi ouau 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá."

"Oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki makehe mei he 'Otuá ma'á e taha mo'ui taau kotoa pē 'oku papitaiso, ma'u e Laumālie Mā'oni'oní, mo ma'u ma'u pē e sākalamēnití."²

Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālāti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he taimi 'oku 'alu ai 'a e kakai tangata mo fafiné ki he tempalé, 'oku fakatou fakakoloa'i kinaua 'aki 'a e mālohi tatau pē, 'a ia ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí . . .

". . . 'Oku lava ke ma'u 'e he kakai tangatá mo e hou'eiki fafiné kotoa e

mālohi ko 'ení ke tokoni 'i he'enua mo'uí. 'E lava ke ma'u 'e kinautolu kotoa kuo nau fai e fuakava toputapu mo e 'Eikí pea faka'apa'apa'i e ngaahi fuakava ko iá ha fakahā fakatāutaha, ke faitāpuekina 'i he tauhi mai 'a e kau 'āngeló, ke fefolofolai mo e 'Otuá, ke ma'u 'a e kakato 'o e ongoongo-leleí, pea ko hono tumutumú, ke hoko 'a e kau 'ea-hoko fakataha mo Sisū Kalaisi, ki he me'a kotoa 'oku 'a 'etau Tamai."³

Ngaahi Potufolofola Kehé

1 Nīfai 14:14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:13; 97:8; 109:22

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Linda K. Burton, "Ko e Mālohi, Fiefia, mo e 'Ofa 'i Hono Tauhi 'o e Fuakavá," *Liahona*, Nōvema 2013, 111.
2. Neil L. Andersen, "Mālohi 'i he Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Nōvema 2013, 92.
3. M. Russell Ballard, "Kakai Tangata mo Fafine 'i he Ngāue 'a e 'Eikí," *Liahona*, 'Epeleli 2014, 48–49.
4. Vakai, D. Todd Christofferson, "Ko e Mālohi 'o e Ngaahi Fuakavá," *Liahona*, Mē 2009, 19–20.

Tuí, Fāmīlī,
Fakafiemālie

Ngaahi Talanoa 'a e Kakai Mo'uí

'I he 2007, hili ha 'aho 'e fā mei ha mofuike lahi 'i Pelú, na'e fakataha 'a 'Eletā Mākosi B. Nesi 'o e Kau Fitungofulú mo e palesiteni fakakolo ko Uenisesiló Konitī mo hono uaifi ko Pāmelá. "Na'e fehu'i ange 'e 'Eletā Nesi kia Sisitā Konitī pe 'oku fēfē hake 'a e fānaú. Na'á ne malimali pē mo tali ange mālō mo e anga'ofa 'a e 'Otuá 'oku nau kei malu mo lelei pē. Na'á ne fehu'i ange pe 'oku fēfē 'a e 'api 'o e fāmili Konitī.

Na'e tali ange 'e he fefiné ni, "'Auha ia.'

Na'e toe pehē ange 'e 'Eletā Nesi, ". . . 'Ka 'okú ke kei fofonga malimali pē.'

Na'á ne tali ange, "'Io, ne u 'osi lotu pea 'oku ou nonga. 'Oku ma'u pē me'a kotoa 'oku mau fie ma'ú. 'Oku 'ikai mole ha taha, 'okú ma ma'u 'ema fānaú, 'okú ma sila he tempalé, 'okú ma ma'u e Siasi fakaofó ni pea 'okú ma ma'u 'a e 'Eikí. Te ma lava pē 'o toe langa fo'ou 'i he tokoni 'a e 'Eikí.' . . .

"Oku 'uhinga ki he hā ke fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava mo e 'Otuá 'okú ne 'omi kiate kinautolu 'a e mālohi ke malimali lolotonga 'a e faingata'á, mo liliu 'a e 'ahī'ahī ke hoko ko ha ikuna . . . ?"

"Ko e 'Otuá 'a e tupu'angá. 'Oku tau ma'u e mālohi ko iá 'o fakafou 'i he'etau ngaahi fuakava mo lá."⁴

Fakakaukau ki he Me'á ni

'Oku fakaivia mo fakamālohia fēfē kinautolu 'e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e tempalé?

'OKU MAU TUI KI HE MUIMUI HE PALŌFITÁ

Ko e Siasí he 'ahó ni 'oku "fokotu'u ki he tu'ungá 'a e kau 'aposetolo mo e kau palōfita, ko hono fu'u maka tulikí 'a Sīsū Kalaisi pē" (Efesō 2:20). 'O hangē ko hono fuofua fokotu'u e Siasí 'e Sīsū Kalaisi lolotonga 'Ene ngāue 'i he matelié, 'Oku tau ma'u 'a e Kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu māua, kae pehē foki ki he Palesitēni 'o e Siasí mo hono ongo tokoní, 'a ia ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā. 'Oku uiui'i kinautolu ke nau fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi mo malanga 'aki 'Ene ongo-ongoleléi ki he māmaní kotoa.

'Oku fili 'e he Fakamo'uí 'a 'Ene kau palōfita pea 'i he ngaahi a'usia lahi 'oku teuteu'í ai kinautolu ke tataki 'a e Siasí. 'I he taimi 'oku lea ai e kāingalotu 'o e Siasí kau ki he palōfita, 'oku nau 'uhinga ki he Palesitēni 'o e Siasí, 'a e tokotaha pē taha 'i he

māmaní 'oku lava ke ne ma'u e fakahā ma'á e Siasí hono kotoa.

Koe'uhí 'oku akonaki 'a e Palesitēni 'o e Siasí ma'á e 'Eikí (vakai, T&F 1:38), 'oku 'ikai fakapotopoto ke tau filifili pē 'a e ni'ihī 'o 'ene akonaki 'oku tau fie muimui ki aí. Ka ke tau fakakaukau ki He'ene akonakí mo e ngaahi fakaafé 'o hangē pē na'a tau ma'u fakahangatonu ia meia Sīsū Kalaisí, "i he kātaki mo e tui kotoa pē" (T&F 21:5).

'I he'etau fili ke fakafanongo mo muimui ki he palōfita mo e kau 'aposetoló, 'oku tāpuekina kinautolu 'i he'etau feinga ke hoko 'o hangē ko Sīsū Kalaisí, pea 'oku malu'í kinautolu mei he ta'e malu mo e kākā 'o e māmaní (vakai, 'Efesō 4:11–14).

Hangē ko 'ení, 'oku tau ma'u 'a e malu fakalaumālié 'i ha māmaní 'oku feliuliuaki ai 'a e ngaahi 'ulungāangá mo e tu'unga mahu'ingá 'i he'etau

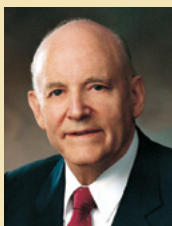
mo'ui 'aki 'a e ngaahi tu'unga 'ulu-ngaanga 'oku ako'í mai 'e he palōfita mo e kau 'aposetoló. 'Oku tau toe ma'u foki 'a e malu fakatu'asinó 'i he muimui ki he akonaki fakapalōfita ke faka'ehi'ehi mei he fakamo'uá, faka-haofi ha pa'anga, mo tānaki ha me'a-kai fe'unga.

'I he foaki 'e he Palesitēni 'o e Siasí mo e Kau 'Aposetoló 'enau mo'uí ki hono fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí—'o fefolau'aki 'i he māmaní ke fakamo'oni kia Kalaisí, ako'í 'a e Kau Mā'oni'oni, pea mo tokanga'í hono founa pule'í 'o e Siasí fakamāmani lahi—'oku Ne poupou'í mo tāpuekina kinautolu mo honau ngaahi fāmilí. 'Oku tau toe poupou'í kinautolu 'i he'etau lotua kinautolú, talangofua ki he'enu akonakí, mo fekumi ke fakapapau'í mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu 'a e ngaahi mo'oni 'oku nau ako'í.

'I he'etau poupou'í 'a e palōfita mo e kau 'aposetoló, 'oku tau ma'u ha fakamo'oni ko e kau tamaio'eiki kinautolu 'a e 'Otuá. Neongo 'oku 'ikai ke nau haohaoa, 'e 'ikai fakangofua 'e he Tamai Hēvaní ke nau taki hala'í kinautolu (vakai, Teutalōnome 18:18–20). ■

Te ke lava 'o ako lahi ange fekau'aki mo e muimui he palōfita 'i hono lau 'a e "Ko Hono Poupou'í 'o e Kau Palōfita" (*Liahona*, Nōvema 2014, 74–76) fai 'e Palesitēni Russell M. Nelson, Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

TATAKI 'O FAKAFOU 'I HA PALŌFITÁ MO'UI

"Kuo toe folofola 'a e 'Otuá mo hoko-hoko atu ke 'omi'á e fakahinohino ma'á 'Ene fānaú kotoa 'o fakafou 'i ha palōfita mo'ui he 'ahó ni. 'Oku

mau fakahā 'o hangē ko e tala'ofá, 'okú [Ne] 'i He'ene kau tamaio'eikí ma'u ai pē pea mo tataki 'a e ngaahi ngāue 'o Hono Siasí 'i he funga 'o e māmaní."

Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Hauati W. Hanitā (2015), 126.

Ko e ngaahi tāpuaki 'eni 'e nī'hi kuo hoko mai kiate kitautolu 'o fakafou mai 'i he kau palōfita mo'ui:

Na'e liliu 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā (1805–44) 'a e Tohi 'a Molomonā "i he foaki mo e māfima'fi 'o e 'Otuá" (vakai, talateu 'o e Tohi 'a Molomonā). Talu hono pulusi 'i he 1830, kuo lau miliona 'a e kakai kuo tāpuekina 'enau mo'ui.

Lolotonga e Tōlalo Faka'ekonōmika 'i he 1936, na'e fanongonongo 'e Palesiteni Hiipa J. Kalānite (1856–1945) 'a e me'a 'e hoko ko e polokalama uelofea 'a e Siasí. 'I he 'āho ní 'oku tokonī 'e he polokalama ko 'eni e kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kotoa pē 'i he māmani.

'I Epeleli 1998, na'e fanongonongo ai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelī (1910–2008) ha polokalama ke langa ha ngaahi tempale iiki, ko e taimi ia na'e ngāue ai e ngaahi tempale 'e 51 'o e Siasí. 'Oku faitāpuekina lahi ange 'e he ngaahi tempale ko 'eni he taimi ni 'a e kāingalotu 'o e Siasí 'i he māmani kotoa.

'I he 1915, na'e fakaafe'i 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918) mo hono ongo tokonī 'a e kāingalotu 'o e Siasí ke nau kamata fakahoko 'a e efi'afi fakafāmilī. 'Oku kei ma'u pē 'e he ngaahi fāmilī 'a e ngaahi tāpuaki lahi na'a nau tala'ofa 'e hokó.

'I he 2012, na'e fanongonongo ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke tuku hifo 'o e ta'u motu'a ki hono fakahoko e ngāue fakafaifekau ki he 18 'a tangata pea 19 'a fafine. Kuo laumano e ngaahi fāmilī mo e kau faifekau kuo tāpuekina kinautolu ko ha ola 'o e fakatokolahi 'o e kau faifekau.

KO E TĀ SĪPINGA 'OFA 'A 'EKU TAMAÍ

'Ikai fakahā e hingoá

Na'e fakahā mai he'eku tamaí 'a e founa ke u 'ofa ai he'eku fānau kuo heé.

Na'á ku kau ki he Siasí hili 'eku tali ha fakaafe mei ha ongo kaurngāme'a ke mau 'alu ki he semineli. Na'e pou pou ma'u pē 'eku ongomātu'á ki he'eku ngaahi fakakaukau ke u papitaiso, ngāue fakafaifekau, mo mali 'i he temipalé. Ka 'oku ou manatu'i 'a e mamahi ne u ongo'i (pea 'oku ou 'ilo na'e a'usia pē mo ia he'eku ongomātu'á) 'i he'eku 'ilo na'á na tali-tali 'i he loki talitali'anga 'o e Temipale Polovo 'Tutaá kae fakahoko 'eku sila mo hoku uaifi.

Na'á ma ma'u ha fānau 'e toko fā kimui ange pea 'oku ou manatu'i 'eku fiefia he'eku 'ilo na'e sila'i takitaha kinautolu kiate kimaua koe'uhí na'e fa'ele'i kinautolu 'i he fuakavá. Ko 'ema fānau' a e fuofua makapuná, pea neongo na'e 'ikai ke kau 'eku ongomātu'á mo e ngaahi tokouá, tuofāfiné ki he Siasí, ka na'a nau fu'u vāofi 'aupito mo 'ema fānau. Na'a mau nofo vāofi pē 'i he ngaahi ta'u lahi, pea na'e lava ke mamata 'eku ongomātu'á 'i he ngaahi polokalama sipoti 'a e akó mo e to'u tupú 'a ia na'e kau ki ai 'ema fānau. Na'á na omi ki he papitaiso 'o e tokotaha kotoa pē 'i he'ema fānau.

Ka 'i he taimi na'e ta'u hongofulu tupu ai 'ema fānau, na'e pau ke mau hiki ki ha fonua 'e taha koe'uhí na'e

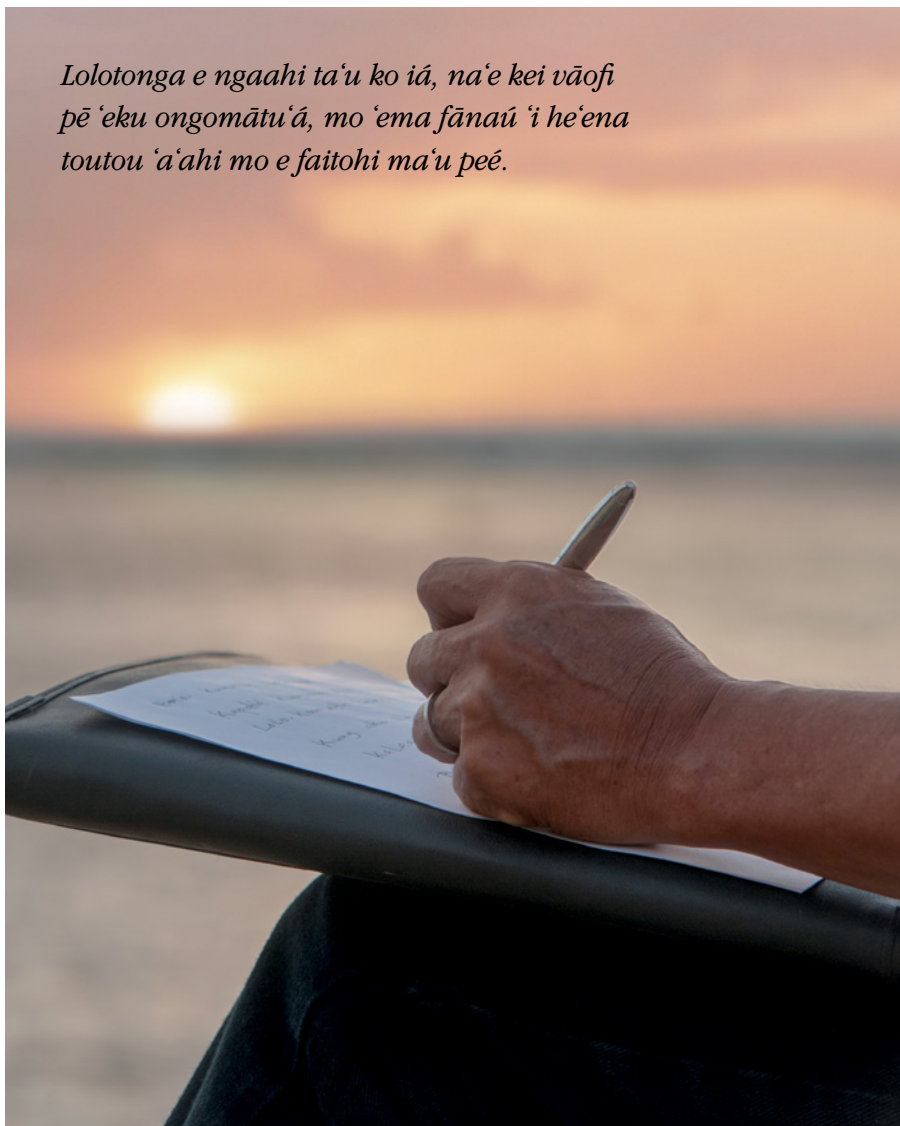
liliu hoku fatongia 'i he ngāue'angá. Ka neongo iá na'e kei vāofi pē 'eku ongomātu'á mo 'ema fānau lolotonga e ngaahi ta'u ko iá 'i he'ena toutou 'a'ahi maí mo e faitohi mai ma'u peé.

'I he matu'otu'a ange 'eku ongomātu'á, na'e puke 'eku fa'eé 'i he 'atamai ngalongaló (Alzheimer). Na'e papau

e loto 'eku tamaí te ne hoko ko ha tauhi faivelenga kiate ia, 'o a'u pē ki he tu'unga na'e fie ma'u ke tokanga'i taimi kakato ai iá. Na'e a'u pē ki he ngaahi ta'u kimui ni maí, 'a e kei fetu'utaki mai pē 'eku tamaí kiate au 'aki 'ene telefoni mo e faitohi mai fakauike, pea faka'aho 'i he ngaahi

*Lolotonga e ngaahi ta'u ko ia, na'e kei vaofi
pe'eku ongomatu'a, mo 'ema fana'u 'i he'ena
toutou 'a'ahi mo e faitohi ma'u pe'e.*

taimi 'e ni'ih. Na'a ku vaofi ma'u pe mo 'eku ongomatu'a, ka ne u vaofi makehe ange mo 'eku tama'i 'i he ta'u 'e 10 fakamuimui 'o 'ene mo'ui. Ko e taimi foki ko ia na'a ku 'ilo ai na'a ne lavame'a 'i hono tauhi 'a e va tatau pe mo hoku ngaahi tokoua, tuofafine 'e toko tolu—neongo e ngaahi faikehekehe 'i he manako mo e tui fakalotu ne mau fili ki ai 'i he'emauputu haké.

Na'e nofo 'eku ongomatu'a 'i he matāfonua na'e fehangahangai mo e matāfonua na'e nofo ai hoku famili 'i he 'Unaiteti Siteiti lolotonga e ngaahi ta'u faka'osi ko ia, pea na'e tu'o ua 'ena 'a'ahi mai, neongo ko e tu'unga na'e 'i ai 'eku fa'e'e 'i he 'Alasaima'a na'e fu'u faingata'a ki he'eku Tama'i ke ne tokanga 'i ia 'i he folau vakapuna loloa.

'I he taimi ko 'eni, na'e fakakaukau kotoa 'eku fana'u ke nau nofo tahataha mei he lotu. Ko e toko ua na'e faifai pe pea to'o hona hingo'a mei he lekototi 'a e Sias'i. Kuo hoko mo'oni 'eni ko e 'ahi'ahi'anga ki he'ema mo'ui mo hoku uai'fi. Pea neongo na'e 'ikai ko ha tokotaha Sias'i 'eku tama'i, ka na'a ne mamahi mo puputu'u 'i he ngaahi fili 'o 'ema fana'u. Ko ha tangata na'e tui fakalotu fakafo'ituitui pe, pea 'i he ngaahi ta'u ko ia na'a ne kau fakataha mo kimaua 'i hono lotua kinautolu.

'I he ta'u 2005, na'e malolo 'eku tama'i hili hono ma'u ia 'e he kanisaa pea na'e malolo mo 'eku fa'e'e hili ha ta'u 'e tolu mei ai. Na'a ma fiefia mo hoku uai'fi ke ma fakafofonga 'i kinaua 'i hono fakahoko 'a e ngaahi ouau fakatemipale hili 'ena malolo.

Kuo u lotua fuoloa ke u 'ilo 'a e founga lelei taha ke u lava 'o talanoa ai mo 'eku fana'u 'i he'enu lalahi ko 'eni, ko e ni'ih kuo nau 'osi mali mo 'enu fana'u, ka 'oku 'ikai ha taha 'e kau ki he Sias'i [LDS] 'iate kinautolu. 'Oku ma vaofi mo e kotoa 'o 'ema fana'u 'e toko fa'a, pea 'oku ma fakamalolo ko 'enu fa'a tokoni 'ofa mai kiate kimaua.

Ne faifai pe'a u ma'u ha tali mahinongofua ki he founga ke

u fakafotunga'aki au ki he fana'u lalahi ko 'eni, mahalo 'i he toenga 'eku mo'ui. Na'e fie ma'u ke u fai e me'a na'e fai he'eku tama'i kiate au. Neongo e faikehekehe 'i he'ema to'onga mo'ui mo e tui fakalotu ne ma ma'u, ka na'e fakapapau e lotu 'o 'eku tama'i ke ne 'unu'unu ke ofi ange kiate au ko ha tama'i mo ha kaungame'a lolotonga 'eku a'usia 'a e mamahi he fili 'oku fai he'eku fana'u 'a ia 'oku kehekehe 'enu to'onga mo'ui mo e tui mei ha'aku. Na'a ku 'ilo 'i kuo pau ke u muimui 'i he ta sipinga 'eku tama'i, 'a ia na'a ne ako'i mai 'a e founga ke u fakafotunga ai ki he fana'u 'oku 'i he tui fakalotu kehé: 'ofa kakato kiate kinautolu, 'o hangé pe ka fai 'e he Fakamo'ui. ■

Hāu Kiate Ia

The loto-fakakaukau ♩ = 80-92

Fakalea 'e Theodore E. Curtis
Fakatu'ungafasi 'e Hugh W. Dougall

1. 'I he - 'e - ku 'a - lu fa - nó,
2. 'U - na - lo - to e mo - 'u - í,
3. Neo - ngo ha me - 'a 'e ho - kó,

Ma - o - ma - o - nga - noa he poó—
'O - hi - fo ha tā - pu - a - kí.
Ma - lu - 'a - ki ma - i e pō;

Neo - ngo 'e - ku to - ko - ta - há,
'I - kai hā si - no ha ma - ná,
Te Ne ho - ko ko e 'a - o - fí,

'Oku ou 'i - lo e 'O - tu - á.
Kae ta - fe mai 'a e no - ngá.
Ke u hū - fa - nga mei he fi - lí.

Tū - 'u - lu - tui 'i he lo - tú;
 Ka - la - hi e fai - nga - ta - 'á,
 Ha - 'u ki Ai e ma - ma - hí,

Ko e ta - lí ku - ó u ma'ú.
 'I - kai ha 'ā - ki - lo - to - á,
 Mo e kau fe - hā - la - a - kí,

To - 'o a - tu e ka - ve - ngá
 Fa - ka - la - ka e ta - u - fá,
 'A ki - nau - to - lu kuo he - lá,

Ho - ku lo - to fi - e - fi - á.
 Kia - te la 'e - ku fa - la - lá.
 Ha'u kia - te Ia! Ha'u kia - te Ia!

NGAAHI'ATA © ISTOCK/THINKSTOCK

Eletā Gary E. Stevenson

KO HA LOTO MAHINO

Fai 'e Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Na'e ako 'e Keuli Sitivenisoni ha ngaahi me'a lahi mei he ngaahi akonaki 'a 'ene tamaí mo 'ene fa'éé, i he'ene tupu hake i he Potufonua Kesí, 'Iutā, USA, pea mo e Temipale Lōkani 'Iutā na'e ofi mai (peesí hanga mai). Na'e ako i he'ene tamaí ke muimui ki he Laumālie Mā'oni'oni, pea na'e faka'ai'ai ia 'e he'ene fa'éé ke fili ki he totonú. Na'a ne ako i he'ene kei talavou ke fakahoungai 'a e feohi mo e tokoni 'ene kōlomu lakanga fakataula'eikí, ko ha konga 'o 'ene teuteu ke ngāue he 'ahó ni i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā.

Na'e 'ave 'a Keuli Sitivenisoni i hono ta'u 11 nai 'e he'ene tamaí ke na 'o 'o kaka mo'unga. Ko 'ene manatú 'eni, "Na'a ku puna mei he fu'u maka ki he fu'u maka i mu'a i he'eku tamaí." "Na'a ku feinga ke u kaka i ha fu'u maka 'o sio hifo ai ki lalo. I he'eku kaka hake ki he funga maká, na'a ne puke i hoku letá 'o fusi au ki lalo.

"Ko e hā e me'a 'oku hokó?" Ne u fehu'i ange, peá ne tali mai, "Oua te ke kaka i he fu'u maka ko iá. Ta nofo pē i he halá." Kimui si'i ange ai ne ma sio hifo mei ha potu mā'olunga ange 'o e halá, 'o ma mamata ki ha ngata huhu kona 'okú ne fakala'ala'a i he funga maká,

Ne pehē mai 'eku tamaí, "Ko e 'uhinga ia ne u fusi ai koé."

"I he'ema foki ki 'apí, na'a ku 'ilo'i pē na'a ne tatali ke u fehu'i ange: 'Na'a ke 'ilo fēfē na'e i ai e ngatá?' Na'a ne pehē, 'Tuku ke u ako i koe fekau'aki mo e Laumālie Mā'oni'oni.' Na'e fakatu'upakē hake pē hono fai ha'ama lēsoni fekau'aki mo e ngaahi fatongia 'o e Laumālie Mā'oni'oni i he'ema mo'uí: ko ha tokotaha malu'i, fakafiemālie, mo ha taha 'okú ne fakamo'oni'i ha me'a. Na'e vahevahe mai 'e he'eku tamaí, "he me'a ni, na'e malu'i koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o fakafou 'iate au.' Na'a ne fakatokanga mai ke u fusi mai koe mei he fu'u maká."

Neongo ko ha a'usia si'isi'i 'eni, ka na'e tokoni ia ke mahino kia 'Eletā Sitivenisoni ko e taimi 'oku ma'u ai e ue'i 'a e Laumālie, 'oku totonu ke tali mo fakahoko ia. Ko e

taha ia 'o e ngaahi lēsoni lahi na'a ne ma'u mei he'ene tamaí.

Fa'ē Fakaofu, Kau Fai Fakahinohino Fakaofu

Fakatatau kia 'Eletā Sitivenisoni, na'e hoko 'ene fa'éé ko ha sippinga 'o e lelei mo'oni: "Na'e faka'ai'ai au 'e he'ene ngaahi faka'anauá. Ko e meimei ngāue kotoa pē na'a ku fa'i na'e fua tautau ia ki he fakakaukau, "Oku 'ikai ke u fakaloto mamahi'i 'eku fa'éé."

Na'e fakatou fakamālohia 'e he'ene ongomātu'a 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei he lolotonga e efiafi fakafāmilí mo e ngaahi 'ekitiviti pe fakataha fakafāmilí kehe. "Na'a na fokotu'u ma'u homau fāmilí i he ngaahi akonaki 'o e ongoongolelei. 'Okú ne pehē, Na'e hoko ia ko e fakava'e 'o 'emau mo'uí."

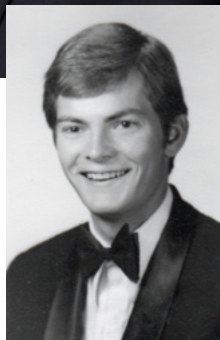

Na'e tataki foki ia 'e ha kau fai fakahinohino mahu- 'inga kehe. "Oku ou manatu'i na'e fokotu'u 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi, Tokoni 'Uluaki 'i he kau Palesitenisi 'Uluaki, 'i ha ni'ihii 'o hoku ngaahi fuofua ako'i ko e Taki Ma'olungá, ke mau 'ai ha lisi 'o ha kakai 'e toko 20 kuo nau faitokonia 'emau mo'ui. 'Oku ou tui 'e 'aonga ki he tokotaha kotoa 'a e ngāue ko 'ení. Na'e fakalanga manatu ke te fakakaukau ki he kau tangata mo e kau fafine kotoa na'a nau tokoni'i aú, 'o tautautefito 'i he'eku kei talavou."

Fakamālohia 'e he Fāmilí mo e Ngaahi Kaungāme'á

Na'e fā'ele'i 'a Keuli 'Ēveni Sitivenisoni 'i he 'aho 6 'o 'Aokosi 1955, pea tupu hake 'i Lōkani, 'Utā, USA. Na'e 'i ai ha fānau 'e toko fā 'a 'ene ongomātu'a, 'a 'Ēveni mo Siini Holo Sitivenisoni. Na'e fika ua 'a Keuli 'i he fānau pea ko e foha lahi tahá ia.

"Na'á ku feohi vāofi mo hoku tehiná mo e ongo tuo- fāfiné. Na'e fie ma'u 'e hoku tuofefine lahi ko Tepí, ke u fai 'a e me'a na'e totonú. Na'e fie ma'u 'e he ongo iiki 'iate aú, Meleli mo Taki, ke u hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei. Na'a

mau ongo'i kotoa ko ha fatongia ke mau mo'ui angatonu mo kau 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí." Na'e falala lahi foki mo hono kāingá ki ai: "Hangē ko 'ení, ko e taimi na'e 'alu ai hoku kāsini 'o ngāue fakafaifekau, na'e fakamo'oni 'i ha la'i pa'anga 2 pea 'oange ki he kāsini hono hoko 'oku teuteu ke ngāue fakafaifekau. Na'e tukufakaholo 'a e la'i \$2 ko iá 'i ha ngahi kāsini 'e toko 16 na'a nau ngāue fakafaifekau 'i he funga 'o e māmaní, 'o fakamanatu ki he taha kotoa na'a mau faaitaha 'i he ngāue ki he 'Eiki."

Na'e tākiekina foki ia ki he leleí 'e he ngaahi kaungā- me'a ma'u lakanga fakataula'eiki. 'Okú ne pehē, "Na'á ku ako vave 'i he'eku kei si'i hono 'uhinga ke feohi ai mo ha kōlomú, 'o 'ikai ngata pē 'i he Sāpaté ka 'i he kaungā'apí pea mo e akó foki." "Na'á ne 'omi kiate au ha ongo pe

KO E TAA KO E ANGALELEIA 'A E FAMILI SITIVENISONI. TUKU KEHE IA OKU FAKAILONGAI ATU: TOOHEWA, MATAIAI 'AKAU @TUKUKATAI/STOCK/THINKSTOCK; TOOMATAU: 'A 'O E TEMIPALE LOKANI 'UTAA NAE FAI 'E HE IARVIE DIGITAL

Na'e ngāue fakafaifekau taimi kakato 'a 'Eletā Sitivenisoni 'i Siapani (to'omata'u 'i laló) mo fakatupulaki ha 'ofa ki 'Ēsia mo hono kakaí. Na'e fetalaki 'i he'ene foki maí, mo hono uaifi 'i he kaha'ú, 'i ha'ana kalasi 'inisititiuti fakalotu fakataha. Na'á na mali 'i he Temipale 'Aitahó 'i he 1979 pea ne na hoko ko ha ongomātu'a ki ha ngaahi foa 'e toko fā: Kuleki, Palaieni, Puleti, pea mo Kaili. 'Oku fiefia 'a 'Eletā Sitivenisoni 'i he taimi 'okú ne talanoa ai kau ki hono uaifi, "ko e huelo ia 'o e lá'aa hé'eku mo'uí."

kohai au, 'oku ou kau, ongo'i fakatokoua, mo ngāue." 'Okú ne manatu'i lelei 'ene 'alu fakataha mo ha mēmipa 'i he kōlomú ke tānaki e foaki 'aukaí mei ha fine'ofa 'i he uōtí na'e 'ikai ke ne toe lava 'o 'alu holo, kui, pea 'ikai ke lahi 'ene pa'anga hū maí. 'Okú ne manatu'i, Neongo hono tūkungá, ka na'e 'i ai ma'u pē ha'ane sēniti 'e nima pe hongofulu ko 'ene foaki 'aukai.

Ko Ha Me'afuaki 'Oku Fie Ma'u ke Ngāue'i

Na'e ui 'a 'Eletā Sitivenisoni 'i he hili 'ene 'osi mei he ako mā'olungá mo ki'i ako taimi nounou 'i he 'Univēsi 'o e Siteiti 'o 'Tutaá, ke ngāue 'i he Misiona Siapani Fukuoká. "Na'á ku lotu mo'ua ki hono ako e lea faka-Siapaní. Na'e fakautuutu ke lahi ange 'eku hoha'á 'i he senitá ako'anga fakafaifekau. Ka 'i he hili ha uike nai 'e ono, na'e taki au 'e he lotu tāuma'ú mo e ako faivelengá ke u ma'u ha nonga, 'e tāpuakí'i au 'e he 'Eikí ke u 'ilo 'a e lea faka-Siapaní, ka kuo pau ke u ngāue mālohi. Ne ako'i au 'e he me'á ni ko e me'afuaki 'o e leá 'oku tataua mo e tuí mo e ngāue mo e ngaahi tefito'i mo'oni kehe 'o e ongoongolelé. Ka hili

ho'o fai 'a e me'a kotoa pē te ke ala faí, 'oku toki fakakoloa'i leva koe 'aki 'a e tāpuakí."

Hili e ngāue fakafaifekau 'a 'Eletā Sitivenisoni, na'e kamata ke manako 'i he hisitōlia 'o e Siasí, ako 'o e Tohi 'a Molomoná mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e ngaahi tohinoa fakahisitōliá mo e hisitōlia fakafāmilí. Na'e mahu'inga'ia makehe 'ia Siosefa Sāmita mo hono fāmilí, fāmilí Uitemaá, 'Oliva Kautele, mo Māteni Hālisi. Na'á ne fakatotolo'i hono liliu mo e ngaahi pulusi kehekehe 'o e Tohi 'a Molomoná.

Na'á ne toe ako foki ko e tuí mo e ngāue mālohí 'okú na 'alu fakataha pē. 'Okú ne pehē, "Ko e tali ki he fehu'i kotoa 'o e ongoongolelé, 'oku 'ikai ma'u he taimi pē ko iá." "Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tau lau, ako, fakalaululoto, mo lotua. Pea ko e taimi 'oku tau fai ai 'eni 'i he tui mo e holi mā'oni-oní, 'e fāifai pē pea hoko mai ha fakamo'oni fakafiefia."

Kuó ne ongo'i monū'ia 'i he fakalau atu 'a e ngaahi ta'ú 'i he taimi na'e ui ai ke faiako 'i he kalasi 'a e to'u tupú he Lautohi Faka-Sāpaté, Tokāteline 'o e Ongoongolelé, mo e Kau Talavou. Kuo 'ai 'e he ngaahi fatongia ko 'ení ke lava 'o fakamo'oni 'ene ngaahi ongo ki hono mo'oni 'o e folofolá, ko ha fakamo'oni ne fakatupulaki mei he ngaahi ta'u 'o 'ene akó.

Na'e toe foki 'a 'Eletā Sitivenisoni ki he 'Univēsi 'o e Siteiti 'Tutaá ki he'ene ako ki he pisinisí mo e fefakatau'akí. Na'á ne fakamoleki ha taimi lahi 'i he laipelí. "Ko e taimi kotoa

pē na'á ku hū atu ai, na'e talitali 'aki au ha faka'ilonga na'e pehē, 'Pea 'i he me'a kotoa pē 'okú ke ma'u, ke ke ma'u mo e 'iló' [Lea Fakatātā 4:7]." Na'e iku tohitongi 'a e potu folofolá ni 'i hono lotó pea hoko 'i he 'osi ha ngaahi ta'u mei ai ko e tefito 'o ha lea 'i ha fakataha lotu na'á ne fai 'i he 'Univēsi ko Pilikihami 'Tongí.

Na'á ne pehē 'i he lea ko iá, "Oku ma'u 'a e 'ilo ko 'ení 'i hono fakataha'i 'a e akó mo e lotú." "I he taimi 'oku

tau tui mo falala ai ki he 'Eikí, 'oku ha'u meiate Ia ha 'ilo 'oku lahi angé ki hotau lotó."¹

Fe'ofa'aki 'i he 'Inisititiuti

Na'e fetaulaki mo Lesa Siini Hikili 'i he lolotonga ha kalasi Fuakava Motu'a he 'inisititiuti fakalotú, na'e toki hiki mai mei Kalefōnia ki 'Aitahō pea 'oku hoko 'eni ko e tokotaha ako 'i he 'Univēsiti 'o e Siteiti 'o 'Tutaá. "Na'e kole 'e he faiakó kia Lesa ke ne fakatāta'a 'i 'a 'Ivi peá u fakatāta'a 'i 'e au 'a Sētane 'o fakatauele'i ia. 'Oku manatu pē mo malimali, "Ko hono olá, na'e ki'i fuofuolua peá u toki lava 'o fakaloto'i ke ma ō 'o teiti. Na'á na teiti 'o laka hake 'i he ta'u 'e tahá peá na toki mali 'i he Temipale 'Aitahō Foló he 1979.

'Oku fiefia 'a 'Eletā Sitivenisoni 'i he taimi 'okú ne tala-noa ai kau kia Lesá. 'Okú ne ui ia ko e "huelo 'o e la'áá 'i he'eku mo'uí."² Na'e ma'u mata'i tohi 'a Sisitā Sitivenisoni 'i he ako ki he home economics, faiako 'i he kamata'anga 'o 'ena nofo malí, pea foaki ma'u pē hono taimí mo e talēnití ki he ngaahi poate akó, poate fakapule'angá mo e fakakoló, ngaahi kautaha, pea mo ha ngaahi ngāue kehe. Ka 'oku lau 'e 'Eletā Sitivenisoni 'ene ngaahi me'afuaki ko e tauhi 'apí, ko e taha ia 'o 'ene ngaahi me'afuaki kuo foaki 'e he 'Otuá: "Okú ne malava ke fokotu'u ha 'api 'oku uho 'aki e ongoongoleleí, ha 'atakai malu mo talitali lelei 'e lava ke nofo'ia 'e he Laumālié." Kuo tāpuekina 'e he poto ko 'ení, 'a e mo'ui hono husepānití, hono fāmilí, mo ha tokolahí 'oku nau feohi, fakataha mo e mahino lahi 'oku ma'u 'a e fiefia mo'oní mei hono tokoní 'i 'o e ní'ihí kehé.

Na'e hoko 'a 'Eletā mo Sisitā Sitivenisoni ko e ongomā-tu'a ki ha ngaahi foha 'e toko fā. 'Okú ne pehē "Kuo mau fiefia fakataha 'i he me'a kotoa pē 'i he ngaahi ta'u lahi." "Ko e tamaiki tangatá na'a nau va'inga pasiketipolo, 'akapulu, peisipolo, mo e tenisi. 'Oku mau manako kotoa 'i he four wheeling, snow mobiling, sikí, fakapaheke he sinou, mo ha ngaahi sipoti kehekehe 'i he vaí. Ka, na'e toe tākiekina 'e Lesa homa ngaahi fohá 'aki ha kongá 'o e anga fakafonuá, 'o fakatupulaki 'iate kinautolu ke nau manako 'i he mūsiká mo e 'atí. Na'e pau ke ne ngāue 'aki e 'mālohi fakatu'asino' 'o e tamaiki tangatá, ko ha founga ia ke fakahoko ai 'e homau fāmilí e ngāue tokoni ki he ní'ihí kehé."

Ko Hono Fokotu'u ha Pisinisi

Na'e tupu e ngāue fakapisinisi 'a 'Eletā Sitivenisoni mei he'ene sa'ia 'i he kakai 'o 'Ēsiá. Na'e kamata mo hano

ngaahi kaungāme'a, 'i he'ene foki mei he'ene ngāue faka-faifekaú, ke hū mai ha ngaahi nāunau ki he me'a'ofá mei 'Ēsia. Na'e tupu 'eni 'o a'u ki hono fakatau atu 'o e ngaahi nāunau ki he mo'ui leleí. Na'e tupu 'enau ki'i pisinisi 'i he ta'u 'e tolungofulu tupu hono hokó, 'o hoko ko ha kau-taha lahi 'o ngāue ai ha kakai 'e toko 2,500 tupu.

'Oku manatu 'i 'e ha taha ngāue 'a e me'a na'e 'i he loto 'o e tangata pisinisi ko 'Eletā Sitivenisoni 'o pehē, "Na'a mau alea 'i ha me'a fakapisinisi na'e faingata'a." Na'á ku talaange kuo pau ke mau fakapapau 'i te mau fai 'a ia na'e fakalaó. Na'á ne talamai kiate au 'e 'ikai ngata pē 'i he'emaui fai 'a ia na'e fakalaó ka kuo pau ke mau fai 'a ia na'e totonú."

'Oku pehē 'e 'Eletā Sitivenisoni, "Oku lelei ki he pisi-nisi ke tuku 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni leleí ke nau nofo'ia koe." Ko e faitotonú, ngāue mālohi, 'ofá, faka'apa'apa 'i 'o e kakaí—mo fie ma'u ke nau ha'isiá—'oku 'ikai ko ha ngaahi fakakaukau ke talanoa 'i mo faka'aonga 'i pē 'i he Sāpaté. 'Oku totonu ke fakahoko kinautolu 'i he 'aho kotoa pē 'o e uiké."

'I he tupulaki 'a e pisinisi, na'e pehē ai pē mo e fie ma'u hono taimí: "Na'á ku hoko ko ha pīsope kei si'i mo ha fānau kei iiki peá u toe fa'a toutou folau ki 'Ēsia 'i he ta'u. Na'e fakalea mai 'eku tamaí 'o ne pehē, 'Kuó u fakatokanga 'i ko e taimi 'okú ke nofo ai mo ho fāmilí, 'oku 'ikai ke ke 'i ai mo'oni 'iate kinautolu. 'Oku ou manavasi 'i he ko hono 'uhingá, ko e taimi 'okú ke 'i he ngāue aí, 'oku 'ikai tuku-taha ki ai ho'o tokangá, pea ko e taimi 'okú ke ngāue ai ko e pīsope, te ke ala hoha'a ki ho'o ngāue pe fāmilí. 'Oku fie ma'u ke palanisi ange ho'o mo'uí."

Na'e iloa 'a 'Eletā Sitivenisoni 'i he'ene hoko ko e Fitungofulú pea mo e Pisope Pulé, 'i he'ene loto 'ofa mo angalelei hangē ko e matala 'i he fu'u 'akau ko e selí (ko e matala' selí ko ha fakataipe ia 'o Siapani 'oku fakamanatua). Na'e tokoni ki he kakai na'e fakatou ofi mo mama'o mei hono 'apí ke vaevahe 'a e "lolo faito'o 'o e 'ofa 'a e Fakamouí." 'I he'ene hoko ko e 'Apostoló te ne hokohoko atu e tokoni ki he paeá mo e masivá, ke "tokoni' 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohia 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí" (T&F 81:5).

Na'e ongo mālohi 'a e akonaki ko 'ení. 'Oku pehē 'e 'Eletā Sitivenisoni, "Na'á ku ako 'oku mahu'inga ke tauhi 'a e fāmilí, ngāué, mo e fatongia faka-Siasí ke palanisi, pea mo faka-papau'í 'okú ke tauhi lelei foki mo koe.

Ui ke Ngāue—Toutou Fakahoko

Na'e tu'o taha hano fale'i 'e ha tangata pisinisi 'a 'Eletā Sitivenisoni ke ne "ako, tānaki, pea mo ngāue." Na'e sivi'i 'a e kongá 'o e "ngāue" ko iá 'i he 2004, 'i he taimi na'e fakatou ui ai 'a 'Eletā Sitivenisoni mo hono kaungā-pisinisi fuoloa ko Sikoti Uatesoni na hoko ko ha ongo palesiteni fakamisioná. Na'á na ongo'i na'e fie ma'u ke na fakamatala ki ha kau ma'u 'inasi mo ha kau pisinisi kehekehe 'a e 'uhinga 'okú na mavahe fakataimi ai mei he'ena kautahá. Na'á na 'a'ahi fakatāutaha ki he taha kotoa.

'Okú ne pehē, "Ko e taimi na'á ma fakamatala'i ai homau uiui'i pea te ma ngāue 'i ha ta'u 'e tolu 'o 'ikai ma'u ha totongi mei he Siasí, na'a nau tali hono lelei." Na'á na tuku 'a e pisinisi ki ha timi ngāue falala'anga, pea na'e tupu.

Na'e fakatokanga 'i e 'Eletā Sitivenisoni 'i he'ene hoko ko e palesiteni 'o

e Misiona Siapani Nakoíá, na'e toe lahi ange 'ene 'ofa 'i 'Ēsiá. 'Okú ne pehē, "Oku ou lau ia ko hoku 'api fika ua." Na'e fakautuutu ange lahi 'ene 'ofa ki hono uai'í 'i he'ene vakai ki he'ene tali 'a e anga 'o e feitu'ú, tokoni ki he kakai kehé, kau ai e kau faifekau' mo e kāingalotú, mo kei ohi hake 'ena ongo tamaiki tangata na'a nau oó. Na'e hoko ha ngaahi papi ului 'e ni'ihí tu'unga 'i he'ene feinga ke fakamaheni kiate kinautolu na'a nau feohí.

Na'e māhina pē fitu 'ena foki mai ki 'apí 'i he taimi na'e ui ai 'a 'Eletā Sitivenisoni ke kau 'i he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú 'i he 2008.

"Na'á ku mo'utāfu'ua mo loto fakatōkilalo. Na'á ku fakakaukau, "Oku tokolahi ha ni'ihí kehe te nau ala ngāue lelei ange 'iate au.' Ka ne u fakakaukau ki he ngaahi taimi 'i mu'á—'i he taimi na'á ku hoko ai ko e palesiteni e kōlomu 'o e kaumātu'á, alea'anga mā'olunga, pīsope, mo e tokoni 'i he kau palesitenisi fakasiteikí, 'i he'eku ongo'i na'e 'ikai ke u taukei fe'unga ke fai 'a e ngaahi me'a na'e fie ma'u ke u faí. Kuó u ako, ki mu'a ke uiui'i kitautolú, mahalo pē he 'ikai *ke tau fe'unga, ka 'oku kamata'i 'e he uiui'i hano fakafe'unga'i fakalangi.*

"Oku talamai 'e he taha 'o e ngaahi folofola 'oku ou sai'ia taha a'í ha me'a 'e ua 'oku totonu ke tau fai 'i he taimi 'oku uiui'i ai kitautolú: 'Uluakí, 'ke ke faivelenga.' Uá, tu'u 'i he lakanga kuo fili koe ki a'í (vakai, T&F 81:5). 'Oku 'uhinga 'eni kiate au ke fakahaa'i 'a e tuí, ako 'a e me'a 'oku fie ma'ú, pea fai 'a e me'a kotoa te ke lavá, ke fakahoko ho uiui'i Kapau te tau fai 'eni, 'e fakahoko mo fakafe'unga'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tāpuekina ha ni'ihí kehe."

Toe Foki pē ki 'Ēsia

Na'e vahe'i 'a 'Eletā Sitivenisoni 'i he'ene hoko ko e Fitungofulú ko ha tokoni 'i he Kau Palesiteni Faka'ēlia pea mo toe palesiteni 'o e 'Ēlia 'Ēsia Tokelaú.

Na'e haveki 'e ha mofuike mo ha peau kula 'a Siapani 'i Mā'asi 2011. Na'e fakatupu 'e he mālohi 'o e mofuike 9.0 ha fo'i peau na'e mate ai ha toko 20,000, nofo hopoate lauiafe, mo faka'auha ha 'ū 'api 'e 550,000.

Na'á ne toutou 'a'ahi ki he 'ēlia na'e uesia 'i he fakatamaki. 'Okú ne pehē, "I he'emaui fe'iloaki mo e kakaí, na'e kehekehe 'emaui ngaahi ongó." 'Okú ne pehē, "Na'a mau fakatokanga'i 'i he taimi tatau 'a e fakamamahi mo e maté 'o tui'fio 'a e 'amanaki lelei mo e langalanga fo'ou. Na'e fa'a ongo ki homau lotó 'a 'emaui sionu 'i he lolo fakamo'ui 'o e 'ofa hotau Fakamo'ui."

'Ikai ngata ai, na'e sionu 'i hono tokoni'i 'e he Siasí kinautolu na'e paeá: "Ko e malava ko ia ke ngāue ki ha me'a fakamamahi mo tokoni 'i hono fo'u ha founga tokoni—ko e hāsino ia hono fakahoko 'e he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní hono ngaahi fatongia fakalangi ke tokanga'i 'a e paeá mo e masivá." Na'á ne fakamatala'i ia ko ha faingamālie toputapu ke tokoni ai kiate kinautolu 'oku masivá pea mo fakapapau'i 'oku fai 'e he toengá 'a e me'a tatau: "Na'a mau 'ilo ai ki he lelei 'a e fa'ahinga 'o e tangatá."

Ko e Tukufakaholo 'o e Kau Pīsope

Na'e toe ongo mamafa ange ki hono lotó 'a e 'ofa mamahi, 'i he taimi na'e ui ai ia 'i he 2012 ko e Pīsope Pulé. Na'á ne tokanga'i 'i he fatongia ko iá ha kau ngāue tokolahi na'a nau 'oatu ha ngaahi tokoni fakauelofea ki he Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo ha ni'ihi kehe, pea pehē foki ha tokoni 'ofa fakaetangata ki he fānau 'a e Tamai Hēvaní 'i ha "ni'ihi 'o e ngaahi feitu'u faingata'a tahá, ni'ihi 'i he ngaahi feitu'u masiva tahá, mo e ni'ihi 'i he ngaahi potu fakamamahia lahi taha he funga 'o e māmaní."³

'Oku mahu'inga makehe 'a e fatongia 'o e pīsope kia 'Eletā Sitivenisoni. Ko 'ene fakamatalá 'eni, "I hoku ta'u 12, na'e ui 'eku tamaí ke hoko ko ha pīsope." "Na'e toko-lahi e kau uitou 'i he uotí, pea na'e fa'a 'ave au he'eku

tamaí 'i he taimi na'á ne tokanga'i ai kinautolu. Na'á ne fekau au ke u tokanga'i e 'ū kapa vevé, fakamaau ha me'a 'i he falé, pe kole hoku ngaahi kaungāme'á ke nau tokoni ki hono tafi e vevé pe tata e sinoú. Na'á ku ongo'i fiefia ma'u pē 'i he taimi na'á ma ō aí. Na'e tokoni e 'a'ahi ki he kau uitou ke u fakatokanga'i ko e kongā e me'a 'oku fai 'e he kau pīsope ko hono tokoni'i fakatāutaha 'a e kakaí. 'Oku hoko e kau pīsope 'o e Siasí ko 'eku kau mo'unga itangata."

Ko ha Tala'ofa mei ha Palōfita

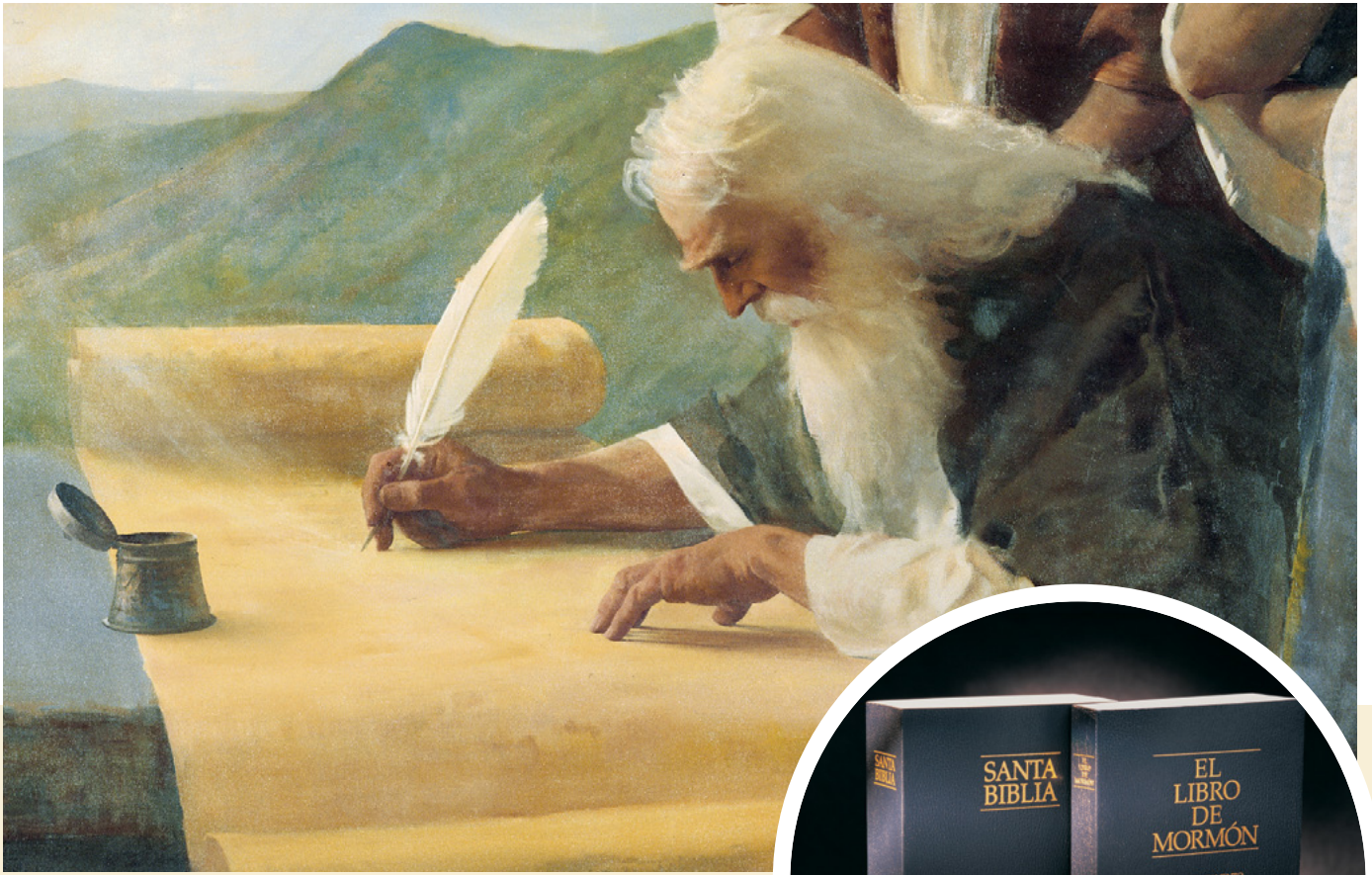
Na'e ma'u 'e Pīsope Sitivenisoni 'i he Tūsite kimu'a he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2015 ha telefoni 'o kole ke tala-noa mo Palesiteni Tōmasi S. Monisoni mo hono ongo tokoni.

"Na'e fakamatala mai 'e Palesiteni Monisoni ko 'ene [fakahoko mai] ha ui [ke u kau] ki he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'á ne 'eke mai pe te u tali. . . Na'á ku tali 'o ange. Pea . . . toki lea 'ofa mai 'a Palesiteni Monisoni kiate au, 'o ne fakamatala'i hono ui ia 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hili ko e 'Aposetoló, . . . na'e ongo'i ta'etaau mo ia. Na'á ne fakahinohino'i lelei au, Pīsope Sitivenisoni, 'e fakafe'unga'i 'e he 'Eikí kinautolu 'okú Ne uí.' Kuo hoko e lea fakanonga 'a ha palōfita [talu mei ai] ko ha ma'u'anga fakanonga."⁴

Ko 'Eletā Keuli E. Sitivenisoni ko ha tangata mo'oni 'oku 'ikai ha kākā. Te ne kei tokoni pē ki he paeá mo e masivá, hangē ko 'ene hoko ko e 'Aposetoló, pea mo ia na'á ne fai 'i he'ene hoko ko e Pīsope Pule mo e Fitungofulú, pea 'i he'ene mo'ui kotoá. Te ne muimui 'i he fekau fakafolofola ke "tokoni 'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohia 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí" (T&F 81:5). Ko ha uiui'i faingata'a, ka ko ha uiui'i 'oku taau mo ia koe'uhí ko 'ene loto mahinó. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gary E. Stevenson, "Lean Not unto Thine Own Understanding" (fakataha lotu 'i he 'Univēsitī Pilikihami 'Iongí, Sānuai 14, 2014), 2, 3, speeches.byu.edu.
2. Gary E. Stevenson, "Ngaahi Mo'oni Mahinongofua mo Pelepelengesi," *Liahona*, Nōvema 2015, 92.
3. Gary E. Stevenson, fakataha mo e mitiá, 'Okatopa 3, 2015.
4. Gary E. Stevenson, "Ngaahi Mo'oni Mahinongofua mo Pelepelengesi," 91.

Fai 'e Eletā
Lynn G. Robbins
'O e Kau
Palesitenisi 'o e
Kau Fitungofulú

‘E Mamata ‘A E MATA ‘O E KUÍ

*‘E lava ke tau fakakaukau ki hono ‘omai ‘o e
Tohi ‘a Molomoná ko ha mana ia ke toe fakafoki
mai ai e vakai ‘a e mata fakalaumālié.*

Na’e kikite’i ‘e ‘Īsaia ‘e fakahoko ‘e he ‘Eikí ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní ha “ngā-ue fakafo mo lahi,” pea na’á ne kikite’i ‘a hono ‘omi ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘o ne pehē “‘e mamata ‘a e mata ‘o e kuí mei he kakapú, pea mei he po’ulí” (‘Īsaia 29:14, 18).

Ko ha “Tu’unga Fakapo’uli Fakamanavahē”

‘I he ngaahi ‘aho kimu’a ‘i he ‘Uluaki Mata Me’a-Hā-Mai nāunau’iá, na’e mātu’aki puputu’u e moveuveu he tui fakalotú ‘i Manisesitā, Niu ‘Ioke, USA. ‘I he ngaahi lea ‘a Siosefa Sāmitá, “Ka na’e hulu pehē fau ‘a e moveuveú mo e feke’ike’i ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi kautaha lotu kehekehé, na’e faingata’a ai ki ha tokotaha . . . ke ‘ilo’i pau pea ko hai ‘oku totonú pea ko hai ‘oku halá” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:8).

‘Oku fakamatala ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he moveuveu ko ‘eni kimu’a ‘i hono Toe Fakafoki mai ‘o e Ongoongolelei ko ha “*tu’unga fakapo’uli fakamanavahē* . . . ko e tupu mei he ngaahi konga mahinongofua mo mahu’inga taha ‘o e ongoongolelei ‘a e Lamí, ‘a ia kuo ta’ofi ‘e he siasi fakalielia ko iá” (1 Nifai 13:32; toki tānaki e fakamamafá).

‘I he ngaahi senituli lahi, na’e *nenefu* ‘a e vakai fakalaumālie na’e ‘omi ‘e he Tohi Tapú he na’e mole ‘a e konga lahi ‘o e ngaahi me’a mahinongofua mo mahu’ingá, taimi ‘e ni’ihi koe’uhí na’e fehalaaki hono liliu e leá ‘a ia na’e fakahoko ‘i he fāinoa pea taimi ‘e ni’ihi koe’uhí na’e liliu kākaa’i ‘a ia na’e fakahoko ‘i he loto mo’oni “koe’uhí ke nau lava ‘o fakakehe’i ‘a e ngaahi hā’ele’anga totonu ‘o e ‘Eikí, koe’uhí ke nau *fakakuhihi ‘a e matá* mo fakafefeka ‘a e loto ‘o e fānau ‘a e tangatá.” (1 Nifai 13:27; toki tānaki e fakamamafá).

“Na’á Ku Kui, Ka Ko ‘Eni ‘Oku ou ‘Ā” (Sione 9:25)

Ko e taha e ngaahi mana angamaheni taha ‘a e Fakamo’uí ko hono toe faka’ā e kuí.¹ Ka ko e ngāue mo e mana mahu-‘inga ange ‘a e Fakamo’uí ko e fakamo’uí ‘a e kui fakalaumālié. Na’á Ne folofola “Kuó u ha’u ki māmani koe’uhí ko kinautolu ‘oku ‘ikai mamatá ke nau mamata” (Sione 9:39).

I hono ngāue ‘aki ‘a e heliaki ‘a Īsaiá mo e mata me’a-hā-mai ‘a Nifai ki he kui fakalaumālié ‘e hoko ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní, te tau lava ‘o fakakaukau ai ki hono ‘omai ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko ha mana ia ki he toe faka’ā fakalaumālié.

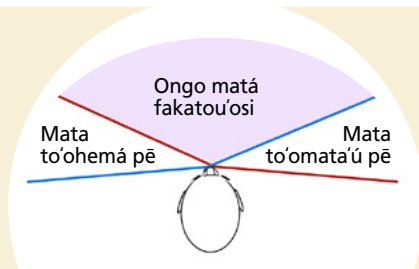
“Pea ‘e ‘ikai tuku ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá, ke nofo ta’-ngata ‘a e kau Senitailé ‘i he tu’unga *fakapo’uli* fakamana-vahē ko iá. . .

vai faito’o hoku ongo matá tu’o ua he ‘aho ke ‘oua na’á ku kui. Kimu’a pea toki ‘ilo ‘e he kau toketaá ‘oku ou puke he glaucoma, ne ‘osi mole ‘a e kongá ‘o ‘eku vakaí ‘i he mata ‘e taha. ‘Oku ou hounga’ia mo’oni ko e faito’o fakaonopōní ‘oku ‘ikai ke u kui ai. ‘Oku ou toe hounga’ia foki ko hoku mata ‘e taha ‘oku kei saí, ‘a ia ‘okú ne fetongi ‘a e kongá ko ia ‘o ‘eku vakaí kuo mole mei he mata ‘e tahá. Ko e talanoa fakatāta ko ia ‘o e ongo mata ‘e uá ‘oku ‘i ai ‘ene felāve’i loloto mo fakatāutaha kiate au.

‘Oku lahi e ngaahi fekumi fakasaienisi ‘oku fakamatala ki he ‘aonga ange ‘a e mata ‘e uá ‘i he mata tahá. Te u fakamatala ki hano fo’i ‘aonga ‘e ono mo ‘enau fenāpasi fakalaumālié mo e Tohi ‘a Molomoná ko ha *fakamo’oni pau* hono

2A. ‘Oku fakahaá ‘i he me’ava’inga ‘a ha ki’i tamasi’i ‘a e mālohi ‘o e malava ke vakai loloto.

1. Ko e lahi taha ‘oku malava ‘e he ongo mata ‘o e tangatá ‘o mamata ki aí ko e tikilí ‘e 190 fakaholisonitale, meimei ko e tikilí ‘e 120 ai ‘oku mamata ‘aki e ongo matá fakatou’osi.

2B. I he natula ‘o e fanga monumanú, ‘oku pau mo loloto e vakai ‘o e mata ‘e uá, ‘a ia ‘oku tokoni ki hono fakatokanga’i e fakapuli ‘o e fanga monumanu ‘oku fekumi ke tamate’i iá.

“ . . . Te u ‘alo’ofa ki he kau Senitailé ‘i he ‘aho ko iá, ko ia te u ‘omi ai kiate kinautolu, ‘i hoku mālohi ‘o’okú, ‘a e kongá lahi ‘o ‘eku ongoongoleléi. . .

“He vakai, ‘oku folofola ‘e he Lami: Te u fakahā au ki ho hakó, koe’uhí ke nau tohi ‘a e ngaahi me’a lahi ‘a ia te u fakahā kiate kinautolú, . . . [pea] ‘e fufuu’i ‘a e ngaahi me’á ni, ke toki ‘omi ki he kau Senitailé, ‘i he foaki mo e mālohi ‘o e Lamí.

“Pea ‘e tohi ‘i ai ‘a ‘eku ongoongoleléi, ‘oku folofola ‘e he Lamí, mo ‘eku maká mo ‘eku fakamo’uí.

“ . . . Ko e ngaahi lekooti fakamuimui ko ‘ení . . . te ne fakamo’oni’i ‘a hono mo’oni ‘o e ‘uluakí. . . ‘E fakataha’i ‘a kinua ke na taha” (1 Nifai 13:32, 34–36, 40–41; toki tñaki e fakamamafá)—‘o ‘omi fakataha ke tokoni’i kinautolu ke tau ‘ilo’i e mo’oni.

Ko e “fakataha’i ‘a kinua ke na tahá” ko e founga ia ‘oku mamata pe ngāue ai e ongo mata ‘e uá. Koe’uhí ‘oku puke hoku matá ‘i he glaucoma, kuo pau ke u tulu’i ‘aki ‘a e

ua ia ‘o Sīsū Kalaisi ‘i hono *toe fakafoki mai* ‘o e mamata fakalaumālié ki he māmaní.

1. ‘Oku Fakatupulaki mo Fakamahino Lelei Ange ‘e he Mata ‘e Uá ‘a e Malá’e ‘o e Mamatá

Ko e lahi taha ‘oku malava ‘e he ongo mata ‘o e tangatá ‘o mamata ki aí ko e tikilí ‘e 190 fakaholisonitale, meimei ko e tikilí ‘e 120 ai ‘oku femahiliaki pe ‘oku mamata ‘aki e ongo matá fakatou’osi. Fakalaka atu ‘i he me’a ‘oku hu’u-taha ki ai ‘a e vakaí, ‘oku lava ‘e he mata takitaha ‘o vakai fakatafa’aki ‘o toe mama’o atu mei he ngata’anga ‘o e me’a ‘oku mamata ki aí ‘a ia ‘oku makehe ia ki he mata ko iá.²

Hili ha laui senituli ‘o e mole ‘a e ngaahi me’a mahinogofua mo mahu’ingá, na’e ‘i he Tohi Tapú ha me’a na’e ‘ikai ke haohaoa ki he vakaí. Na’e ‘ikai ngata pē ‘i hono fakalahi e vakai fakalaumālié na’e ‘omai ‘e he vakai haohaoa ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ka na’á ne toe faka’atalelei ange ‘a e kongá ‘oku femahiliaki ‘i he ongo mata fakalaumālié, pe

vakai faka'ata lahi (vakai, fakatātā 1)—i he tu'u fakafolofolá 'oku tau ui eni ko e fono 'o e fakamo'oni 'e toko uá (vakai, Mātiu 18:16; 'Eta 5:4; T&F 6:28).

Ko e femahiliaki 'i he anga 'o e vakaí, pe *vakai faka'ata lahi*, 'oku toe lelei ange ai e malava ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku tamatematé.³ 'Oku toe 'ata lelei ange 'etau vakaí 'i he taimi 'oku fakataha'i ai e ngaahi 'ata mavahevahe 'o e mata takitaha ki ha 'ata pē taha, 'o ne 'omai ai ha *vakai*⁴ 'oku fā'utaha pea ta'ofi ai 'a e "moveuveu mo e feke'ike'i" na'e puputu'ú ai 'a Siosefa 'i he'ene kei si'i (vakai, Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:8).

Ko e mo'oni me'a ko ia 'oku lelei ange e mata 'e uá 'i he *tahá* ko ha fo'i mo'oni fakamāmani lahi mo mahino ia na'e 'ikai ai ke toe fili 'e 'Īsaia ha heliaki lelei ange ke 'ilo fakamāmani 'aki: "e mamata 'a e mata 'o e ku'i" ('Īsaia 29:18). 'Oku mau 'amanaki ko kinautolu 'oku lolotonga vakai 'aki 'a e mata fakalaumālie pē 'e tahá, 'a e Tohi Tapú, te nau 'ilo 'a 'enau potó 'i he 'ikai ke nau fakasitu'a'i 'a e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni pau hono ua ia 'o Sisū Kalaisi kimu'a pea nau 'ahi'ahi'i iá. Te nau 'ilo'i ko e "va'akau 'a Siutá" mo e "va'akau 'a Siosefá" ('Isikeli 37:19) 'oku hu'utaha pē hangē ha ongo mata na'e fakataha'i 'i he haohaoa mo e ma'uma'ulutá—ko ha a'usia *fakaholomamata* ia!

2. Vakai Fakapapau'i—Faka'ehi'ehi mei he Kākaá

"Ko e vakai faka'ata lahi . . . 'oku faka'atā ke lue fakalaka 'a e tangatā 'i he ngaahi me'a 'oku fakafe'atungia 'o vave ange mo pau ange" koe'uhí ko e tonu ange e loloto 'o e vakaí.⁵ 'Oku fakatāta'i 'a e lelei ange 'o e vakai loloto ko eni 'i hano faka'ata ha la'itā 'i he me'a faka'atā (vakai, fakatātā 2A).

'I he natula 'o e fanga monumanú, 'oku *mā'opo'opo mo loloto e vakai* 'aki e mata 'e uá, pe 'oku pau e loloto 'o e vakaí mo e malava ko ia ke 'ilo'i e ngaahi faikehekehé, 'a ia 'oku tokoni ia ki hono "fakatokanga'i 'a e fakapuli 'a [ha monumanu 'oku fekumi ke tamate'i ia]"⁶ (vakai, fakatātā 2B).

'Oku 'omi 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e malu'i tatau ki he māmani 'aki hono toe fakafoki mai 'a e 'ata mahinó mo e loloto 'o e vakai fakalangí ki he me'a faka'ata fakalaumālie 'o ne faka'atā ai kinautolu ke tau faka'ehi'ehi mei he ngaahi kākā mo e fakapuli 'a Sētané. Na'á ne fakafe'iloaki 'i he olopoto 'a e puputu'ú 'aki 'ene fakakehe'i e 'uhinga 'o e ngaahi fakamatala fakatohitapu lahi. Na'e veuki 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e fakakehe'i ko 'eni 'aki 'ene kaungā fakamo'oni "ke veuveuki 'a e ngaahi tokāteline halá" (2 Nifai 3:12) pea mo "ta'ofi 'a e kākā olopoto kotoá mo e ngaahi tauhelé mo e fakakaukau kākā kotoa pē 'a e tēvoló" (Hilamani 3:29).

Na'e vahevahe 'e Palesitēni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994) 'a e tala'ofa fakapapau ko 'eni 'o e Tohi 'a Molomoná: "Oku 'i ai ha mālohi 'i he tohi 'e kamata ke tafe atu ki ho'omou mo'uí 'i he momeniti te ke kamata ai ke ako fakamātoato 'a e tohi. Te ke ma'ú ai ha mālohi lahi ange ke ke fakafepaki'i 'aki 'a e 'ahi'ahi. Te ke ma'ú 'a e mālohi ke *faka'ehi'ehi mei he kākāá*. Te ke ma'ú 'a e mālohi ke nofo 'i he hala lausi'i mo fāsi'i."⁷

3. Mamata takai he Ngaahi Fakafe'atungia

'Oku tokoni e me'a faka'ata lahi ki ha tokotaha ke ne mamata 'o lahi ange, pe ki he kotoa, 'o ha me'a 'i mui 'i ha me'a 'oku ne fakafe'atungia'i ia. Ko e lelei ko 'eni na'e

3. 'Oku tokoni e me'a faka'ata lahi ki ha tokotaha ke ne mamata 'aki 'o lahi ange, pe ki he kotoa, 'o ha me'a 'i mui 'i ha me'a 'oku ne fakafe'atungia'i ia. 'Okú ke lava nai 'o tala e faikehekehé?

fakamatala'i 'e Leonato ta Vinisí 'a ia na'á ne pehē, mahalo 'e fakafe'atungia'i 'e ha fo'i poloka 'oku tu'u hangatonu ha konga pe kātoa 'o e vakai 'a e mata to'ohemá, ka mahalo na'a lava pē e mata to'omata'ú 'o mamata ki he me'a ko iá⁸ (vakai, fakatātā 3).

Ko ha fakatātā fakalaumālie 'o e me'a ni 'oku ma'ú 'i he folofola 'a e Fakamo'uí ki he Kau Siuteá: "Pea 'oku 'i ai mo 'eku fanga sipi kehe, 'oku 'ikai 'i he loto'ā ko 'eni: te u 'omi 'a kinautolu foki, pea te nau fanongo ki hoku le'ó; pea 'e 'i ai 'a e loto'ā pē taha, mo e tauhi pē taha" (Sione 10:16).

Na'e 'ikai lava ke faka'uhinga'i 'e he Kau Siú 'Ene folofola ko iá koe'uhí na'e 'ikai ke fakahā mahino 'e Sisū 'a e fanga sipi kehe ko iá. Ka, ko e *fakamahino* mei he Tohi 'a Molomoná, ko e me'a na'e fufuú na'e fakahā mai ia: "Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kimoutolu ia 'a e fa'ahinga 'a ia na'á ku lau ki ai 'o pehē: 'Oku ai mo 'eku fanga sipi kehe 'oku 'ikai 'i he loto'āá ni; te u 'omi mo kinautolu foki, pea te nau fanongo ki hoku le'ó; pea 'e 'i

ai 'a e loto'ā pē taha, mo e tauhi pē taha.” (3 Nifai 15:21). Na'e hā mahino e olá 'o 'ikai ha ta'e mahino ki he folofola 'a e Fakamo'uí—na'e 'ikai ha toe *fakafih*i ke fakahalaki e fakakaukáu.

4. Ko e Ngaahi Lelei 'o e Vakai Fakatafa'aki 'o e Mata Takitaha

“Ko e vakai fakatafa'akí ko ha kongá ia 'o e vakaí 'oku hoko 'i tu'a mei he loto mālie 'o e me'a 'oku sio fakama-ma'u ki ai 'a e mata.”⁹ 'I hono fakalea 'e tahá, 'oku tau 'ilo ki he ngaahi me'a 'oku 'i he feitu'u 'oku tau mamata ki aí ka 'oku 'ikai ke tuku tāfataha 'etau tokangá ki ai. Ko e kongá 'o e feitu'u ko iá—'a ia 'oku 'i tu'a 'i he fakangatangata 'o e vakaí, pe vakai *faka'ata lahi*—'oku makehe ia ki he mata takitaha (vakai, fakatātā 1).

'Oku tau fakafeta'i lahi ko e Tohi Tapú mo e me'a makehe mo faka'ofu'ofa 'okú ne 'omaí—ko e mahu'inga tahá 'a e hisitō-lia 'o e mo'ui mo e ngāue 'a Sīsū Kalaisí.

'Oku tau toe loto hounga'ia foki ki he Tohi 'a Molomoná mo e vakai 20/20 haohaoa 'okú ne 'omi kiate kitautolú, 'a ia 'okú ne fakama'ala'ala ai e tokāteline 'a Kalaisí mo fakahā 'Ene ngaahi akonakí 'o fakafou 'i he kau palōfita 'o e kuonga mu'á 'i 'Ameliká mo 'Ene hā fakataautaha mo e ngāue ki he Kau Nifái.

'O hangē ha mata 'e ua na'e fakahoa fakalangí, ko e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná 'okú na fefakakakato'aki 'iate kinaua pē, 'o iku ai ki ha vakai faka'ata lahi 'oku fakaholo-mamata pea pehē foki ki he ngaahi 'ata 'oku laulōtaha ki he tohi takitaha.

5. To'o Hotau Konga 'Oku Kui

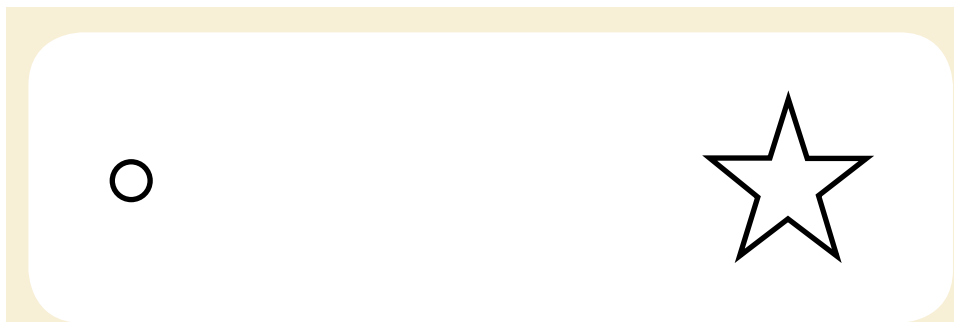
'Oku tau ma'u kotoa pē ha kongá 'i he ngata'anga 'o e me'a 'oku tau ala mamata ki aí 'oku kui ka 'oku 'ilongofua pē. Puke fakahangatonu hake 'i mu'a 'iate koe e fakatātā 'o e siakalé mo e fetu'ú (fakatātā 4) ke mafao ho nimá. Kuikui ho mata to'ohemá pea vakai fakamama'u ho mata to'omata'ú ki he siakale fōsī'i. 'I ho'o siofi 'aki ho mata to'omata'ú 'a e siakalé, kamata ke 'unuaki'i māmalie mai 'a e fakatātaá kiate koe. 'I ho'o a'u mai ki he vaeua'anga mālié, 'e pulia e fetu'ú mei ho'o vakai *fakatafa'aki*.

Ke 'ohovale? Na'e 'ikai ke ke 'ilo'i 'oku 'i ai e kongá ho'o vakaí 'oku kui? Tatau pē mo e fetongi ho mata hono uá ki

he kongá ko 'eni ho'o vakaí 'oku kui, ko e 'aonga tatau pē 'oku 'omaí 'e he Tohi 'a Molomoná ki he Tohi Tapú.

Pea tatau mo e pulia 'a e fetu'ú mei ho'o vakaí, na'e te'eki ke mamata 'a Hēlota ki he fetu'ú 'i Pētelihemá pea na'e pau ke ne 'eke ki he Kau Tangata Potó “na'e hā mai 'anefe 'a e fetu'ú” (Mātu 2:7). Na'e tu'u ia 'i he kongá 'o 'ene vakai fakalaumālié 'a ia 'oku *kui*. Ko kinautolu pē na'a nau *fakasio* e fetu'ú na'a nau fakatokanga'í.

'Oku tokolahi e ni'ih

4. Fakatātaá 'i 'o e kongá 'oku kui

kinautolu] 'i he'enua tokanga ki he ngaahi me'a na'e 'ikai mahu'ingá” (Sēkope 4:14).

Ko e taha e ngaahi *vakai* fakapotopoto 'o e Tohi 'a Molomoná ko ha fakatokanga fekau'aki mo e kongá 'oku kui ki he kakai kotoa pē 'a ia ko e loto *híkisiá*, “ko ha angahala 'oku faingofua ke *fakatokanga* 'i 'i he ni'ih

“Ko e híkisiá na'a ne fakatooki 'a Lusifá 'i he fakataha lahi ko ia 'i he maama fakalaumālié.”¹¹ Ko e “loto-híkisia 'a e . . . kau Nifái, 'oku tupunga ai honau faka'auhá” (Molonai 8:27). Ko e kau pōlepolé te nau vela 'o hangē ko e vevé 'i he taimi 'e fakama'a ai 'e he 'Otuá e māmaní 'aki 'a e aff (vakai, Malakai 4:1; 3 Nifai 25:1).

'I 'olunga he halanga 'o e hala fāsī'i mo lausī'i 'oku fakapipiki ai ha “fakatokanga” mata lalahi: “VAKAI TELIA 'a e loto-híkisiá, telia na'a mou hoko 'o tatau mo e kau Nifai

‘o e kuonga mu‘á” (T&F 38:39; toki t̄naki e fakamamafá). Me‘apango ko e fakamamahi hení ko e faka‘ilonga “VAKAI TELIA” *ko iá* ‘oku fa‘a tu‘u ia ‘i he kongá ‘oku kui ki he vakai ‘a e kau hikisiá. Ko ia, “Tuku ia ‘oku [hikisiá] ke ne ako ‘a e potó ‘i he‘ene fakavaivai‘i ia mo ui ki he ‘Eiki ko hono ‘Otuá, koe‘uhí ke fakaava hono matá ke ne mamata” (T&F 136:32).

6. Ko e Fakafehokotaki ‘a e Matá mo e ‘Atamai

Ko e fakamatala ko ‘ení (vakai, fakatā 5) ‘oku ngali tonu ‘ene haá, ka ‘oku ‘ikai ke tonu k̄toa. Ko e mo‘oni ko e polokalama fakatā ia ‘o e ‘atamai ‘okú ne talamai kiate kitautolu ‘a e me‘a ‘oku mamata ki ai hotau ongo matá. ‘Okú fa‘u ‘e he ‘atamai ‘etau ngaahi misí ‘i he po‘ulí peá ne faka‘uhinga‘i ‘a ia ‘oku tau mamata ki aí lolotonga e ‘ahó. ‘Okú ‘ikai ko e sió pē pea pau leva ke tui pe tonu ho‘o sió. Hangē ko ‘ení, “He kuo fai ‘e [Sisū] ‘a e ngaahi mana lahi ‘i honau ‘aó, ka na‘e ‘ikai te nau tui kiate ia” (Sione 12:37). ‘Okú ‘ikai fe‘unga ‘a e ongo matá pē ke na fakatupu ‘a e tuí pe *mamata tonú*.

‘O tatau mo e ngāue fakataha ‘a e ‘atamai mo e ongo matá, ‘oku ngāue fakataha ‘a e Laumālié mo e folofolá, ‘a ia ‘oku tokoni ai kiate kitautolu ke tau mamata fakalaumālie. ‘Okú ‘ikai ke fe‘unga hono lau pē ‘o e folofolá ke fa‘u ‘aki e vakai fakalaumālié koe‘uhí “‘oku ‘ikai ma‘u ‘e he tangata fakakakanó ‘a e ngaahi me‘a ‘o e Laumālie ‘o e ‘Otuá: he ko e vale ia kiate ia: pea ‘oku ‘ikai te ne fa‘a ‘ilo ia, he ‘oku ‘ilo fakalaumālie pē ia” (1 Kolinitō 2:14).

Ke hoko e Tohi ‘a Molomoná ‘o ngāue hangē ha mata fakalaumālié, kuo pau ke tau tali pea muimui totonu ki he fakaafe ‘a Molonai ‘i he Molonai 10:3–5. Ko ha fakaafe mo ha talá‘ofa ko e ‘Otuá “*te* ne fakahā ‘a hono mo‘oní kiate kimoutolu, ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní.” (veesi 4; toki t̄naki e fakamamafá).

Fakamo‘oni mo e Loto Hounga‘ia

Ke faka‘ehi‘ehi mei he kui fakalaumālié, na‘e tuku ai ‘e he ngaahi foha ‘o Liháí ke nau tali ‘a e fakatu‘utāmaki ‘e ala hoko ki he‘enu mo‘uí kae lava ke ma‘u mai ‘a e ‘ū la‘i peleti palasá (vakai, 1 Nifai 3–4). Ka ne ta‘e‘oua e ‘ū la‘i peleti, ne nau mei “faka‘au‘au hifo ‘i he ta‘etuí” (Mōsaia 1:5). ‘I he ‘ahó ni, mālō mo e ngaahi nāunau pākí mo e faka‘ilekitulōniká, ke faingofua mo vave ange hono ma‘u e folofolá. Kaekehe, ‘oku ‘ikai ke fu‘u mahu‘inga ia kia Sētane pe te ne ta‘ofi e kakaí mei hono ma‘u iá—ko ‘ene founa ia ‘i he Kuonga Lotolotó—pe ko ‘ene ‘ahi‘ahi‘i e kakaí ke ‘oua te nau lau ia—ko ‘ene founa ia ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní. Ha fa‘ahinga founa pē, ko ‘ene “ngaahi ‘ao fakapo‘ulí [‘oku lava ‘o] . . .

fakakuihi ‘a e mata . . . ‘o e fānau ‘a e tangatá . . . pea nau ‘auha ai mo hē” (1 Nifai 12:17; toki t̄naki e fakamamafá).

Hangē ko ‘eku me‘a tulu‘i mata *faka‘ahó*, te tau “piki ma‘u *ma‘u ai pē* ki he va‘a ukameá” (1 Nifai 8:30; toki t̄naki e fakamamafá) ka tau toki lava ‘o faka‘ehi‘ehi ai mei he ngaahi kakapu ‘oku lahi mo fakaoololó. Ko e vaivai pē ha tui ‘a ha taha pe mavahe mei he Siasí, ‘oku fa‘a ‘mei mo‘oni ko e tokotaha ko iá kuo tuku ‘ene lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná.

Ko e Tohi ‘a Molomoná: Ko Ha Fakamo‘oni ‘e Taha ‘o Sisū Kalaisí ko e mo‘oni ko ha ngāue fakafo mo lahi ia. Ko ha *fakamo‘oni pau* hono ua ia ‘o Sisū Kalaisi mo ‘Ene ongoongolelei nāunau‘iá, ‘okú ne ‘omai ‘a e ngaahi lelei kotoa ‘o e mata hono uá.

ko e ongo matá = ‘okú na mamata

5.

Ke tau piki ma‘u ma‘u ai pē ki he va‘a ukameá koe‘uhí ke tau taau mo e fakamālō ‘a e Fakamo‘uí ki He‘ene kau ākongá: “Ka ‘oku monū‘ia homou matá, he ‘oku nau mamata” (Mātiu 13:16). ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mātiu 9:27–31; 12:22–23; 15:30–31; 21:14; Ma‘ake 8:22–26; 10:46–52; Luke 7:21–22; Sione 9; 3 Nifai 17:7–9; 26:15.
2. Vakai, “Binocular Vision,” Wikipedia, en.wikipedia.org.
3. Vakai, Randolph Blake mo Robert Fox, “The Psychophysical Inquiry into Binocular Summation,” *Perception & Psychophysics*, volume 14, fika 1 (1973), 161–68; vakai foki ki he, “Binocular vision.”
4. Vakai, “Vergence,” Wikipedia, en.wikipedia.org.
5. “Binocular Vision.”
6. “Binocular Vision.”
7. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: ‘Eselā Tafu Penisoni* (2014), 164–65.
8. Vakai, “Binocular Vision.”
9. “Peripheral Vision,” Wikipedia, en.wikipedia.org.
10. *Ngaahi Akonaki: ‘Eselā Tafu Penisoni*, [vahe] 18; toki t̄naki e fakamamafá.
11. *Ngaahi Akonaki: ‘Eselā Tafu Penisoni*, 270.

Ngaahi Mana

‘ALO‘OFA ‘E FITU ‘I HE FONONGA‘ANGÁ

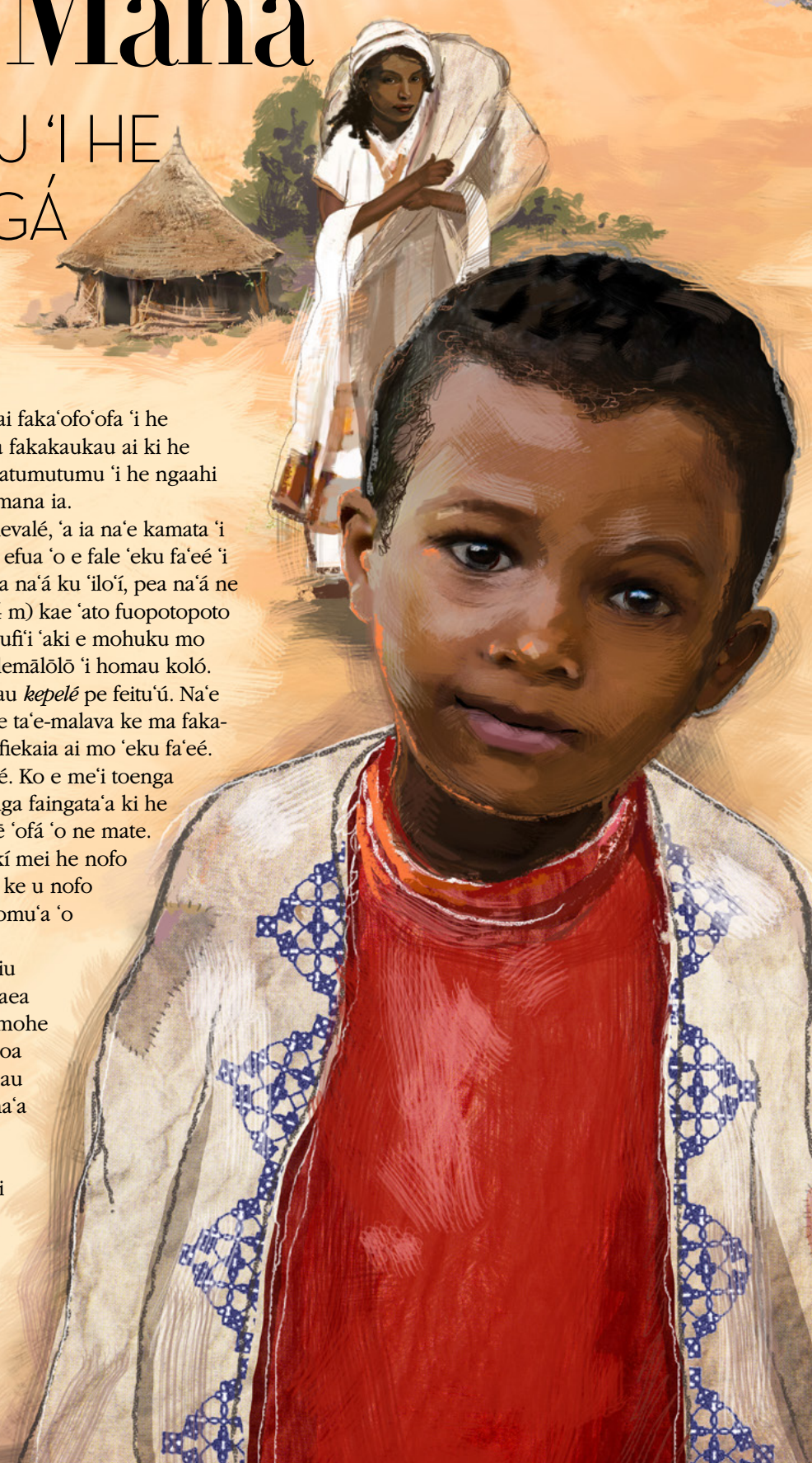
Fai ‘e Ephrem Smith

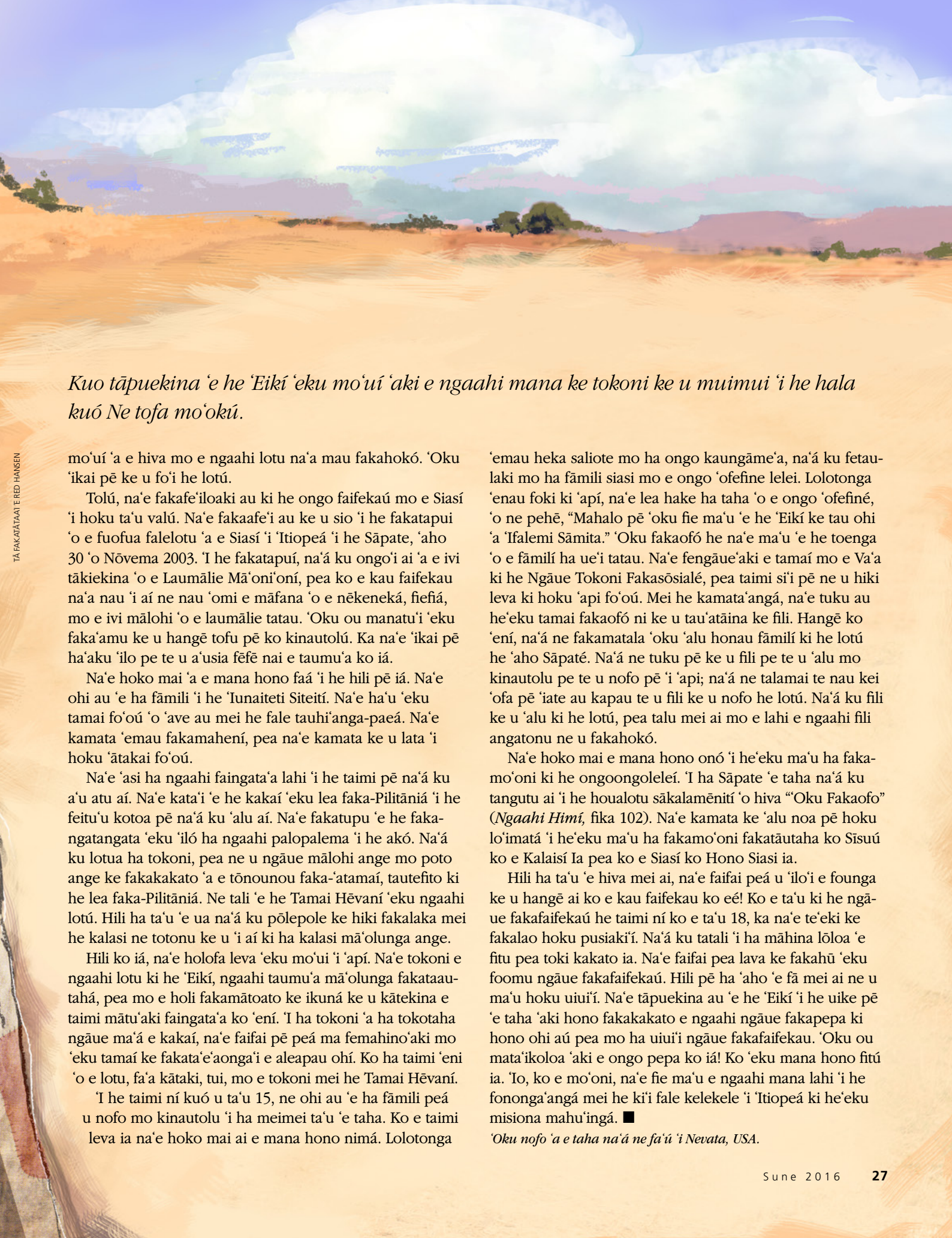
Lotonga ‘eku ako‘i mo ngāue ki he kakai faka‘ofa‘ofa ‘i he Misiona Footi Uofi ‘i Tekisisí, na‘á ku fa‘a fakakaukau ai ki he mohu tāpuekina ‘eku mo‘uí. Na‘á ku fakatumutumu ‘i he ngaahi a‘usia ‘e fitu, ‘a ia ‘oku ou pehē ko e ngaahi mana ia.

‘Uluakí, na‘á ku hao mo‘ui ‘i he‘eku kei valevalé, ‘a ia na‘e kamata ‘i ha tu‘unga faka‘ofa. Na‘e fā‘ele‘i au ‘i he faliki efua ‘o e fale ‘eku fa‘eé ‘i Tesi, ‘Itiopeá. Ko ‘eku fa‘eé pē taha ‘a e kāinga na‘á ku ‘ilo‘í, pea na‘á ne langa toko taha pē homa fale fute ‘e valú (2.4 m) kae ‘ato fuopotopoto ‘aki ‘a e ‘ū va‘akau mo e pelepela na‘á ne ‘ufi‘ufi ‘aki e mohuku mo e ‘ū lau‘iakau. Na‘e ‘ikai ha vaitupu mo ha falemālōlō ‘i homau koló. Na‘e lahi ‘a e mahamahakí mo e maté ‘i homau *kepelé* pe feitu‘ú. Na‘e faingata‘a ‘aupito ke ma‘u ha me‘akai pea na‘e ta‘e-malava ke ma fakatau ia. Na‘e ‘ikai pē ke ‘i ai ha ‘aho te ma ta‘e fiekaia ai mo ‘eku fa‘eé.

‘I hoku ta‘u faá, na‘e puke lahi ai ‘eku fa‘eé. Ko e me‘i toenga ivi na‘á ne ma‘ú ne ma fakahoko ai ha fononga faingata‘a ki he falemahakí, ‘a ia na‘e fu‘u ongosia ai ‘eku fa‘ē ‘ofá ‘o ne mate. Na‘e fakahaofi au ‘e he kau ngāue falemahakí mei he nofo ve‘ehalá mo e mate fiekaia ‘aki ‘enau ‘ave au ke u nofo ‘i he fale tauhi‘anga ‘o e fānau paeá ‘i he kolomu‘a ‘o ‘Itiopeá ko ‘Atisi ‘Āpapá.

Na‘e hoko mai ‘a e mana hono uá ‘i he liliu fakafokifā ‘eku mo‘uí. ‘I he fale tauhi‘anga-paea ko ‘ení, na‘á ku nofo ai ‘i ha fale ‘oku ma‘a, mohe ‘i he mohenga mo‘oni, mo kai e me‘akai kotoa pē na‘á ku fie ma‘ú. Na‘e ‘osi a‘usia ‘e he fānau paea ‘e ni‘ihi ‘a e mole ‘o ha ‘ofa‘anga, pea na‘a nau ako‘i au ki he founga ke u matatali ai e mālōlō ‘eku fa‘eé. ‘I he efiāfi, na‘a mau fakataha mai ai ‘o hiva e ngaahi hiva fakapālangi mo lotu ‘i he‘emau lea fakafonuá, ‘a e lea faka-‘Amalikí. Na‘a mau lotu ma‘amautolu mo kole ki he ‘Otuá ke Ne tāpuaki‘i ke ohi kimaautolu ki ha “ngaahi fāмили faka‘ofa‘ofa, angalelei mo ‘ofa.” Na‘e ongo lahi ki he‘eku

Kuo tāpuekina 'e he 'Eikí 'eku mo'uí 'aki e ngaahi mana ke tokoni ke u muimui 'i he hala kuó Ne tofa mo'okú.

mo'uí 'a e hiva mo e ngaahi lotu na'a mau fakahokó. 'Oku 'ikai pē ke u fo'i he lotú.

Tolú, na'e fakafe'iloaki au ki he ongo faifekau' mo e Siasí 'i hoku ta'u valú. Na'e fakafe'i au ke u sio 'i he fakatapu 'o e fuofua falelotu 'a e Siasí 'i 'Itiopeá 'i he Sāpate, 'aho 30 'o Nōvema 2003. 'I he fakatapu, na'á ku ongo'i ai 'a e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea ko e kau faifekau na'a nau 'i a'í ne nau 'omi e māfana 'o e nēkeneká, fiefiá, mo e ivi mālohi 'o e laumālie tatau. 'Oku ou manatu 'i 'eku faka'amu ke u hangē tofu pē ko kinautolú. Ka na'e 'ikai pē ha'aku 'ilo pe te u a'usia fēfē nai e taumu'a ko iá.

Na'e hoko mai 'a e mana hono faá 'i he hili pē iá. Na'e ohi au 'e ha fāmilí 'i he 'Tunaiteti Siteití. Na'e ha'u 'eku tamai fo'ou 'o 'ave au mei he fale tauhi'anga-paeá. Na'e kamata 'emau fakamahení, pea na'e kamata ke u lata 'i hoku 'atakai fo'ou.

Na'e 'asi ha ngaahi faingata'a lahi 'i he taimi pē na'á ku a'u atu a'í. Na'e kata'i 'e he kakaí 'eku lea faka-Pilitāniá 'i he feitu'u kotoa pē na'á ku 'alu a'í. Na'e fakatupu 'e he fakangatangata 'eku 'iló ha ngaahi palopalema 'i he akó. Na'á ku lotua ha tokoni, pea ne u ngāue mālohi ange mo potu ange ke fakakakato 'a e tōnounou faka-'atamaí, tautefito ki he lea faka-Pilitāniá. Ne tali 'e he Tamai Hēvani 'eku ngaahi lotú. Hili ha ta'u 'e ua na'á ku pōlepole ke hiki fakalaka mei he kalasi ne totonu ke u 'i a'í ki ha kalasi mā'olunga ange.

Hili ko iá, na'e holofa leva 'eku mo'ui 'i 'apí. Na'e tokoni e ngaahi lotu ki he 'Eikí, ngaahi taumu'a mā'olunga fakataau-tahá, pea mo e holi fakamātoato ke ikuná ke u kātekina e taimi mātu'aki faingata'a ko 'ení. 'I ha tokoni 'a ha tokotaha ngāue ma'á e kakaí, na'e faifai pē peá ma femahino'aki mo 'eku tamai ke fakata'e'onga'i e aleapau ohí. Ko ha taimi 'eni 'o e lotu, fa'a kātaki, tui, mo e tokoni mei he Tamai Hēvani.

'I he taimi ní kuó u ta'u 15, ne ohi au 'e ha fāmilí peá u nofo mo kinautolu 'i ha meimei ta'u 'e taha. Ko e taimi leva ia na'e hoko mai ai e mana hono nimá. Lolotonga

'emau heka salote mo ha ongo kaungāme'a, na'á ku fetau-laki mo ha fāmilí siasi mo e ongo 'ofefine lelei. Lolotonga 'enau foki ki 'apí, na'e lea hake ha taha 'o e ongo 'ofefiné, 'o ne pehē, "Mahalo pē 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tau ohi 'a 'Ifalemi Sāmita." 'Oku fakaofó he na'e ma'u 'e he toenga 'o e fāmilí ha ue'i tatau. Na'e fengāue'aki e tamaí mo e Va'a ki he Ngāue Tokoni Fakasōsialé, pea taimi s'i pē ne u hiki leva ki hoku 'api fo'ou. Mei he kamata'angá, na'e tuku au he'eku tamai fakaofó ni ke u tau'atāina ke fili. Hangē ko 'ení, na'á ne fakamatala 'oku 'alu honau fāmilí ki he lotú he 'aho Sāpaté. Na'á ne tuku pē ke u fili pe te u 'alu mo kinautolu pe te u nofo pē 'i 'api; na'á ne talamai te nau kei 'ofa pē 'iate au kapau te u fili ke u nofo he lotú. Na'á ku fili ke u 'alu ki he lotú, pea talu mei ai mo e lahi e ngaahi fili angatonu ne u fakahokó.

Na'e hoko mai e mana hono onó 'i he'eku ma'u ha fakamo'oni ki he ongoongolelei. 'I ha Sāpate 'e taha na'á ku tangutu ai 'i he houalotu sākalamēnití 'o hiva "Oku Fakaofó" (*Ngaahi Himí*, fika 102). Na'e kamata ke 'alu noa pē hoku lo'imatá 'i he'eku ma'u ha fakamo'oni fakatāutaha ko Sisuú ko e Kalaisí Ia pea ko e Siasí ko Hono Siasi ia.

Hili ha ta'u 'e hiva mei ai, na'e faifai peá u 'ilo'i e founa ke u hangē ai ko e kau faifekau ko eé! Ko e ta'u ki he ngāue fakafaifekau he taimi ní ko e ta'u 18, ka na'e te'eki ke fakalao hoku pusiaki'i. Na'á ku tatali 'i ha māhina lōloa 'e fitu pea toki kakato ia. Na'e faifai pea lava ke fakahū 'eku foomu ngāue fakafaifekau. Hili pē ha 'aho 'e fā mei ai ne u ma'u hoku uiui'i. Na'e tāpuekina au 'e he 'Eikí 'i he uike pē 'e taha 'aki hono fakakakato e ngaahi ngāue fakapepa ki hono ohi aú pea mo ha uiui'i ngāue fakafaifekau. 'Oku ou mata'ikoloa 'aki e ongo pepa ko iá! Ko 'eku mana hono fitú ia. 'Io, ko e mo'oni, na'e fie ma'u e ngaahi mana lahi 'i he fononga'angá mei he ki'i fale kelekele 'i 'Itiopeá ki he'eku misiona mahu'ingá. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Nevata, USA.

HA'U 'O MUIMUI 'IATE AU: Ko Hono Ako'i 'o e Ngaahi Tefito'i Me'a Mahu'ingá 'i 'Apí

Fai 'e Alicia Stanton mo Natalie Campbell

Hangē ko e toutou akonaki mai 'a e kau palōfitá, "Ko 'etau lavame'a fakatāutahá, pe faka-Siasí, 'oku makatu'unga ia 'i he'e-tau tokanga faivelenga ki hono mo'ui 'aki 'o e ongoongoleléi 'i 'apí."¹

Ko hono mo'ui 'aki 'o e ongoongoleléi ko e founa lelei taha ia ki hono ako pea mo ako'i 'o e ongoongoleléi. 'I he'etau mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni fakatōkāteline ko 'ení, te tau 'oatu ai hotau ngaahi fāmilí mo kitautolu ke toe ofi ange ki he Laumālié. Te tau lava 'o ako mo ako'i lelei taha 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he tokoni 'a e Laumālié. 'E tataki kitautolu ki he ngaahi founa lelei taha 'o e ako ki he'etau ngaahi fie ma'ú mo e ngaahi tūkungá pea te tau tupulaki, mo hotau ngaahi fāmilí, 'o toe ofi ange ki he Fakamo'uí.

Te ke lava 'o 'omi e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e nāunau fakalēsoni 'a e to'u tupú ki homou 'apí 'i he muimui ki he ngaahi sīpinga 'a e ongo mēmipa ko 'ení.

SIULAI:

Ngaahi Ouau mo e Fuakavá

‘Oku hanga ‘e he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula-‘eiki mo e ngaahi fuakava toputapú—ngaahi fepalōmesi-‘aki ‘oku tau fakahoko mo e Tamai Hēvaní—‘o ‘omi ha ngaahi tāpuaki mālohi ki he‘etau mo‘uí. Ko e founga ‘e taha ke tau sio loto ai ki he ‘uhinga ‘o e ngaahi ouau, ko ha‘atau lau kinautolu ko ha ngaahi makamaile ‘i he hala ‘oku tau foki atu ai ki he ‘ao ‘o e Tamai Hēvaní—mo‘uí ta‘engatá. ‘Oku tau nofo ma‘u ‘i he hala ko iá ‘aki ‘etau tauhi e ngaahi fuakava kuo tau fakahokó.

Hangē ko ‘ení, ‘oku fakamatala ‘e ha finemui ‘a e founga ‘o ‘ene nofo ma‘u ‘i he hala ‘o e fuakavá: “Na‘e tu‘o taha e kole tokoni mai ha taha ‘o hoku kaungā-akó. Na‘e ‘ikai ke u fu‘u fakakaukau lahi ki ai, na‘á ku fakahoko pē ‘a e tokoni na‘á ne fie ma‘ú. Ka ‘i he hili iá, na‘e fakamanatu mai ‘e he Laumālie kiate au ko ‘eku tokoni ko ia ke fua ‘ene kavengá, na‘á ku tauhi ai ‘eku ngaahi fuakava na‘á ku fakahoko ‘i hoku papitaisó (vakai, Mōsaia 18:8–10). ‘Oku ou fakamālō ko e ngaahi faingamālie ‘oku ‘omi ‘e he Tamai Hēvaní kiate au ‘i he ‘aho kotoa pē ke u fili ai ke ‘alu ‘i he hala ‘o e fuakavá.”

Mahalo te ke feinga fakafāmilī, ke ‘ilo e ngaahi ouau ‘oku fie ma‘u ki he mēmipa takitaha peá ke vakai‘i pe ‘oku lelei fēfē ho‘o tauhi e ngaahi fuakava kuó ke fakahokó. Hangē ko ‘ení, ko e hā ‘oku hā mai ‘i ho‘o teuteu ke ma‘u e ouau ‘o e sākalamēnití fakauiké fekau‘aki mo ho‘o tauhi pau ki ho‘o ngaahi fuakavá? ‘E lava ke ako‘i koe ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ki he founga ke ke fakalalakaka aí.

‘AOKOSI:

Nofomalí mo e Fāmilí

Ko e nofomalí mo e fāmilí ‘oku mahu‘inga ia ki he‘etau fiefiá mo e palani ‘a e Tamai Hēvaní ki hotau fakamo‘uí. Ko e fāmilí ko e tefito‘i ‘iuniti mahu‘inga taha ia ‘i taimi mo ‘itānití.

‘E lava ke faingofua hono ako‘i ‘o e fānaú kau ki he nofomalí mo e fāmilí, ‘o hangē ko hano vahevahe ha a‘usia fakatāutaha. Na‘e vahevahe ‘e ha fefine kei talavou ‘a e founga na‘á ne hounga‘ia ai he‘ene sila ‘i he tempalé:

“‘Oku ou manatu‘i ‘eku tangutu toko taha pē ‘i loto he loki silesitalé ‘i he tempalé. Na‘á ku hoha‘a, he na‘e ‘ikai ke mahino pe te u sila nai ‘i he tempalé he ‘aho ko iá koe‘uhí ko ha ta‘efemahino‘aki ‘i he fetu‘utakí fekau‘aki mo e ngaahi lekomeni na‘e fie ma‘u ki hoku kaume‘a ‘okú ma teu malí.

“Na‘e kamata ke u lotu fakamātoato ki he ‘Eiki ke Ne fakangofua kimaua ke ma sila ‘i Hono tempalé he ‘aho ko iá. ‘I he‘eku fai iá, na‘e ha‘u ha fakakaukau kiate au: Neongo ‘okú ke toko taha pē ‘i he loki silesitalé, ka ‘oku fakalangi e nāunau faka-silesitalé ia koe‘uhí he‘ikai pē te ke toko taha ‘i ai. Te ke ‘i ai mo ho fāmilī ta‘engatá pea mo ho fāmilī fakalangí. Ko e ‘uhinga ia ‘okú ke sila aí.

“Hili ha miniti ‘e fāngofulu mo ha tā telefoni, na‘e lava ke u sila mo hoku husepānití. Na‘e lōmekina au ‘e he ongo‘i hounga‘iá mo e nongá. Na‘e ‘uhingamālie ange ‘a e ouau kiate au koe‘uhí ‘oku lava ke ma kamata ha mo‘ui fakasilesitale mo e ‘Otuá ‘a ia he ‘ikai pē te ma teitei tuēnoa.”

Ko e hā ha ngaahi a‘usia kuó ne ako‘i koe ‘o fekau‘aki mo e fatongia ‘o e nofomalí mo e fāmilí ‘i he palani ‘a e Tamai Hēvaní? ‘E lava ke tokoni‘i koe ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ke ke manatua mo vahevahe ‘a e ngaahi a‘usia ‘oku tāú. Neongo pe ko e hā e tūkunga ‘oku ‘i ai ho fāmilí, ‘e lava ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o ako‘i koe ki he founga ke ke faka‘aonga‘i ai e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e nofomalí mo e fāmilí ‘i ho‘o mo‘uí.

OLUNGA: TĀ FAKATĀAATI O E TĀĀ E DAVID STOKER

SEPITEMA:

Ngaahi Fekau

Ko e ngaahi fekaú ko e ngaahi fono mo e ngaahi fie ma'u ia kuo foaki mai 'e ha Tamai Hēvani 'ofa ke tāpuakina 'aki 'etau mo'uí.

Ko ha founga mālohi 'e taha ki hono ako iá ko e fekumi 'i he folofolá 'o ako e ngaahi tāpuaki 'e hoko mai 'i he talangofuá, 'o hangē ko ia na'e fai 'e he tokotaha kei talavou ko 'ení:

“I he taimi 'oku ou ako ai ha fekau, 'oku ou sai'ia ke u lau e ngaahi folofola kotoa pē te u lava 'o ma'u fekau'aki mo iá peá u fa'u ha lisi 'o e ngaahi tāpuaki 'oku tala'ofa mai 'e he Tamai Hēvani ki he'eku talangofuá. Ko e lahi ange ako kau ki he ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa máí, 'okú ne fakamālohia ai 'eku fakamo'oni ki he 'ofa 'a e Tamai Hēvani 'iate aú pea mo Hono finangalo ke tāpuaki'i aú.”

Ke ako pe ako'i fekau'aki mo e ngaahi fekaú, te ke lava 'o laukonga mo ho'o fānaú mei he lēsoni 4 'i he vahe 3 'o e *Malanga'aki Eku Ongongoleléi*, ako e ngaahi potufolofola 'oku fekau'aki mo iá, pea fa'u ha 'o lisi pē 'a'au 'o e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa máí. Te ke lava 'o faka'aonga'i e founga ko 'ení ke ke ako ai ki he ngaahi tāpuaki 'oku felāve'i mo ha taha pē 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongongoleléi.

OKATOPA:

Hoko 'o Anga Faka-Kalaisi Ange

Lotonga e ngāue fakafaipekau 'a Kalaisí, na'á Ne folofola mai, “Ko ia ke haohaoa 'a kimoutolu he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku 'i he langí” (Mātiu 5:48). 'Oku tau feinga ki he haohaoá 'i he taimi 'oku tau ngāue ai ke fakatupulaki ha taha 'o e ngaahi 'ulungaanga 'o Kalaisí pea feinga 'aki 'Ene tokoni ke tupulaki 'i he tafa'aki ko iá. Na'e kamata ha talavou 'e taha 'i he ngāue faivelengá.

“Na'á ku fie ma'u ke fakatupulaki ha 'ulungaanga faka-Kalaisi, ko ia ne u ako 'eku folofolá mo e *Malanga'aki Eku Ongongoleléi*. 'I he vahe 6 'o e *Malanga'aki Eku Ongongoleléi*, na'á ku ma'u ai ha sippinga na'e fokotu'u mai ke fakatupulaki 'aki e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisí pea u fakakaukau ke u 'ahi'ahi'i ia kae ngāue 'aki e lelei 'o e faivelengá. 'Uluaki, na'á ku hiki 'eku faka'uhinga pē 'a'aku ki he faivelengá pea mo 'eku ngaahi fehu'i fekau'aki mo iá. Hili iá ne u lau leva e ngaahi folofola na'e fokotu'u mai fekau'aki mo e faivelengá pea u hiki 'eku ngaahi fakakaukau mo e ngaahi tali na'á ku ma'u 'i hono lau iá. Hili ko iá na'á ku fokotu'u leva ha taumu'a ke u toe faivelenga ange 'i he'eku akó pea 'oku ou ongo'i loto vėkeveke mo maau ange 'i he'eku lotu 'i he pō kotoa ke u faivelengá.”

'I ho'o feinga ke fakatupulaki mo ako'i ho'o fānaú ki he founga hono fakatupulaki e 'ulungaanga faka-Kalaisí, 'e lava e ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e Siasi 'o tokoni ke ke 'ilo e feitu'u ke ke kamata mei aí. 'Oku 'omi ma'u pē 'e he folofolá e tā sippinga 'a Kalaisí, pea 'oku 'omi 'e he ngaahi ma'u'anga tokoni hangē ko e *Malanga'aki Eku Ongongoleléi* ha ngaahi sippinga 'e ala tokoni ke tau fokotu'u ai ha ngaahi 'ulungaanga 'o e akó mo fokotu'u ha ngaahi taumu'a. 'I he taimi 'oku faka'aonga'i faka-

taha aí, 'oku tokoni e folofolá mo e ngaahi ma'u'anga tokoni ke tau faka'aonga'i e me'a 'oku tau akó koe'uhí ke tau hoko 'o hangē ange ai ko Kalaisí.

NÖVEMA:

Mo'ui Fakafalala Fakalaumālie mo Fakatu'asino pē Kiate Kita

'Oku 'uhinga e fakatupulaki 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá ki hono fakamālohia 'etau tau'atāina ke tau tokanga'i pē kitautolu mo hotau ngaahi fāmilí pea fakahoko hotau lelei tahá ke ma'u ha ngaahi founga ki hono fakalelei'i 'etau ngaahi palopalemá. 'Oku fakalahi 'etau malava ke ngāue 'i hotau ngaahi 'apí, Siasí, mo hotau tukui koló 'i he'etau hoko 'o mo'ui fakafalala ange kiate kitautolu peé. Ko e founga lelei taha ki hono ako'i e ngaahi fakakaukau ko 'ení ko e hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga, hangē ko e fakamatala 'a e mēmipa ko 'ení:

"Talu pē mei fuoloa 'eku manatu'i e 'āpongipongia 'eku fa'éé 'i he 'aho kotoa pē 'o ako e folofolá. Kuó u mamata ki he'ene fakatupulaki ha mālohi fakalaumālie 'a ia 'oku tokoni kiate ia ke ne matu'uaki e ngaahi faingata'á. 'Okú ne falala ki he'ene fetu'utaki mo e Tamai Hēvani ke hoko ko hano pou pou. Kuó u ongo'i 'ene malava ke tokanga'i homau fāmilí 'aki hono mālohinga fakalaumālie, Kuó u siofi 'ene fakapatisetí, feilaulau'i 'ene ngaahi fie ma'ú, fekumi fakaakó, mo fakahā 'ene anga fakatōkilaló 'i ha ngaahi founga na'á ne lava ai 'o feau 'emau ngaahi fie ma'u fakapa'anga 'a e fāmilí mo kei 'i 'api pē mo 'ene fānaú 'i he tuku e akó. 'Oku ou fie ma'u e fa'ahinga mālohi ko ia 'okú ne ma'ú, pea 'oku ou fakamālō lahi ki he'ene tā sipingá 'oku ako'i mai ai e founga ke u ma'u iá."

Te ke hoko fēfē ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ange 'o e mo'ui fakapotopotó ki ho'o fānaú? Kapau 'oku te'eki ke ke 'ilo lahi ki he ngaahi tafa'aki 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá, te ke lava 'o fakaafe'i ho'o fānaú ke nau ako fakataha mo koe, pea ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ia.

TĪSEMA:

Ko Hono Langa e Pule'anga 'o e 'Otuá 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

"Ko hai 'okú ne 'ilo'i na'a kuó ke hoko ai koe ki he pule'angá koe'uhí ko ha kuonga peheni?" (Ēseta 4:14). Ko e fa'ahinga fehu'i 'eni te ke lava 'o fai kiate koe mo ho'o fānaú 'i ho'o 'ilo'i ho ngaahi fatongia ki hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá.

Na'e ako e mēmipa ko 'ení ke falala ki he 'Eikí ke Ne tokoni'i ia hono langa e pule'angá: "Oku ou manatu'i hono ako'i au he'eku ongomātu'á mei he'eku kei sí'i ke mau tali ma'u pē homau ngaahi uiui'i koe'uhí 'oku 'omi ia mei he 'Eikí. Lolotonga 'eku 'i he kolisí na'e 'omi kiate au ha fatongia ko e palesiteni Fine'ofa. Na'á ku ongo'i lōmekina, ka na'e 'ikai pē ke u fakakaukau ke u tali 'ikai. Ko ia, na'á ku kamata 'aki e ta'ú 'eku tokanga'i ha kakai fefine 'e toko teau tupu, taukei sí'si'i pē, mo e tui 'e toki fakaa'u 'e he 'Eikí 'a e faikehekehé. Hili ha ta'u 'e taha na'e tukuange au. 'I he foki 'eku manatu' ki he ngaahi fakahaá, 'a ia na'á ku 'ilo'i pau ai e lēsoni ke fakahokó pe tokoni ke vahevahé, pe ko e ngaahi taimi lahi na'e feime'atokoni mai ai ha taha ma'aku koe'uhí na'á ku fu'u mo'ua ke ngaohi ha me'atokoni, pe ko e ngaahi tohi fakalotolahi ne u ma'ú, na'á ku 'ilo'ilo pau na'e fakamālohia 'e he 'Eikí 'eku ngaahi feinga ke langa e pule'angá."

'I ho'o fakakaukau mo ho'o fānaú ki he ngaahi founga ke langa ai e pule'anga 'o e 'Otuá, manatu'i ke ke 'oange ha pou pou mo ha faingamālie ke nau ngāue ai. Mahalo te mou fie alēlea ki ha ngaahi founga te mou ngāue ai ki he ní'hi he ngaahi fatongia 'okú ke ma'ú. Ko e hā mo ha toe founga kehe te ke lava 'o tokoni ai ke 'unuaki'i e ngāué ki mu'á? Pe ko e fē pē feitu'u 'okú ke ngāue aí, 'oku mahu'inga ho'o ngaahi feingá. Hangē ko e lea 'a Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí, "Kau tangata, mou tu'u ke vāvāofi pea hiki'i hake 'a e feitu'u 'oku [mou] tu'u aí."² ■

'Oku nofo 'a e ongo fa'u tohi 'i Tutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Spencer W. Kimball, "Living the Gospel in the Home," *Ensign*, Mē 1978, 101; vakai foki, L. Tom Perry, "Discipleship," *Liahona*, Jan. 2001, 72.
2. Dieter F. Uchtdorf, "Hiki Hake 'a e Feitu'u 'Okú ke Tu'u Aí," *Liahona*, Növema 2008, 56.

Konga 1 'o e fakamatala ko 'ení na'e paaki 'i Sānuali 2016 Liahona.

Fai 'e David A. Edwards

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Oku ta'efa'alaua e kakai 'i he hisitōlia kotoa 'o e māmaní, kuo nau fai e fehu'i na'e 'eke 'e Siopé: "Kapau 'e mate 'a e tangatá, 'e toe mo'ui ia?" (Siopé 14:14). Ko ha faingamālie lelei ia kiate kinautolu 'oku 'i ai 'enau fakamo'oni kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Toetu'ú, ke nau kalanga "Io!" ki ha fehu'i pehē.

Ka 'oku tokolahi e kakai 'oku tau feohi 'oku nau mo'ui "ta'ema'u 'a e 'Otuá 'i māmani" (Efesō 2:12) pea pau ai ke nau faka'ilonga'i e ngaahi mo'oni'i me'a lahi mo e ngaahi tui fekau'aki mo e maté. Ko e taha, 'oku 'i ai e fakamo'oni 'aki honau matá, pe ko e "mo'oni faka-mamahi" ko ia ko e maté kuo pau ke a'usia 'e he tokotaha kotoa pē pea 'oku mo'oni 'aupito ia—kuo te'eki ke nau mamata ki ha taha kuo toe mo'ui mai. 'Oku 'i ai leva e ngaahi fakamatala 'oku mafola holo kau ki he tau'aki ke maté, pea 'oku faka'ofa e faitatau 'a hono ngaahi fakamatalá. Pea 'oku 'i ai leva e fo'i mo'oni kau ki he tukufakaholo 'a e tangatá 'i māmani kotoa na'e 'osi 'i ai pē 'enau fa'ahinga fakakaukau ki he anga 'o e mo'ui hili 'a e maté, ko ha faitatau ia 'e taha 'oku fie ma'u hano fakamatala.

Ka ki hano fakapapau'i 'oku mei he 'Otuá e 'ikai ngata pē mo'ui 'i he maté, 'a ia kuó Ne toutou fakahā mai talu mei he kamata'angá 'o fakafou mai he kau fakamo'oni tokolahi, kau ai e kau palōfitá kau 'aposetoló, pea ko e mahu'inga tahá, 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

KO E HĀ 'OKU TAU 'ILO FEKAU'AKI MO E Mo'ui hili e Maté?

“Kapau ‘e mate
‘a e tangatā, ‘e
toe mo‘ui ia?”
‘Io! Ka hili iā
pea ‘e hā leva?

Mei he Kamata‘angá

Na‘e fuofua ako‘i e palani ‘o e fakamo‘uí ‘i he māmani kia ‘Ātama mo ‘Ivi, ko ‘etau fuofua ongomātu‘á. Na‘á na ako kau ki he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí mo e founga ke na toe foki hake ai ki he ‘ao ‘o e Tamai Hēvani—pea na‘e mahino kiate kinaua ko e *toe foki* na‘e ‘uhinga ia na‘a tau ‘osí ‘i ai fakataha mo Ia kimu‘a. Ko ia ai, na‘e ‘ilo‘i lelei pē ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi mei he kamata‘angá ko e mo‘uí ni ‘oku ‘ikai ko e ‘osí ia. Na‘á na ‘ilo‘i—peá na ako‘i ‘ena fānaú—koe‘uhí ko e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí, te na toetu‘u ai hili e mo‘ui ko ‘ení pea ma‘u e mo‘ui ta‘engatā, kapau te na talangofua (vakai, Mōsese 5:10–12).

‘Oku pehē ‘e he ngaahi mahalo fakamāmani ko e tui ko ia ‘oku ‘i ai e mo‘ui hili ‘a e maté ko e tupu pē ia mei ha fa‘ahinga fakakaukau fakaemāmani lahi. Ka ko e fakakaukau ‘oku mafola holo kau ki he mo‘ui hili ‘a e maté, ‘oku kau ai ha fa‘ahinga manatu fakakuongamu‘a pe fakalūkufua (ka ‘ikai ko ha manatu mei he maama fakalaumālié) ‘o e me‘a na‘e fakahā ‘i he kamata‘angá pea toki tuku‘au mai mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata. Ko e lea na‘e fai ‘e Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918) kau ki he ngaahi tō‘onga fakalotu angamahení, ‘oku kaungatonu ia ki he ngaahi tui angamaheni hangē ko e mo‘ui hili ‘a e maté: “‘Oku ‘ikai ha toe veiveiua, ko hono ‘ilo‘i [iā] . . . na‘e ‘oatu ia ‘e he hako ‘o ‘Ātamá ki he fonua kotoa pē, pea na‘e hoko atu . . . ‘ia Noa . . . kiate kinautolu na‘a nau fetongi iā, ‘o mafola atu ki he pulé‘anga mo e fonua kotoa pē” (“Discourse,” *Deseret News*, Fep. 19, 1873, 36).

Ko ia ai, ‘oku ‘ilolahia e fakakaukau ‘o ha mo‘ui hili ‘ení he ‘oku faitatau ‘a hono tupu‘angá mo e tupu‘anga ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatā.

Ngaahi Mo‘oni Mahinongofua mo Pelepelengesi

‘I hotau fatongia ko e Kāingalotu ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, te tau lava ‘o tokoni kiate kinautolu ‘oku ‘ikai kau e ‘Otuá he‘enau mo‘uí ke nau ma‘u ha ‘amanaki lelei ‘aki ‘etau fakamo‘oni ki he mo‘oni ‘o ‘etau mo‘ui ‘i he māmani: ‘oku ‘ikai ko e ngata‘angá e maté. Kae ‘uma‘ā foki te tau lava ‘o tali e ngaahi fehu‘i lahi fekau‘aki mo e mo‘ui hili ‘a e maté koe‘uhí ko e ngaahi mo‘oni mahinongofua mo pelepelengesi ‘o e ongoongolelei na‘e toe fakafoki maí ‘a ia kuo fakahā maí. Ko e ngaahi tali nounou ‘eni ki he ní‘ihi ‘o e ngaahi fehu‘i peheé.

Ko e hā 'oku hoko kiate kitautolu 'i he hili pē 'etau maté?

I he taimi 'o e maté, 'oku mavahe hotau laumālié mei hotau sinó pea hū leva ia ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié (vakai, Sēmisi 2:26; 'Alamā 40:11).

'Oku fōtunga fēfē nai hotau laumālié?

'Oku fōtunga tatau pē hotau sino fakalaumālié mo ia 'i he maama fakalaumālié: ko e sino fakaetangatá 'i he tu'unga matu'otu'a haohaoá (vakai, 'Eta 3:16; *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmita* [1998], 153). Hili e maté, 'e ma'u 'e hotau laumālié 'a e 'ulungaanga, u'a, mo e holi tatau na'a tau ma'u 'i he taimi 'o 'etau mate fakaesino 'i he māmaní (vakai, 'Alamā 34:34).

Ko e hā 'a e laumālie?

Ko e laumālié ko ha fa'ahinga me'a, 'oku "pelepelengesi 'aupito pe haohao ia" (T&F 131:7).

'Oku fēfē 'a e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié?

'Oku 'i ai e tu'unga pe vāhenga lalahi 'e ua 'i he lotolotonga 'o e ngaahi laumālie 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié: ko palataisi mo e fale fakapōpula 'o e ngaahi laumālié. 'Oku 'alu e ngaahi laumālie angatonú ki palataisi, 'a ia "ko ha potu 'o e mālōlō, ko ha potu 'o e melino, 'a ia te nau mālōlō ai mei he'enua ngaahi faingata'a'ia kotoa pē mo e hoha'a kotoa pē mo e mamahi" ('Alamā 40:12). 'Oku pehē 'oku 'alu ki he fale fakapōpula 'o e ngaahi laumālié e ngaahi laumālie 'o kinautolu na'e te'eki ke nau ma'u e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí (vakai, 1 Pita 3:18–20). Te nau kei lava pē 'o fili e lelei pe koví pea tali pe ta'e tali e ongoongolelei. 'E lava 'e he ngaahi laumālie 'i palataisi 'o malanga'aki e ongoongolelei kiate kinautolu (vakai T&F 138). 'Oku lau 'e kinautolu 'oku mavahe fuoloa honau laumālié mei honau sinó, ko "ha nofo pōpula" (T&F 45:17; 138:50).

Ko e hā 'a e hēvani?

Ko e mahino fakalūkufua ki he hēvani ko e feitu'u ia 'oku 'afio ai e 'Otuá pea ko e feitu'u ia 'e lava 'o nofo ai e kakai angatonú. 'I he tu'unga ko 'ení, 'oku kehe ia mei he palataisi 'o e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié.

Ko e hā 'a e heli?

'I he folofolá, 'e lava e *heli* 'o 'uhinga ki ha taha 'o e ongo me'a 'e ua: (1) "ko e nofo'anga fakataimi ia 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié kiate kinautolu na'a nau talangata'a 'i he mo'ui fakamatelié" pe (2) "ko e nofo'anga ma'u ia 'o kinautolu 'oku 'ikai huhu'i 'e he fakalelei

'a Sīsū Kalaisí" (Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Heli," scriptures.lds.org). 'I he fakalūkufuá, ko e tu'unga ia 'e a'usia 'e kinautolu na'a nau fakasitu'a'i e ongoongolelei. Na'e akonaki 'a Siosefa Sāmita 'o pehē: "Ko e mamahi lahi taha 'o e ngaahi laumālie kuo mavahé . . . ko 'enua 'ilo'i na'e 'ikai ke nau a'usia 'a e nāunau 'oku ma'u 'e he kakai kehé, 'a ia na'a nau mei ma'u 'e kinautolu, pea ko kinautolu pē te nau tukuaki'i kinautolú" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 257).

Ko e hā 'a e toetu'u?

Ko e toetu'ú ko e fakataha ia 'a e laumālié mo e sinó 'i ha tu'unga haohaoa mo ta'e-fa'a-mate (vakai, 'Alamā 11:43).

Ko hai 'e lava 'o toetu'ú?

'E toetu'u 'a e kakai kotoa pē ne mo'ui 'i he māmaní (vakai, 1 Kolinitō 15:22; 'Alamā 11:44).

Ko e fē taimi te tau toetu'u ai?

'E toetu'u taimi kehekehe pē 'a e kakaí. Na'e hanga 'e he Toetu'u 'a Sīsū Kalaisí 'o polopolo'i e 'Uluaki Toetu'ú, pe toetu'u 'a e kau angatonú. Talu mei ai kuo 'osi toetu'u ha kakai angatonu 'e ni'ihī. 'E tokolahi ange e kakai angatonu 'e toetu'u hili e Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sīsū Kalaisí. Lolotonga e Nofotu'í, 'e toetu'u mo e kakai angatonu 'e

ní'ihī. 'E toki toetu'u e kau angahalá, hili e Nofotu'í. (Vakai, T&F 76:32–112; 88:97–101.)

'Oku fõtunga fêfê 'a e sino kuo toetu'ú?

Ko e sino kuo toetu'ú ko e kakanō mo e hui (vakai, Luke 24:39), ta'e-fa'a-mate (vakai, 'Alamā 11:45), haohaoa (vakai, 'Alamā 11:43), nāunau'ia, mo faka'ofa'ofa. "Oku 'ikai ha me'a 'e toe faka'ofa'ofa ange ke vakai ki ai, ka ko ha tangata pe fefine sino toetu'u" (Palesiteni Lolenisō Sinou [1814–1901], *The Teachings of Lorenzo Snow*, ed. Clyde J. Williams [1996], 99).

Ko e hā 'e hoko hili 'etau toetu'ú?

'I he hili e Nofotu'í mo e toetu'u 'a e kakai kotoa pē, 'e 'omi kitautolu ke fakamaau'í i he 'ao 'o e 'Otuá 'o fakataatau ki he'etau ngaahi leá, ngāué, fakakaukaú, mo e holí (vakai, Fakahā 20:12; 'Alamā 12:14; T&F 137:9). Ko Sisū Kalaisi 'e hoko ko hotau Fakamāú (vakai, Sione 5:22, 27–29; Loma 14:10).

Ko e hā 'oku hoko hili e Fakamaau Faka'osí?

Hili e Fakamaau Faka'osí, te tau ma'u e taha 'o e ngaahi pale ta'engata ko 'ení:

Nāunau Fakasilesitialé: ko e 'afio'anga 'o e Tamai Hēvaní, Sisū Kalaisi, pea mo kinautolu kotoa 'oku nau

taau ki he mo'ui ta'engata 'i he'enau fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava kotoa 'o e ongoongolelei (vakai, T&F 76:50–70).

Nāunau Fakatelesitialé: ko e 'api 'o e kakai lelei na'e 'ikai ke nau tali e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi ka na'a nau ma'u ia 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié pe ko kinautolu na'e 'ikai ke nau fakamo'oni'i loto to'a 'a Sisū Kalaisi 'i he mo'ui ni (vakai, T&F 76:71–80).

Nāunau Fakatilesitialé: ko e 'api 'o kinautolu na'e fai angahalá pea 'ikai ke nau tali e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi, 'a ia ko kinautoku na'e 'ikai ke nau toetu'u kae 'oua kuo 'osi e Nofotu'í (vakai, T&F 76:81–89).

Tautea ta'engata: ko e tu'unga faka'osi 'o e ngaahi foha 'o e mala'ia, kae pehē foki ki he tēvoló mo 'ene kau 'āngeló (vakai, T&F 76:31–49).

Ko e hā 'e fai 'e he kakai 'i he nāunau fakasilesitialé?

'E hākeaki'i 'a e kakai 'oku nau ma'u e tu'unga mā'olunga taha 'o e nāunau fakasilesitialé, 'a ia ko hono 'uhingá te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engata, hoko 'o hangē ko 'etau Tamai Hēvaní, pea ma'u 'a ia kotoa 'oku ma'u 'e he Tamai. 'Oku 'uhinga e hoko 'o hangē ko e Tamai Hēvaní, ke ma'u Hono ngaahi 'ulungaanga haohaoá, 'o kau ai e 'ofá mo e ngāue tokoní.¹ 'Oku toe 'uhinga foki ke kau fakataha 'i He'ene ngāué mo Hono nāunau, 'a ia ko e "fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39). 'Oku kau 'i he hākeaki'i 'a e sila he malí ke ta'engata, mo'ui ko e fāmili ta'engata, mo ma'u e hako fakalaumālie 'oku ta'engata. (Vakai, T&F 76:59, 62; 130:2; 132:19–23.)

Ko e hā 'e fai 'e he kakai 'i he ngaahi nāunau kehé?

Ko e kakai 'i he ngaahi nāunau kehé te nau hoko ko e kau 'āngelo, 'a ia "ko e kau 'āngelo ko iá ko e kau tamaio'eiki talafekau, ke ngāue mā'anutolu 'oku fe'unga mo ha nāunau mā'olunga 'o lahi ange, pea hulu ange 'aupito mo nāunau'ia ta'engata" (T&F 132:16). 'E 'ikai te nau mali pe ma'u ha fānau fakalaumālie (vakai, T&F 131:1–4; 132:16–17). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Oku 'ikai ko e tokoní ko ha me'a 'oku tau fakahoko 'i he māmaní ka tau lava 'o ma'u 'a e totonu ke mo'ui 'i he pule'anga fakasilesitialé. Ko e tokoní ko e uho ia 'oku fa'u 'aki ha mo'ui hākeaki'i 'i he pule'anga fakasilesitialé" (Palesiteni Marion G. Romney [1897–1988], Tokoní Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "Ko e Natula Fakasilesitialé 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá," *Liahona*, Sānuali 1983, 93).

*'Oku tau
ma'u e fiefiá 'i
he'etau feinga
ma'u pē ke
a'usia ha
liliu 'o e lotó,
'i he'etau tali
e Fakalelei 'a
Sīsū Kalaisí 'i
he'etau mo'uí.*

A'USIA ha Liliu 'o e Lotó

Fai 'e Eletā
Edward Dube

'O e Kau
Fitungofulú

Ko ha pēpe fo'ou mo talavou 'ema fuofua tama ko Melelosá 'i he taimi na'e 'a'ahi mai ai 'eku fa'eé mei loto Simipāpueé. Koe'uhí ko ha ongo-mātu'a fo'ou kimaua, na'á ku fu'u fiefia mo hoku uaifi ko Naumé he 'a'ahi mai 'eku fa'eé. Na'á ma vēkeveke ke ako 'a e me'a kotoa pē na'e fie ma'u ke ma 'ilo kau ki hono ohi hake ha fānaú.

'I he a'u mai 'eku fa'eé na'á ne faka'alí'ali mai ha kahoa tupenu fuopotopoto. Na'á ne fakamatala mai 'oku kofukofu'aki e tupenú ha me'a faimana. Na'á ne hapai mai e kahoá kia Naume ke fakatui he kia 'o Melelosá. 'I he'ene ongo'i 'oku veiveiua 'a Naume ki he me'á ni, na'e pehē ange 'eku fa'eé: "I he'eku kei si'i na'e foaki mai he'eku fa'eé mo 'eku kui fefiné 'a e me'a faimana ko 'ení kiate au, 'a ia na'á ne malu'i au mo 'eku fānaú kotoa, 'o kau ai ho husepānití. Ko e kahoa ko 'ení te ne malu'i ho 'ofefiné mei he mahakí mo e ngaahi fakamala'ia kehekehe kotoa pē 'e ala hoko kiate iá, pea te ne ikuna'i e fa'ahinga faingata'a kotoa pē 'i he mo'uí. 'E fie ma'u ke ne tui 'eni 'o a'u ki hono ta'u nimá."

'I he taimi ko iá na'á ku hoko ai ko ha palesiteni fakakolo, na'e tuai e kemo 'eku fakakaukau, "Ko e hā nai ha fakakaukau e kāingalotú 'i he taimi te nau sio ai ki he kahoa 'faimana' ko 'ení 'i he kia 'o 'eku pēpēé?" Pea ne u fakakaukau, "Mahalo te ma lava pē 'o 'ufi'ufi' koe'uhí ke 'oua 'e fu'u loko 'ilonga." Na'á ku sio atu kia Naume; na'á ku tala 'i he fōtunga hono matá 'oku totonu ke 'oua te ma tali 'a e me'a'ofa ko 'ení. Na'á ku kole ange ki he'eku fa'eé pe te ne lava 'o ngaohi ha kahoa 'oku si'isi'i mo manií 'a ia he'ikai ke loko 'ilongá. Na'á ne tali mai 'e 'ikai ke lava ia, he 'e ngāue lelei taha e me'a faimaná 'i he tu'unga pē ko ia na'á ne ngaohi 'akí.

Na'e toe sio mai 'a Naume kiate au 'i ha fofonga na'e fakahā mahino ai 'ene ta'eloto ki aí. Na'á ku tafoki atu ki

he'eku fa'eé 'o fakamatala ange ki ai 'i hoku fatongia ko ia ko e palesiteni fakakolo 'i homau feitu'ú, he 'ikai ke u fiemālie ki hono fakatui e kahoá 'i he'ema ta'ahiné. Na'e tali mai 'e he'eku fa'eé 'i ha fakatokanga: 'o ne pehē mai 'e mate 'ema pēpē ka 'ikai ke ne tui e kahoá.

Ko ha Momeniti 'o e Ilifiá

Hili ha ngaahi uike mei he me'á ni, na'e puke 'a Melelosa. Na'e 'ikai ke ma ma'u ha pa'anga fe'unga ke 'ave ia ki he toketaá. Na'e hoko 'eni 'i he po'ulí, pea na'e kamata ke u fakakaukau 'i he taimi ko iá ki he me'a na'e fakatokanga mai ki ai 'eku fa'eé. Na'e kamata ke u faka'amu kapau pē ā na'á ku tali e kahoá. Ne u mei to'o ia 'o fakatui he kia 'o Melelosá. 'I he taimi 'o e ongo'i ilifi ko 'ení, na'á ku fanongo ki ha kihí'i le'osi'i 'okú ne ue'i au ke fakamālohia 'eku tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Na'á ku tui leva hoku vala lotú. Na'á ku fua 'ema pēpēé 'i hoku ongo nimá peá u faingāue ki ai. Na'á ku ongo'i nonga mo fiemālie, pea na'á ku 'ilo'i na'e ongo'i pehē pē mo hoku uaifi. 'I he taimi pē ko iá na'e fakatou mohe fiemālie leva 'a Naume mo Melelosa. Na'e fakamo'ui homa 'ofefine ko Melelosá. 'I he ngaahi 'aho hoko maí na'á ne fakaakeake māmālie pea toe mo'ui lelei kakato. Ko ha mana ia na'á ma fakamo'oni'i! Na'e mafao mai e 'Eiki kiate au 'i He'ene 'alo'ofa ongongofuá 'o fakamālohia 'eku tui kiate Iá.

Na'á ku hounga'ia ai ka na'á ku toe ki'i ongo'i mā. Ko ha taha 'osi ngāue fakafaifekau au, 'oku ou lolo-tonga palesiteni fakakolo, ka na'á ku fu'u tokanga ange au ki he lau 'a e kakaí kae 'ikai ki he'eku tui ki he 'Otuá (vakai, Mōsaia 4:9). 'Io, na'a mo 'eku fa'eé, 'a ia 'oku ou 'ofa lahi aí, na'e 'ikai lava ke mahino kiate ia e me'a kotoa pē. Na'e fie ma'u ke u lelei ange 'i ha taha 'osi ngāue fakafaifekau; ke u lelei ange 'i ha palesiteni

fakakolo; na'e fie ma'u ke u liliu: ke u a'usia e me'a na'e a'usia 'e 'Alamaá.

Ko Ha Momeniti 'o e Fu'u Liliu Lahi

Ko 'Alamaá ko ha taula'eiki 'o e Tu'i angakovi ko Noá, na'á ne sivi'i fakamātoato 'ene mo'u'i 'i he taimi na'e 'eke ange ai 'e he palōfita ko 'Apinetai e fehu'i fakatupu fakakaukau ko 'eni: "Kuo 'ikai te mou feinga fakamātoato 'i homou lotó ke mou 'ilo'i; ko ia, 'oku 'ikai ai te mou potu. Ko ia, ko e hā 'oku mou akonaki 'aki ki he kakaí ni?" (Mōsaia 12:27). Hangē pē ko 'Alamaá, na'á ku fie ma'u ke 'i ai ha "fu'u liliu lahi 'i [hoku] lotó" ('Alamā 5:12).

Na'e anga 'a 'Alamā ki ha mo'ui tu'umālie 'i he'ene hoko ko ha taula'eiki 'i he fale 'o e Tu'i ko Noá. Na'á ne ma'u ha tokoni mei he ngaahi totongi tukuhau 'a e kakaí. Na'á ne fiefia 'i ha tu'unga ma'u-mafai mo tu'u-kimu'a. Na'á ne kau 'i he ni'ihī "na'a nau fielahe mo e hīkisia 'i honau lotó" (Mōsaia 11:5). Ka 'i he'ene ako kau ki he hā'ele mai e Fakamo'ui ki he māmaní—"a 'Ene ngaahi akonaki, mamahi, pekiá, mo e Toetu'u pea ko Sīsū Kalaisi ko e "maama mo e mo'ui 'o e māmaní; 'io, ko ha maama 'oku 'ikai hano ngata'anga, 'a ia 'oku 'ikai lava 'o tāmata'e; 'io, kae uma'ā foki ha mo'ui 'a ia 'oku 'ikai hano ngata'anga, koe'uhī ke 'oua na'a toe 'i ai ha mate" (Mōsaia 16:9)—na'á ne mateuteu ke liliu. Na'á ne mateuteu foki ke ne mate 'o kapau na'e fie ma'u.

'I hono 'ātakai 'i 'o 'Alamā 'e he fakafepaki mo e ngaahi fakatu'utamaki, na'á ne tautapa loto-to'a ki he Tu'i ko Noá ke tuku-ange 'a 'Apinetai ke ne 'alu fiemālie. Na'e ha'u e tō'onga ko 'eni 'a 'Alamaá mei hono lotó; na'á ne ongo'i e 'ofa 'a e Fakamo'ui mai kiate iá 'o fakafou 'i he palōfita 'a e 'Eiki ko 'Apinetai.

'I he taimi na'e 'omai ai he'eku fa'eé ha kahoa ke fakatui 'i he kia hoku 'ofefinē ke malu'i iá, na'e makatu'unga 'eku hoha'a mei he anga 'ene fakafōtunga ki tu'á. Na'á

ku hoha'a pe ko e hā ha fakakaukau mai e kāingalotu homau koló kiate aú. Na'e 'ilonga pē 'a e te'eki ke u a'usia kakato ha "fu'u liliu lahi 'i he lotó." Talu mei ai, kuó u 'ilo'i 'oku fakatefito 'etau lavame'á mo e fiefiá 'i he anga 'etau loto holi kakato fakatōkakano e ongoongolelei 'i hotau lotó. Ko e founa ke tau ma'u ai e fiefiá, neke-neká mo e nonga mo'oní, "kuo pau ke tō kakano 'a e ongoongolelei haohaoa 'a Sīsū Kalaisi 'i [hotau] lotó . . . 'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oní'oní."¹

Ko ha Faingamālie ke Fakamo'oni

'Oku malava 'e he fa'ahinga liliu ko 'eni, 'a e falala ki he Fakamo'ui 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa peé, ke tau tokoni ai ki he ni'ihī kehé. Na'e hoko 'a 'Alamā ko ha faifekau mālohi, na'á ne tokoni'i e toko-lahi peá ne fokotu'u e Siasi 'o Kalaisi 'i hono kakaí 'a ē na'e hola mei he Tu'i ko Noá.

'Oku mou fakatokanga 'i nai 'eku fakamoleki e faingamālie ke vahevahe e ongoongolelei mo 'eku fa'eé 'i he'ene foaki mai 'a e me'a faimaná, 'a ē na'á ne tui na'e malu'i ma'u ai pē ia mo 'ene fānaú? Na'e mei lava ke u hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eiki—"o hangē pē ko 'Alamaá—"o malanga 'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi mo "liliu honau

*Na'á ku fua
'ema pēpeé peá
u faingāue
kiate ia.*

ULUI 'OKUTU'ULOÁ

"Oku fie ma'u ke tau a'usia ha ului tu'uloa 'i hono fakatupulaki 'etau tui kia Sīsū Kalaisi pea mo 'etau faivelenga ki He'ene ongoongolelei 'i he'etau mo'ui—'o 'ikai tu'o taha, kae ma'u pē."

¹Elett M. Russell Ballard 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Nofoma'u 'i he Vaká pea Piki ke Ma'u!" *Liahona*, Nōvema 2014, 90.

Fakahoko ha Liliu Tu'uloa

'Oku fihia ha ni'ihi 'o e to'u tupu 'o e 'aho ni fihia 'i he fili he vaha'a 'o e me'a 'oku totonu ki he 'afio 'a e 'Otuá pe ko ia 'oku lelei ki he'enau mātu'á pe tauhí, ka 'oku 'ikai ke tatau 'enau ongó mo e mo'oni 'o e ongoongoleléi. 'I he taimi te ke fehanga'angai ai mo ha fili pehē, fehu'i kiate koe loto pē, "Oku tokoni nai e fili

ko 'ení ke u ongo'i ko 'eku 'ngāué ko e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni' (Alamā 5:16), pea 'oku ou ongo'i nai te u 'hiva 'aki 'a e hiva 'o 'ene 'ofa huhu'í?" (Alamā 5:26).

Neongo 'oku totonu ke tau 'ofeina mo tangane'ia 'i he'etau mātu'á, ka 'oku fie mā'u ke tau 'ilo'i ko e ngaahi fili 'oku tau fai 'e kaungatonu ia ki he'etau fānaú mo hotau hakó. Mahalo na'a fie mā'u ha ni'ihi 'iate kitautolu ke tau fai ha me'a kehe mei he me'a ko ia 'oku tau fiemālie aí, 'o hangē ko 'Alamaá, he'ene hola mei he kau taula'eiki 'a e Tu'i ko Noá pea ako'i e ongoongoleléi 'i ha ngaahi tūkunga faingata'á. Na'á ne fakahoko e liliú 'o 'ikai ngata pē 'i hono fāmilí kae 'i he ni'ihi kehé foki. Ke a'usia ha liliu 'o e lotó, 'oku mahu'inga ke tau fakakaukau ki he ni'ihi kehé mo "kau fakataha 'i he 'aukai pea mo e lotu lahi koe'uhi ko e lelei 'a e laumālie 'o kinautolu 'a ia [oku] 'ikai 'ilo'i 'a e 'Otuá" (Alamā 6:6).

Fēfē kapau na'e 'ikai ke mo'ui 'ema pēpē ko Melelosá mei he'ene puké—neongo ne u 'osi faingāue kiate ia? 'Oku hoko e valoki 'a e 'Eikí ke ne fakamālohia lahi au, "Ko ia 'oku kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia 'iate ia; ka ko ia 'oku mole 'ene mo'uí koe'uhi ko aú, 'e mā'u 'e ia ia" (Mātiu 10:39).

'Oku tau mā'u e fiefiá 'i he'etau feinga mā'u pē ke a'usia ha liliu 'o e lotó, 'i he'etau tali e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'i he'etau mo'uí. 'Oku ou fakamālō ko e 'ilo ko 'ení, pea 'oku ou 'ilo 'i hoku lotó na'e hā'ele atu hotau Fakamo'uí, "o kātakí 'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'á pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē; pea 'e fai 'eni koe'uhi ke lava 'o fakamo'oni' 'a e folofolá 'a ia 'oku pehē te ne to'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaí" (Alamā 7:11). 'Oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai 'a e hao'anga mo e malu'anga mo'oni 'i he tafoki ki he 'Eikí pea muimui 'i He'ene akonakí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, "We Must Raise Our Sights," *Ensign*, Sepitema 2004, 16.

Na'e tautapa lototo'a 'a 'Alamā ki he Tu'i ko Noá ke tukuange 'a 'Apinetai ke ne 'alu fiemālie.

lotó; 'io, na'á ne fafangu 'a kinautolu mei he mohe ma'ú, 'o nau 'ā hake ki he 'Otuá" (Alamā 5:7).

Ko e taimi 'oku ou toe manatu ai ki he me'a ko ia na'e hoko mo 'eku fa'eé, 'oku ou fifili pe ko e hā na'e mei hokó kapau na'á ku fai ange ha tali hangē ko 'Alamaá. Na'e mei lava 'o faka'aaki e fakakaukau 'eku fa'eé ki he 'Otuá, pea na'e mei hoko 'ene liliú ko ha tokoni lelei ki hoku ngaahi tokouá. Na'e mei hoko e liliu ko 'ení ko ha ola lelei lahi ia ki he mo'ui 'a e fānau 'o hoku ngaahi tokouá pea mo honau hakó.

Na'e ongo 'a e fu'u liliu lahi 'a 'Alamaá, 'o 'ikai ngata pē 'iate kinautolu na'á ne ako'i mo fakamo'oni ki aí, ka ki heene fānaú mo hono hakó. Na'e hoko e malanga hono foha ko 'Alamaá ki he kakai 'i he fonua ko Seilahemalá ko ha fakamanatu 'o e fakamo'oni 'a 'ene tamaí kau ki he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí:

"Vakai, 'oku ou lava ke fakahā kiate kimoutolu—'ikai na'e tui 'a 'eku tamaí ko 'Alamaá ki he ngaahi lea 'a ia na'e lea 'aki 'e 'Apinetai? . . .

"Pea na'e fakatatau ki he'ene tui na'e hoko ha fu'u liliu lahi 'i hono lotó" (Alamā 5:11–12).

Ki ha tokotaha kei sí'i hangē ko 'Alamaá, ko e liliu lahi ko 'ení 'o e lotó, 'a ia na'e kamata ia 'i he fakaafe 'a 'Apinetai ke 'ai e lotó ke mā'u e mahino ki he folofola 'a e 'Otuá, na'e hoko ia ko e kī ki he'ene fiefiá mo e lavame'á 'i he tokoni ki he ni'ihi kehé: "Pea vakai, na'á ne malanga 'aki 'a e folofolá ki ho'omou ngaahi tamaí, pea na'e hoko foki ha fu'u liliu lahi 'i hono lotó, pea au fakavaivai 'i 'a kinautolu 'o nau falala ki he 'Otu mo'oni mo mo'uí. Pea vakai, na'a nau tui faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá; ko ia na'e fakamo'ui 'a kinautolu" (Alamā 5:13).

MĀLIE!

Fai 'e G. Craig Kiser

Na'e tokoni ha tokotaha ta'u fā ke u hounga'ia 'i he sākalamēnití 'i ha founga fo'ou.

Na'e tāfataha 'eku fakakaukāú ki he Fakamo'uí 'i he 'osi hono hiva 'i 'e he ha'ofangá 'a e himi sākalamēnití, ka 'i he kamata ke u tāpuni 'a e himí, na'e hoko atu pē 'a e hivá. Na'e lava 'e ha ha'ofanga tokolahi 'o hiva 'i he 'aho ko iá ha toe veesi kehe 'e ua kae faka'osi 'e he kau taula'eikí hono paki 'o e maá. Ne u hounga'ia koe'uhí ko e toe taimi makehe ko iá. Na'á ne tuku mai ha toe momeniti ke u fakalaulauloto 'i he loto 'apasia kimu'a pea tāpuaki 'i e sākalamēnití.

Lolotonga e lotú, ne u fanongo tokanga ki he ngaahi lea na'e lea 'aki 'e he ongo taula'eikí 'i he'ena tāpuaki 'i e ongo fakataipe 'o e feilaulau 'a Kalaisi ma'atautolú. 'I he 'osi pē 'a e lotu faka'osí pea 'i he taimi na'e 'ēmeni ai e ha'ofangá, na'e fakafokifā ha ongo mai ha le'o 'o ha ki'i tamasi 'i ta'u fā mei he sea 'e ua kimui 'iate aú.

Na'á ne kalanga, "Mālie!"

Na'e le'olahi fe'unga pē 'ene kaila tu'unga 'a ko 'ení ke maki'iki 'i ai e ni'ihí 'o e fānu ne nau ofi mai he tafa'akí. Na'á ku kau mo au ai he na'á ne fakatupu ha malimali fakafehu'ia 'iate au.

"Mālie?" Ne u fakakaukau. Ko ha tali faikehe ia ke fai 'i he tāpuaki sākalamēnití. Na'e mahino ko ha tali ia na'e te'eki pē ke u fanongo ai kimu'a pea ngalingali he 'ikai pē ke u toe fanongo ai. 'I he hili kotoa iá, ne faka'osi 'emau lotú 'aki e "emeni."

Mahalo na'e ongo 'i 'e he leka ko iá ha mo'oni 'o lahi ange ia 'iate au.

'Oku fakafetu'utaki mai 'e he *Mālie* 'a e fiefia. Ko ha kalanga ia 'o e fiefia, 'o angamaheni 'aki ko ha ikuna. Taimi 'e ni'ihí 'oku kalanga 'i ke fakahā ha poupu ki ha taha kuó ne 'osiki lelei ha ngāue faingata 'a.¹

Tuai e kemo 'eku sai'ia he fakakaukau ko iá. Ne u fakakaukau, 'io, mālie hono ikuna 'i 'e Sīsū Kalaisi 'a e maté ka tau lava kotoa 'o toetu'u! Mālie koe'uhí ko 'Ene Fakalelei, te Ne fakamolemole 'i ai 'etau ngaahi angahalá! Ke toe mahino angé, te Ne fakamolemole 'i au 'i *he'eku* ngaahi angahalá! Malie ko 'Ene 'alo'ofá te u lava 'o foki hake ai ki he'eku Tamai Hēvaní pea fiefia 'i he 'amanaki lelei ki he mo'ui ta'engatá! 'Io! Mālie!

'I he'eku kalanga fakalongolongo 'aki 'a e ngaahi fakamālō ko 'ení ki he'eku Tamai Hēvaní, na'e fakafonu 'e he Laumālie Ma'oni'oni hoku lotó 'aki ha fiefia 'a ia ne u meimei tangi ai. Na'e tatakí au 'e ha ki'i leka he 'aho ko iá (vakai, 'Isaia 11:6), pea 'oku ou fiefia 'i ha mahino fo'ou koe'uhí ko e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i he'eku mo'uí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Olikoni, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Merriam Webster's Collegiate Dictionary*, konga hono 11 (2003), "hooray"; toe vakai foki en.wiktionary.org/wiki/hooray.

'E 'IKAI HOKO IA LOLOTONGA 'EKU TAUHÍ!

Fai 'e Brett J. Porter

Ko e kī ki he'emaui lavame'á ko e 'ofa 'i he kau talavou lolotonga 'emau ngāue mo kinautolú.

Ne u vāofi mo ha fāmili na'e 'i ai hona foha 'i he Kau Talavou. Lolotonga ha 'ekitiviti 'i he'ene kei tikoní, na'e fakatonutonu 'i ia 'e ha takimu'a peá ne fakamaa 'i ia 'i he ha'oha'onga hono ngaahi kaungāme'á. Hili pē iá na'á ne ongo 'i 'oku ta'e falala'anga ia, 'ikai ke ne toe 'alu ki he ngaahi 'ekitiviti, peá ne fakakaungāme'a 'i tu'a mei he uootí.

Na'e tō mamafa kiate au e a'usia ko iá. Ne u fakapapau 'e 'ikai ke hoko ha me'a pehē 'i ha taimi e ui ai au ke u ngāue mo e kau talavou. Hili ha ta'u 'e ua ne uiui 'i au ke u ngāue mo e kau tikoní.

'I ha ngaahi māhina si'i mei ai ne u fekuki mo ha talavou na'á ne talangata'a ma'u pē.

Ne faifai peá u lea ange kau ki he'ene talangata'á, "Ko e ngata'angá ē." "Oua na'á ke fakalaka ai."

Na'á ne fakalaka ai, ne ma ki'i felau'aki ai, peá ne 'alu leva.

Ne u talanoa mo ia kimui ange ke fakalelei 'i 'ema fetō'akí. Ne u pehē ange, "Tēvita, 'oku ou 'ofa 'iate koe pea ko e tokotaha lelei koe, ka 'oku 'ikai ke u sai'ia he ni'ihí 'o e ngaahi me'a 'okú ke fai. 'Oku faka'apa'apa 'i koe 'e he kau talavou kehē ko ha takimu'a, pea kapau te nau sio 'oku fakangofua pē koe ke ke fai e me'a 'oku ta'efe'ungá, te nau feinga mo kinautolu ke fai ia."

Ne ma fakalelei ai, na'á ne ongo 'i 'oku tali lelei ia, pea ne mau tokoni ke fakafaingofua 'i e ni'ihí 'o hono ngaahi faingata'a ia fakatāutahá. 'I he'ene ta'u 14, na'á ne kole mai ke u fakanofu ia ko ha akonaki. 'I he 'ahó ni, hili ha ngaahi ta'u lahi, 'okú ne fā'ofua kiate au 'i he taimi kotoa pē 'okú ne sio mai aí, pea talanoa 'ene faka'ānaua e taimi na'e kei 'i he Kau Talavou aí.

'I he taimi 'oku tau 'ofa ai ki he kau talavou pea fiefia 'i he feohi mo kinautolú, 'oku nau 'ilo'i pē ia. Ko e 'uhinga

ia ne u loto 'aki ai mo hoku ongo tokoní 'a e ngāue mo e kau talavou. Na'e 'ikai ke mau teitei fai ha 'ekitiviti koe'uhí pē ko 'ene 'asi 'i he tohí, ka ne mau fai iá koe'uhí na'a mau 'ilo 'e ako 'e he kau talavou ha pōto 'i ngāue, tupulaki, pea fiefia.

'I he taimi 'e taha, na'e 'i ai e talavou na'e 'ikai ke sai'ia 'ene ongomātu'á 'i he'emaui polokalamá.

Ne u talaange, "Oku sai pē ia, ka 'e sai pē nai kapau 'e kei ha'u pē ho fohá 'o ako mo ma'u ha ki'i fiefia?"

Ne mau fakakau ia 'i he'emaui polokalamá, pea na'e 'ikai fuoloa kuo fakangofua he'ene ongomātu'á ke ne kau kakato mai. Na'á na sio 'oku ako hona fohá pea 'oku fiefia. Kimui angé, na'á ne ngāue fakafai-fekau taimi kakato. Na'e tupulaki foki mo hono tehiná pea na'á ne ngāue fakafai-fekau foki mo ia.

Na'a mau fakatokanga 'i ha fakafekau'aki e mahu'inga 'a e kau takí 'i ha talavou pea mo e ako, tupulaki, pea faifai 'o ngāue fakafai-fekau 'a e talavou ko iá. 'Oku fakafiemālie ke vakai ki he tupulaki 'a e kau talavou, pea 'oku fakafiefia ke ako fakataha mo kinautolu. Ko e kī ki he'emaui lavame'á ko e 'ofa 'iate kinautolu lolotonga 'emau ngāue mo kinautolú. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Kalefōnia, USA.

'E LAVA 'O AKO 'A E TOKOTAHA KOTOA PĒ MEI HA PALŌFITA

I hoku ta'u 17, na'á ku ngāue 'i ha hōtele 'i Kailua-Kona 'i Hauai'i, USA. 'I he'eku ngāue ko ha tokotaha to'o kató, na'á ku sio ki ha kakai 'iloa tokolahi na'a nau nofo 'i he hōtelé, kau ai 'a Sione Uaine, Tolofi Lamoá, mo 'Ēseta Viliami.

'I ha efiáfi 'e taha, na'e 'osi a'u mai e meimei kotoa e kau 'a'ahí, na'á ku ki'i mālōlō 'i he kongá ki mu'a 'o e hōtelé mo e tau mai ha limo lanu 'uli'uli 'i he ve'ehalá pea hū mai ha kau tangata 'e toko fitu na'a nau talausese 'uli'uli, sote hinehina, mo e hēkesi. Na'e kau 'iate kinautolu ha tangata 'e taha na'e suti 'uli'uli. Hili pē hono tau 'e he faka'ulí 'enau kaá ki he tau'angá, ne nau 'alu kotoa ki he falekaí ke ma'u me'atokoni efiáfi. 'I he'eku foki ki loto ke hoko atu 'eku ngāue ko e tali telefoni ki hono ngaahi ha lokí, na'á ku fakakaukau ne nau hangē ha kau polisi fakatotoló (FBI).

Hili ha houa 'e taha mei ai, lolotonga 'eku ifi tapaka 'i he tu'a hōtelé na'e foki hake e kulupu ne u sio ki ai kimu'a angé 'o heka ki he'enau limó 'a ia na'e 'osi talitali atu 'i he ve'ehalá. Na'a nau lue ki he kaá 'o fakaava e matapā 'i muí ke 'atā ke heka ai 'a e tangata na'e suti 'uli'ulí. Na'e 'ikai ke ne heka ki he kaá, ka na'e tu'u 'a e tangata suti 'uli'ulí, 'o tafoki peá ne sio mai ki he'eku falala ki he falé, peá ne lue mai kiate au.

Na'e lōloa mo pakau, pea mata sio'ata mo e ki'i kava hinehina 'i hono kumukumú. Na'e mafao mai hono nimá ke ma lulululu pea hili hono nima 'e tahá 'i hoku umá. Na'á ku 'ohovale 'i he fie ha'u ha tangata makehe pehē 'o lea mai kiate au, ko ha talavou na'e ta'e'iloa kiate ia.

'Oku 'ikai ke u manatu 'i 'ene ngaahi lea kotoa mai kiate aú ka na'á ne pehē mai "oku kovi 'a e ngaahi me'a ko 'ená kiate koe," ko e 'uhingá ki he'eku fo'i tapaká. Ne ongo kiate au 'ene anga'ofá mo hono 'ulungāngá.

Hili ha ta'u 'e taha mei ai, na'e ako'i au 'e he ongo faifekau pea ne u papitaiso.

Lolotonga 'eku sio he ngaahi 'ata 'o e kau taki 'o e Siasí, na'á ku fakatokanga 'i ha la'itā 'o Palesiteni Siaoisi 'Alipate Sāmita (1870–1951) pea ne u fakatokanga 'i 'i he taimi pē ko iá ko e tangata anga'ofa mo makehe ia ne u fetaulaki mo ia 'i he kongá ki mu'a 'o e hōtelé. Ne u ongo 'i makehe ange he

fie fakahoko 'e he Palesiteni 'o e Siasí ha me'a pehē ki ha tokotaha hangē ko aú, ko ha tamasi'i na'e 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí pea na'e 'ikai ke fu'u mahu'inga.

Ko ha tangata lelei ia ke ne fakahā ha 'ofa mo e tokanga ki ha tamasi'i kei si'i na'e ngāue 'i ha tu'unga ta'e'iloa pea 'ikai ha'ane mahino kau ki he ongoongolelé pe ko e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní kiate kitautolú.

Hili ha ta'u e onongofulu mā nima, 'oku ou ma'u ha mahino lahi ki he tokanga mo e 'ofa ko iá, pea 'oku ou feinga ke u sio ki he ni'ihí kehé 'o tatau mo e sio 'a Palesiteni Sāmita kiate aú. ■ Henry Serion Sr., Hauai'i, USA

Ka na'e tu'u 'a e tangata suti 'uli'ulí 'o 'ikai ke ne heka ki he kaá peá ne lue mai kiate au.

'OKU 'AONGA MO'ONI NAI IA?

Na'e fakahā fiefia 'e homa foha ta'u fā ko Kolitoní ha la'ipepa na'e 'oange he'ene faiako Palaimelí na'e fakaikiiki ai 'ene kongá 'i he'enu polokalama Palaimelí. Ko 'ema ngāué ke ako'i ki ai 'ene lēsoní kimu'a pea fai e polokalamá 'i ha uike 'e ua.

'I he efiāfi Mōnité ne mau liliu ai e efiāfi fakafāmilí ke hoko ko e taimi fakaangaanga. Na'e toutou fakaangaanga 'e Kolitoní mo malimali pē, pea ne u 'oange mo hoku uai'fi ha ngaahi fakakaukau hangē ko e, "Oua te ke launoa hono lea 'akí" mo e "Fakapapau'i 'oku mahino ho'o leá."

Neongo 'ema ngaahi feingá, ka na'e 'ikai ke u fakapapau'i pe 'oku mau fakalaka ange 'i he taimi ne mau kamata aí.

Na'e kau 'i he teuteu ki he lotú 'i he Sāpate hono hokó 'a e puli e sitōkeni 'e ua, ko ha pēpē mahina 'e valu na'e nifo, mo ha ta'u fā na'e tangi.

'I he kamata pē e fakatahá, ne te'eki 'osi e himi kamatá kuo tu'o ua 'eku hū ki he holó mo ha leka na'e tangi. 'I he hokosia e taimi ke hiva ai e kuaeá, kuo mole 'eku 'amanaki lelei 'e a'usia 'e homau fāmilí ha

fakalalaka peá u faka'amu ko e koloa pē ke mau a'u ki he ngata'anga 'o e fakatahá.

'I he taimi pē na'e 'ēmeni faka'osi aí, ne u māpuhoi 'fiemālie 'i he ongosia. Ka 'i he'eku fiefia he lava atu iá, na'á ku fifili, "'Oku 'aonga mo'oni nai ia? 'Oku mau fakalalaka mo'oni nai 'i hono 'omai e fānaú ki he lotú he uike kotoa peé?"

Na'e ha'u ki he'eku fakakaukau e lea 'a Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'á ne pehē: "Ne 'i ai ha taimi na'á ma meimei ongo'i loto fo'i ai mo Sisitā Petinā koe'uhí ko e ngaahi 'ulu-ngaanga fisifisimu'a na'á ma ngāue mālohi ke ohi haké ka na'e hangē pē na'e 'ikai ke hā mai he taimi ko iá e ngaahi ola fakalaumālie na'á ma fie ma'u mo 'amanaki ki aí. . . .

"Na'á ma pehē mo Sisitā Petinā, ko e ola taupotu tahá 'ema tokoni ki homa ngaahi fohá ke nau ma'u ha mahino ki he kakano 'o ha lēsoni pe ko ha veesi folofola pau. Ka ko e ola peheé 'oku 'ikai hoko ia 'i he taimi kotoa 'oku tau ako, lotu, pe lau folofola fakatahá aí. Mahalo ko 'emau

loto 'aki mo fai ma'u pē iá, ko e lēsoni mahu'inga tahá ia—ko ha lēsoni na'e 'ikai ke mau fu'u hounga'ia ai 'i he taimi ko iá" ("Faivelenga mo Tokanga 'o Lahi Ange 'i 'Api," *Liahona*, Nōvema 2009, 19).

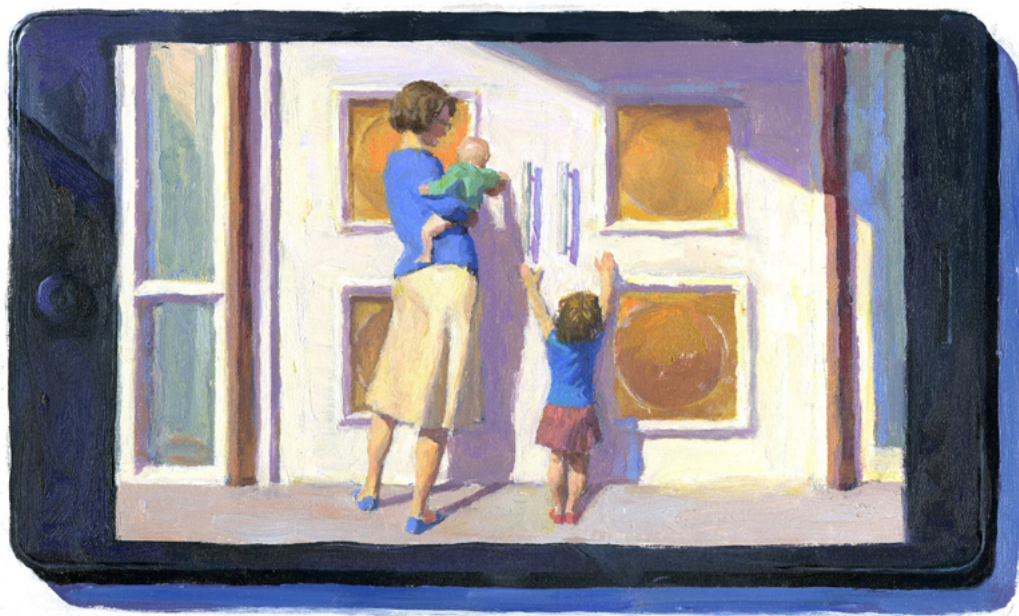
Na'e toe fakafō'ou 'eku ongo'i fiemālie, ne u foki ai ki 'api 'o hoko atu 'ema toutou fakaangaanga mo hoku fohá. 'I he a'u ki he taimi ke ne lea aí, na'á ma 'ohovale he fanongo ki he'ene kalanga mahino mo loto to'á "Ko Sīsū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá."

Kuó ma 'osi fanongo ki he'ene toutou lau iá kimu'a pea hoko e polokalamá, ka na'e makehe mo toe fakafiemālie ange 'a e fanongo ki he'ene lau ia 'i he feitu'u kehé, 'iate ia pē.

'Oku lahi fau e ngaahi akonaki ke ma fai kimu'a pea hoko homa ki'i fohá ko ha tangatá, ka te ma kei fai pē homa lelei tahá ke ma'u e ngaahi fakatahá, fakahoko e efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, mo fakahoko e lotu faka'ahó 'i he 'amanaki lelei 'e 'i ai ha 'aho te ne mavahe ai mei 'api 'iate ia peé, te ne toe manatu'i "Ko Sīsū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá." ■

Brandon Comstock, 'Iutā, USA

Nāe vēkeveke 'a Keli ke 'ave 'ene fānaú ki he tempalé ke nau ala ki ai.

KO E ONGO'Í 'A E LAUMĀLIE 'O E TEMPALÉ

Ne u ma'u e faingamālie ke u 'a'ahi ai ki hoku 'ofefine ko Kelí 'i Lasi Vēkasi, Nēvata 'i USA, 'a ia na'a nau toki hiki ki ai mo hono husepāniti mo 'ena fānau 'e toko uá. Na'e kamata 'a e uooti 'a Kelí 'i he ho'ataá, ko ia ne mau teuteu fiamālie 'i he pongipongi pea alea 'i e ngaahi fili 'e fakahoko 'i he tuku 'a e lotú. Koe'uhí na'e te'eki ke ma'u 'e Keli ha faingamālie ke 'a'ahi ki he tempalé, ne mau fakakaukau ai ke mau 'alu 'o faitā mo e fānaú 'i he tempalé.

Na'e faka'ofa'ofa pea tokanga'i lelei e Tempale Lasi Vēkasi Nevatá 'i hono ngaahi faunitení mo e matala'i'akau faka'ofa'ofa 'o tatau pē mo e ngaahi tempalé kotoa.

Hili hono lau ha talanoa na'e fai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, na'e vēkeveke 'a Keli ke 'ave 'ene fānaú ki he tempalé ke nau ala ki ai (vakai, "Finding Peace," *Liahona*, Mar. 2004, 5–6). Ko e fuofua me'a na'á ne fai na'á ne fakamatala'i 'a e toputapu mo e mahu'inga 'o e tempalé ki hono 'ofefine ko Sitalá.

Na'e mahino pē kia Sitala 'o tatau pē mo ha taha ta'u tolu, pea na'a mau poupu'u ia ke ne ala ki he tempalé. Na'e lahi e ngaahi la'itā 'o Sitala mo hono tuonga'ane māhina tolu 'oku na ala ki he tempalé.

'I he hokosia e taimi ke mau foki aí, na'e 'ikai ke fie 'alu 'a Sitala ia. Ne mau pehē ne mau 'ilo'i hono 'uhingá; na'á ne fiefia ke ne 'i ha feitu'u faka'ofa'ofa pehē pea na'e pau pē na'á ne ongo'i 'a e laumālie tatau ne mau ongo'i.

Hili hono fakaheka ia ki he me'alelé pea fakama'u mo hono letá, na'a mau kamata foki leva. Na'á ku tafoki kimui, 'o ta'ata'alo, pea u pehē ange kia Sitala, "Lea, nofo ā tempale ē." Na'á ne sio ki he tempalé, 'o ta'ata'alo, mo pehē "Nofo ā tempale ē. Nofo ā, Kulenipā ē." Na'e 'ikai ke u fakapapau'i pe na'e tonu 'eku fanongó, ka 'i he'eku tafoki hake kia Kelí pea u sio ki he'ene fakatē lo'imatá, na'á ku 'ilo'i ne ma fakatou fanongo pē ki he me'a tatau.

Na'e mālōlō 'a e kui tangata 'a Sitalá—'a hoku husepāniti ko Timí—

'i he ta'u 'e fā kimu'a pea fā'ele'i 'a Sitalá. Na'á ne 'osi sio pē 'i ha 'ū la'itā 'o Timi pea fanongo 'i he fāmilí 'enau talanoa kau ki ate iá, ka na'e te'eki pē ke mau talanoa kau kia Timi he 'aho ko iá.

Na'e toko taha pē homa mokopuná, 'i he taimi na'e mālōlō ai 'a Timí. 'Oku toko 12 he taimi ni homa makapuná, pea ko e taimi kotoa pē 'oku ou pukepuke ai ha taha 'o e ngaahi pēpē pelepelengesi ko ia ne nau toki mavahe mai mei he 'afio'anga 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'oku ou fie 'eke ange, "Na'á ke fetaulaki mo ho'o kui tangatá? Ko e hā 'ene ngaahi fale'i na'á ne 'oatu ke ke ha'u mo iá?"

Na'e fakamālohia 'eku fakamo'oni ki he toputapu 'o e tempalé 'i he 'aho ko iá. 'E 'ikai ke tau lava 'o hū fakataha mo 'etau fānau íki ki loto, ka te tau lava 'o 'ave kinautolu ki he mata-pāá pea tuku ke ala honau nimá ki he matapā 'oku faka'aonga'i 'e he kāinga-lotu ta'efa'alaua 'oku nau taau ke hū ki he fale 'o e 'Eiki. ■

Kathy Rossier, Kalefōnia, USA

KO E HĀ NA'E MAHU'INGA TAHA KIATE AÚ?

Ne u fakatokanga'i i he meimei vae-ua'anga mālie 'o hoku ta'u hono tolu i he kolisi, 'e 'ikai ke fe'unga e pa'anga ne u fakahaofi ke totongi 'aki 'eku nofó mo e 'ū me'a 'aonga kehé ke u hoko atu 'aki i he fa'ahita'u māfaná. Ko e taimi ia 'o e ta'ú na'e lava ke u ngāue ai ke totongi 'aki e semesitā hono hokó. Na'á ku ma'u ha ngāue fakataimi ko ha faifakatau.

Na'e lelei e me'a kotoa pē ka ne liliu 'eku taimi ngāué ke kau mo e Sāpaté. Na'e 'ikai ke u lave ki ha me'a fekau'aki mo e 'ikai ke u ngāue Sāpaté he lolotonga e 'initaviu ki he ngāué koe'uhí ko e taimi ko iá na'e tāpuni e falekoloá he 'aho ko iá. Ka neongo iá, na'e mahu'inga e ngāué kiate au, pea ne u sai'ia he ngāue na'á ku faí. Na'á ku ngāue mo haku kaungāme'a, pea na'e 'iate kimaua pē 'a e lava ke ma 'atā i ha Sāpate 'e ua kae ngāue he ongo Sāpate ko eé. Na'e lava heni ke u 'alu ki he ni'ihí 'o e ngaahi fakataha-'anga 'a e Siasí mo fua hoku fatongia.

Ka i ha taimi nounou mei ai ne u 'ilo 'e 'ikai ke u kei lava 'o tauhi 'a e taimi tēpile ngāue ko 'ení. Ne u ongo'i 'e 'ikai ke u lava 'o fakakakato hoku ngaahi fatongia he Sāpaté 'o tatau ai pē kapau 'e 'ikai ke u ngāue he Sāpate kotoa. Ne u kamata fehu'ia pe ko e hā te u lava 'o fai ke liliu ai e tu'unga ko 'ení. Hili 'eku lotu 'o kole ha founga ke fakamolū e lotu 'o 'eku kau pulé, ne u lau e 1 Nifai 7. Na'á ku manatu'i hono lau e veesi 19, 'a ia na'e hili e lotu 'a Nifai na'e fakamolū e lotu hono ongo tokouá. Ne faifai pea lava ke u lea ki he'eku kau pulé fekau'aki mo e 'ikai ke u lava 'o ngāue Sāpaté.

Ne u talaange ki he'eku kau pulé ko e mēmipa au 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi

'o e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea ne nau fehu'i fekau-'aki mo e tui 'a e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. I he'eku kole ange pe 'e lava ke 'oua te u ngāue Sāpaté, ko e talí na'e 'ikai. Ne nau fakamahino mai na'e lolotonga 'eku fuofua 'initaviú, na'á ku talaange 'oku ou 'atā ke ngāue i ha fa'ahinga 'aho pē 'o e uiké pea na'e 'ikai ha'aku lau ki ha ngaahi fie ma'u fakalotu.

Ne hili ha ngaahi mähina mei ai mo e 'ikai pē ha liliu, ka i he Sāpate 'e taha na'á ku fakatovave ai kitu'a mei he fakataha 'a e Siasí ke fakavavevave ki he ngāué. Ne u 'eke pē kiate au, "Ko e hā 'oku mahu'inga taha kiate koé?" Na'e hoko mai e talí i he taimi pē ko iá pea na'e ta'e-malava ke li'aki ia: ko e Siasí, ko e ongoongolelé, ngāue'i hoku uiui'i, kau i he ngaahi fakataha 'o e Sāpaté 'aki hoku lotó kotoa, mo e anga fakaākonga i he lea mo e ngāue.

Ko e Sāpate 'e taha ne u fakatovave kai kitu'a mei he fakataha 'a e Siasí ke fakavavevave ki he ngāué. Ne u 'eke pē kiate au, "Ko e hā 'oku mahu'inga taha kiate koé?"

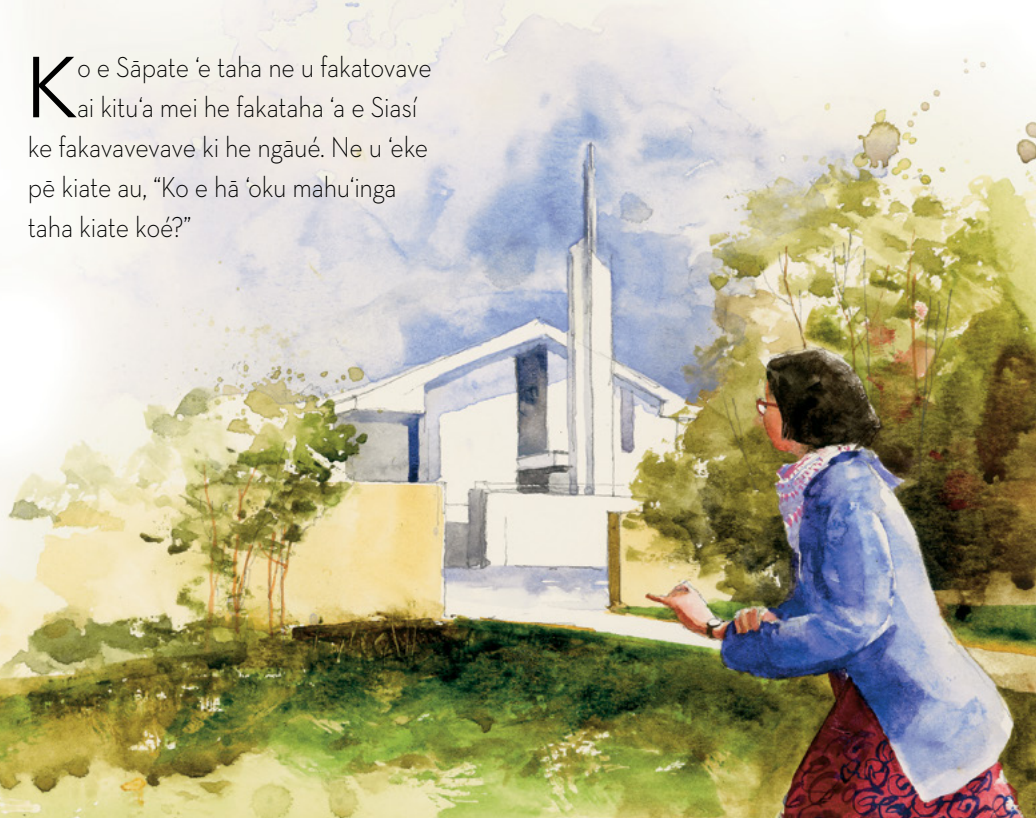
Na'á ku fakakaukau te u toe kole pē ke 'oua te u ngāue Sāpate, ka i he taimi ko 'ení te u fai ia mo ha tohi fakafisi i hoku nimá, na'a faifai kuo tu'o ua ha'anau toe tali 'ikai mai.

Ne u lotu, 'aukai, pea ma'u mo e ngaahi tohi pou pou i he telefoní mei hoku ngaahi kaungāme'á.

I he taimi ko ia 'o hoku 'initaviú, neongo na'e tā vave hoku mafú, ka na'á ku nonga pē koe'uhí ne u 'ilo na'á ku fai e me'a totonú. I he taimi ko 'ení ne tali 'io 'eku pule ngāué. Kuo tali 'eku lotú. Na'á ku haehae 'eku tohi fakafisi i he'eku a'u pē ki 'apí.

Na'á ku ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi mei he a'usia ko 'ení, ka ko e tāpuaki ne u ma'u he taimi pē ko iá mo lava ke u sio ki aí ko 'eku kei ma'u pē 'eku ngāué mo kei lava 'o tauhi e Sāpaté ke mā'oni'oni. 'Oku ou fakamālō lahi ki he 'Eikí koe'uhí ko ia. ■

Eleonora Sonnellini, Tiliese, Ítali

Fai 'e 'Eletā
David F. Evans

'O e Kau Fitungofulú

Loto Vilitakí mo e Tu'unga Fakaākongá

‘O ku faka’uhinga’i ‘e ha tiki-sinale ‘initaneti ‘e taha ‘a e *loto vilitakí* ko e “tu’ukāivi, kītaki, mo e ta’efieauna ‘i he loto fakapapau’i.” ‘Oku toe fakamatala foki ai, “Ko e loto vilitakí ko e ‘ulungaanga ‘oku hā mei ha taha ‘oku ‘ikai pē ke fo’i—‘a ia ‘oku toutou feinga pē kae ‘oua kuó ne a’usia ‘ene taumu’á.”¹

‘Oku tau fie ma’u e loto vilitakí ka tau hoko ko e kau ākongā mo’oni ‘a e Fakamo’uí mo a’usia ‘a e ngaahi taumu’a lelei mo’oni—hoko ko ha faifekau lelei, faka’osi ‘etau akó, kumi ha hoa ta’engata, mo kamata fa’u ha fāfili—‘oku ‘afio’i ‘e he Tamai Hēvaní ‘oku tau fie ma’u ke tau lava’i ia ke tau mateuteu ai ki he ta’engata. ‘E fakapapau’i ‘e he’etau malava ke loto vilitakí ‘i he ngaahi me’a lelei kotoa peé pe te tau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘a e ‘Otuá ‘a ia ‘okú Ne ‘afio’i te tau lava pea kuo pau ke hoko ia.

Kuo ui e to’u tangata ‘o e kau faifekau taimi kakato ‘o e ‘aho ní ko e “to’u tangata ma’ongo’onga taha ‘o e kau faifekau’i he hisitōlia ‘o e Siasí” pea kuo fakafehoanaki ia ki he kau tau kei talavou ‘e toko 2,000 ‘a Hilamaní.² Neongo e ngaahi ‘ulungaanga fakaofó

mo e loto vilitakí ‘i he tui ‘a e kau talavou ko ‘ení, ‘oku pehē ‘e honau taki ko Hilamaní: “Na’e ‘i ai ‘a e toko uangeau mei he’eku toko ua afe onongofulú, ‘a ia na’e pongia koe’uhí ko e mole ‘a e totó; ka neongo iá, ko e me’a ‘i he angalelei ‘a e ‘Otuá, na’a mau fu’u ofo lahi ‘aupito, pea fiefia foki mo ‘emau kau tau kotoa, na’e ‘ikai hanau toko taha ‘e mate” (‘Alamā 57:25).

Na’e fakahaofi kinautolu “koe’uhí ko ‘enau fu’u tui lahi ‘a ia kuo akonekina ai ‘a kinautolu ke tuí—‘oku ‘i ai ha ‘Otua angatonu, pea ko kinautolu kotoa pē ‘oku ‘ikai ke ta’etuí, ‘e fakahaofi ‘a kinautolu ‘i hono māfi-mafi fakaofó” (‘Alamā 57:26).

‘Oku pehē ‘e Hilamaní kau kiate kinautolu: “Oku nau kei talavou, pea ‘oku ‘ikai feliliuaki ‘enau fakakaukaú, pea ‘oku tuku ‘enau falalá ki he ‘Otuá ma’u ai pē” (‘Alamā 57:27).

Pea kuo pau ke pehē pē mo kitautolu. ‘I he mo’uí, ko e taimi pē ‘oku tō ai e ‘uhá mo hoko mai e tāfeá mo angí mālohi mai ai e matangí ki hotau falé, ‘oku tau toki fakapapau’i ai pe ‘oku mālohi ‘etau tuí mo tuku ma’u ai pē ‘etau falalá ki he ‘Otuá. ‘Oku ‘ikai pē hano sivi’i kae ‘oua kuo ‘i ai ha faingata’a.

Mou ma’u e tui ki he ‘Otuá mo ‘Ene ngaahi tala’ofá, pea fai e me’a ‘oku totonú ‘i he taimi kotoa pē, ‘o tatau ai pē pe ko hai ‘oku ‘ilo ki aí.

‘Oua na’a Vaivai

‘I he ngaahi ta’u kuo hili atú, na’a ku tokanga’i mo hoku uaifi ko Melé ‘a e Misiona Nakoia ‘i Siapaní. Ko e ngaahi fo’i lea *loto to’a, mālohi, longomo’ui*, mo *faivelenga* ‘oku nau fakamatala’i e kau tau kei talavou ‘e toko 2,000 (vakai, ‘Alamā 53:20) ‘okú ne toe fakamatala’i foki e kau faifekau na’a mau ngāué. Ko ha fakamatala ‘e taha ‘o e kau tau kei talavou ‘e 2,000—ko e níihi na’e *pongia* (vakai, ‘Alamā 57:25)—‘okú ne toe fakamatala’i e níihi ‘o ‘emau kau faifekau.

‘Oku ‘ikai ke faingofua ke fai ha

ngāue fakafaifekau. 'Oku pehē pē mo e mo'uí. 'E mamahi e tokotaha kotoa pē 'i ha fa'ahinga founa. 'Oku hoko ha kongā 'o e mamahi ko 'enī mei ha angahala 'oku te'eki ke vete. 'Oku hoko e nī'ihī 'i ha fakatu'utāmaki pe puke. 'Oku hoko e nī'ihī he taimi 'oku tau mamata ai ko hono fakafisinga 'i e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisī 'e he nī'ihī 'oku tau 'ofa aī pe ta'emateaki 'i e me'a 'oku nau 'ilo 'oku mo'onī. Ka 'i he kotoa 'enī 'oku tau ako 'o 'ilo' 'a e 'Otuá, pea tau tupulaki 'o hoko ko e kau ākongā 'a e Fakamo'uí. 'Oku liliu hotau lotó, pea 'oku hoko 'a e liliu ko iá 'o tolonga 'i he taimi 'oku tau hoko hoko atu ai ke fili 'a e angatonú kae 'ikai ko e angahalá mo e veiveiuá.

Na'e loto vilitaki e kau tau kei talavou 'e toko 2,000 'i he ngaahi me'a ne nau faka'amu ki aī. Na'e 'ikai pē ke nau fo'i neongo na'e faingata'a honau halá. 'I ha to'u tangata kimu'a ange ai, na'e ako'i 'e 'Āmoni mo hono ngaahi tokouá, 'enau ngaahi tamaí mo e fa'eé. Na'e lavame'a lahi e kau faifekau ko iá, ka na'e pau ke nau piki ma'u foki mo kinautolu pea 'ikai fo'i he taimi na'e faingata'a mo fakalotosi'i ai e ngāué.

'Oku fakamatala 'i 'e 'Āmoni e ngaahi taimi ko iá: "Ko ia 'i he mafasia 'a hotau lotó, 'o tau meimei fokí, vakai, na'e fakafiēmālie 'i 'a kitautolu 'e he 'Eikí, 'o ne folofola mai: 'Alu atu ki homou kāinga ko e kau Leimaná, pea kātaki 'i 'i he fa'a kātaki 'a homou ngaahi mamahí, pea te u tuku ke mou lava 'i 'a e ngāué" ('Alamā 26:27).

'I he kātaki mo e loto vilitakí, na'e matu'uaki 'e 'Āmoni mo hono ngaahi hoa ngāué honau ngaahi faingata'a pea na'a nau lavame'a fakafo.

Loto Vilitaki 'i he Ongongolelei

'I he ta'u 1999, na'e ha'u ai 'a Sisitā Mā'asi Pā ki he Misiona Nakoia

'i Siapaní mei Kolomupusi 'i 'Ōhaiō, 'Ameliká. Na'e 'ikai ke faingofua 'a e lea faka-Siapaní kiate ia ka na'a ne loto vilitaki pē. 'I he taimi pē na'a ne poto ai he fetu'utakí, na'e 'ikai ke toe tuku 'ene talanoa mo e kakaí kau ki he ongoongolelei.

'Oku 'i ai ha ngaahi tala'ofa lahi ki he kau faifekau 'oku nau faivelenga, 'ikai fo'i pea loto vilitakí 'a ia 'oku nau fakaava honau ngutú 'i he loto to'a mo e 'ofa pea ngāue 'aki honau iví kotoa 'i he ngaahi hala kuo tofa 'e he 'Eikí (vakai, T&F 31:7). Ka ko e kau faifekau 'e nī'ihī 'oku nau manavahē ki hono ta'e tali kinautolú pea nau tuku ke hanga 'e he'enu manavaheé 'o ikuna 'i 'enau loto to'a.

'Oku 'ikai pehē 'a Sisitā Pā ia! Na'a ne kumi peá ne ako'i, pea na'a ne ako'i mo fekumi 'o 'ilo' kotoa 'ene misioná.

'I he 'aho faka'osi 'o 'ene ngāué, na'e fononga mai 'a Sisitā Pā ki he 'api fakamisiona 'i Nakoiaá. 'I he pō ko iá, na'a ku 'initaviu ia peá u talaange ki ai kuó ne fakahoko ha ngāue fakafo. Ko e 'aho hokó te ne 'alu ai ki 'api.

Lolotonga 'ene fononga maí, na'a ne mamata ki ha tamaiki fefine 'i he to'u 'o e ako mā'olungá ne nau pō talanoa 'i he tali'anga lēlué. Na'a ne 'unu'unu atu kiate kinautolu peá ne fehu'i ange pe 'e sai pē ke nau talanoa. Na'a ne talanoa kau ki he ongoongolelei mo hono Toe Faka-foki Maí. Na'a ne toki 'oange ha tohi tufa ki he taha 'o e tamaiki fefiné 'a ia na'e ngali sai'ia he'ene fakamatalá peá ne talanoa ange kau ki he ongo sisitā 'e lava ke na ako'i ia kau ki he ongoongolelei.

Na'e toki ha'u leva 'a Sisitā Pā ki he 'api fakamisioná 'o fai 'ene 'initaviú, kae 'ikai pē ke ne talanoa mai kau ki he me'a na'e hoko 'i he tali'anga lēlué. Kiate iá, na'e 'ikai mahu'inga ia ke

fakatokanga 'i. Na'a ne fai pē 'a e me'a na'a ne 'ilo 'oku totonú, 'o a'u pē ki he ngata'angá. Mahalo ko e faka'u-hinga lelei taha 'eni 'o e loto vilitaki 'i he ongoongolelei kuó u 'ilo'í. Tatau ai pē pe ko e hā, hokohoko atu e tui ki he 'Otuá mo 'Ene ngaahi tala'ofá, pea fai ma'u pē me'a 'oku totonú, 'o tatau ai pē pe ko hai 'oku 'ilo ki aī.

Na'e foki 'a Sisitā Pā ki Kolomupusi. Pea 'i hono uooti tamaiki akó, na'a ne fetaulaki ai mo hono husepānití, pea na'a na ohi fakataha hake ai ha fāmili 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisī.

Ko e ta'ahine 'i he tali'anga lēlué—ko Hītomi Kitaiama—na'e ako'i ia 'e he ongo sisitā. Na'e tu'ukāivi 'a Hītomi peá ne fakahā 'ene loto vilitaki pē 'a'aná 'i he'ene tali lelei e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei, 'o ne ikuna 'i ai e ngaahi fakafepaki mei hono fāmili mo 'ene ngaahi ongo'i veiveiuá.

Hili ha meimei ta'u 'e ono mei ai ne mau fe'iloaki mo Hītomi 'i ha konifele-nisi fakamisiona 'i Tokiō, 'a ia na'a ne ngāue fakafaifekau ai. Na'a ne talanoa mai kau ki he'ena fetaulaki mo Sisitā Pā 'i he tali'anga lēlué pea mo 'ene ului ki he ongoongolelei hili pē iá.

Hili 'ene ngāue fakafaifekau na'a ne fe'iloaki pea mali mo ha tokotaha na'e

FEINGA KE MAPULE'I LAHI ANGE

“Oku ou poupou'i 'a e

taha kotoa, 'a e kei talavou mo e motu'a, ke mou toe vakai'i 'a e ngaahi taumu'a mo e ngaahi kave-inga pea feinga ke mapule'i lelei ange ho'omou mo'ui. Oku totonu ke fenapasi hotau 'ulungaanga mo e ngaahi fili faka'aho pea mo 'etau ngaahi taumu'a.”

Eletā Quentin L. Cook 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, "Fili Fakapotopoto," Liahona, Nōvema 2014, 49.

'osi ngāue fakafaifekau ko Simipei 'Iamasita. Oku fakamānakó he ko Simipei ko e foha ia 'o ha tangata ne u hanga mo 'Eletā Randy Checketts 'o 'ako'i 'i he fa'ahita'u māfana 'o e 1971 lolotonga 'eku fuofua ngāue fakafaifekau ki Siapani.

'Oku 'ikai ko e tufaki pē 'o e ongo-ongolelei 'oku fie ma'u ke tau loto vilitaki ai 'i hono fai e me'a 'oku totonú. 'Oku tau fie ma'u e loto vilitaki mā'oni-'oni tatau 'i he 'etau feinga ke ikuna'i e angahalá mo e 'ahi'ahi fakatāutahá, faka'osi 'etau akó, mo feinga ki he mali temipalé mo ha fāmili ta'engata. Te tau fie ma'u 'a e vilitaki, 'ofá, mo e fakaakeaké 'i he 'etau piki ma'u ki hotau hoá mo e fānaú pea ikuna'i e ngaahi faingata'a 'oku hoko ki he nofomali mo e fāmili kotoa pē. Pea te tau fie ma'u 'a e loto vilitaki, tukupaá, mo e fa'a kātaki 'i he taimi 'oku 'ikai ke hoko ai e ngaahi tāpuaki 'oku tau fie ma'u 'i he taimi 'oku tau fie ma'u ai iá.

'I hono kotoa 'ení pea 'i he me'a mā'oni'oni kotoa pē, 'e 'ahi'ahi'i ai 'e he māmaní 'etau tukupá ke fai 'a ia

'oku totonú pea hoko ko ha tokotaha faitotonú. Ka kuo pau ke 'oua na'a tau fo'i. 'E fie ma'u ke tau kei feinga pē kae 'oua kuo tau a'usia 'etau taumu'a. Ko 'etau tefito'i taumu'a ke mo'ui ta'engata mo hotau husepānití pe uafí, mo 'etau fānaú pea mo 'enau fānau 'i he laui to'u tangata ka hoko maí.

Fokotu'u ha Ngaahi Taumu'a 'oku Tāu

Te tau fakatupulaki fēfē 'etau tukupā ke fai 'a ia 'oku totonú, pea 'oku tau ma'u fēfē 'a e mālohi ke fai iá?

'Uluakí, te tau fokotu'u ha ngaahi taumu'a 'oku taau ke a'usía pea hoa mo 'etau tefito'i taumu'a ki he mo'ui ta'engata. 'E kau heni e ngaahi taumu'a fakaakó mo e ngāue ke ma'u ha pa'angá 'a ia 'e fakataumu'a pea hoa mo e fāmili, tupulaki fakatāutahá, ngāue tokoní, 'ekitiviti 'i he Siasí, mo e fiefia fakatāutahá. Ko e kongā hono fa'u 'o e ngaahi taumu'a ko 'ení ko 'etau fili fakatāutahá, ka kuo pau ke fakakau atu he kongā 'e taha 'a e lotú mo e fakahā fakatāutahá. Kapau 'okú ke tokanga ke fekumi ki he finangalo 'o e 'Otuá, kuo pau ke Ne 'omi ha tali.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a lahi 'oku totonu ke ke lotuá, ko e kumi ha hoa 'oku mo'ui tāu te ke lava 'o 'alu mo ia ki he temipalé 'o fakahoko e ngaahi fuakava toputapú. *Kapau te ke fie ma'u ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú mo ma'u e me'a faka'ai'ai ke a'usia ho'o ngaahi taumu'a mā'oni'oni tahá, fekumi 'i he fa'a lotu ki he ngaahi tāpuaki mo e ngaahi fatongia 'o e nofomali.*

Fekumi pe ko e hā e me'a 'oku finangalo e 'Otuá ke ke faí 'i he me'a ni pea mo e ngaahi tafa'aki kehe 'i ho'o mo'ui. Ako ki ai. Fakahoko ha ngaahi fili. 'Ohake ia ki he 'Eikí pea te ke 'ilo'i ai. Peá ke hoko atu ki hono

ikuna'i ho'o ngaahi taumu'a.

Kotoa 'eni, kapau te tau loto vilitaki 'i he ngaahi me'a 'oku totonú, kuo pau ke tau 'unu ke ofi ki he 'Eikí 'aki 'a e mo'ui angatonu. 'E 'i ai ha ngaahi me'a te nau fakafe'atungia'i lahi 'etau feinga ke ikuna'i 'etau ngaahi taumu'a mā'oni-'oní, 'o mahulu hake ia he 'etau ta'etaau mo e ngaahi tāpuaki 'o e Laumālié 'i he 'etau mo'ui.

Fa'u ha ngaahi taumu'a 'oku mā'oni-'oní. Lotua ma'u pē mo fekumi ki he tatakí 'a e 'Eikí. Mo'ui taau pea faka'ehi-'ehi mei he ngaahi me'a te nau fakatuta pe ta'ofi ho'o fakalalakaká. Ma'u pea faka'aonga'i ho'o lekomeni temipalé. Tauhi ho'o ngaahi fuakavá, tautefito ki he taimi 'e faingata'a ai e mo'ui. Fekumi ki he ngaahi tāpuaki 'o e nofomali ta'engata mo e fāmili. Pea kātaki leva. 'Oua te ke fo'i. 'Oua 'e holomui.

Ma'u ha loto vilitaki ki he me'a mā'oni'oni kotoa pē. Te ke 'ilo'i ai hono fakamālohia ho'o tuí, pea te ke 'ilo'i ho ngaahi mālohingá mo hono fakaloloto mo fakalahi ho ngaahi talē-nití 'i he tupulaki ho'o tuí. Pea manatu'i e tala'ofa 'a 'Eletā Sefili R. Hōlaní 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: “E 'i ai e ngaahi tāpuaki 'e ni'ihí 'e toki hoko mai, ko e ni'ihí 'e hoko tōmui, pea ko e ni'ihí 'e toki hoko 'i langi; ka ko kinautolu te nau tali lelei e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'e hoko ia.”³ ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, "Tenacity," na'e fai 'i he Uniwēsitī Pilikihami 'Iongí 'i he 'aho 4 'o Nōvema 2014. Ke ma'u e kakato 'o e leá 'i he lea faka-Pilitāniá, 'alu ki he speeches.byu.edu.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vocabulary.com/dictionary/tenacity.
2. Vakai, M. Russell Ballard, "The Greatest Generation of Missionaries," *Liahona*, Nōvema 2002, 47, 48; ki he anga hono fakamatala'i kinautolu 'e he Tohi 'a Molomoná, vakai, 'Alamá 53:17–21; 56:17, 45–48; 57:20–21.
3. Jeffrey R. Holland, "An High Priest of Good Things to come," *Ensign*, Nov. 1999, 38.

Kau To'a ki he Sāpaté

Fai 'e Samantha McFadyen

‘I hono talamai pē he ‘emau faiako va‘ingá ‘oku fokotu‘utu‘u ke fakahoko ‘emau kuata fainolo ‘o e fe‘auhi ki he hau fakafonuá ‘i ha ‘aho Sāpaté, ko e me‘a pē ne u fakakaukau ki ai, “Ko e hā ‘oku toki hoko ai he taimi nī?”

Ko ‘eku timí ‘a e timi ‘akapulu kakai fefine ‘a e ‘Univēsiiti Pilikihami ‘Iongí ‘o e 2010, na‘e talu ‘emau teuteu ki he fe‘auhi fakafonuá ‘i he fa‘ahita‘ú kakato. Ne mau fakatu‘otu‘a ki he tau mo e timi na‘a nau ikuna‘i kimautilu ‘i he fe‘auhi ‘o e ta‘u kimu‘á. Na‘á ku ongo‘i fakapapau te mau mālohi—ne mau ma‘u e kau va‘inga lelei taha ‘i he fonuá. Na‘a mau fie ma‘u ke fakamo‘oni‘i kimautilu ki he māmani ‘akapulú ‘aki ‘emau ikuna‘i e fe‘auhi fakafonuá, ka na‘e mahino mai na‘e kehe ‘a e finangalo ‘o e Tamai Hēvaní ‘i ha tau ‘akapulú.

Tauhi ‘Emau Tu‘unga Mo‘uí

Na‘e fakapapau‘i mai ‘e he kau ‘ōfisa ‘o e fe‘auhi ‘oku fokotu‘utu‘u ‘emau tau ki he Falaite mo e Tokonaki, ka koe‘uhi ko ha fehālaaki, na‘e pau leva ke fai e taú ‘i he Tokonaki mo e Sāpate. Ne mau toki ‘ilo kau ki he fehālaaki ko iá ‘i ha ‘aho ‘e nima kimu‘a pea fai e fe‘auhí, ‘a ia na‘e fai ki Senifooti, Folōlita, USA. Koe‘uhí ko e ‘akapulu kakai fefine na‘e

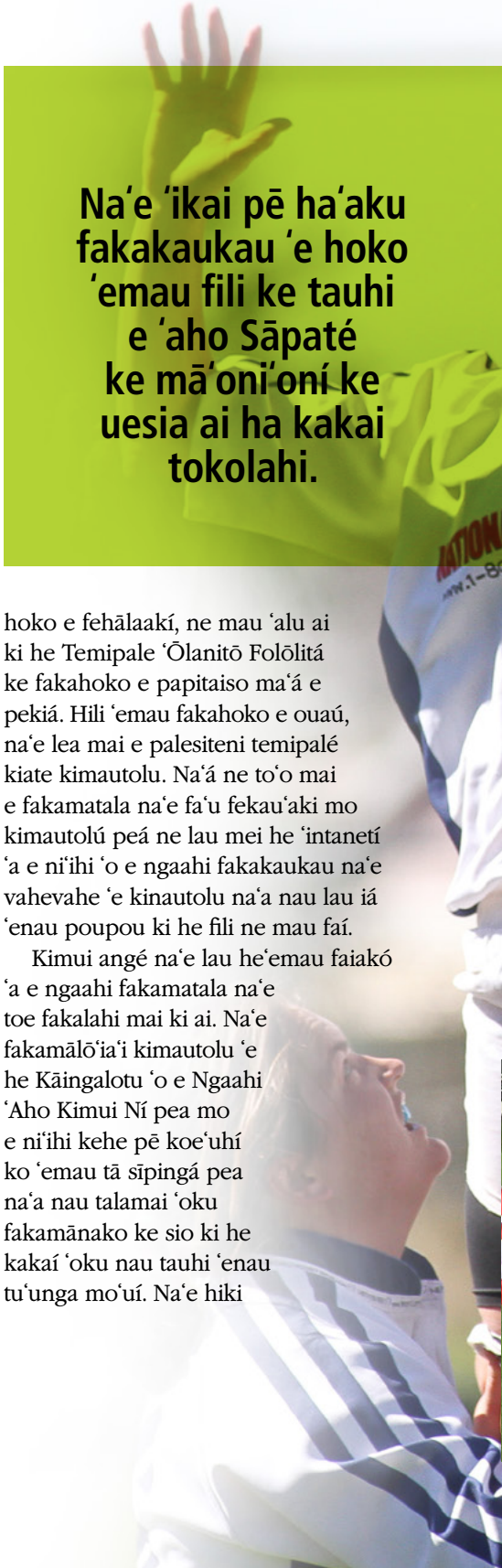
‘ikai ko ha timi faka-‘ofisiale ia ‘a BYU ‘i he taimi ko iá, ko e tu‘utu‘uni ko ia pe te mau va‘inga pe ‘ikai na‘e ‘omautolu pē ia. Ne ‘ikai ke mau fili ki ai. Ko ha tu‘utu‘uni loto-taha ia pea na‘e ‘ikai ke launga ha taha.

Ko e va‘inga Sāpaté na‘e ‘ikai pē ko ha fili ia. Kiate au, na‘e ‘ikai pē ko ha me‘a totonu ia. Na‘e ako‘i au he ‘eku ongomātu‘á ke u tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni, pea na‘á ku faka‘apa‘apa‘i e fekau ko iá ‘i he kotoa ‘eku mo‘uí. Na‘e mahu‘inga ange e talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e Tamai Hēvaní ‘i ha tau ‘akapulú.

Ka ko e ‘ilo‘i ko ia na‘a mau fai e me‘a totonu na‘e ‘ikai ke mau fiamālie ki ai. ‘I he ‘emau puna ki Folōlita, ne mau lotosi‘i he na‘a mau ‘ilo‘i ‘e tatau ai pē pe te mau ikuna pe ‘ulungia, ko ‘emau tau faka‘osí pē ‘i he ‘aho Tokonakí.

Hili pē ‘emau a‘u atu ki Folōlita, ne mau ma‘u ha fetu‘utaki telefoni mei ha faiongoongo ma‘á e *New York Times* na‘á ne fie fai ha ongoongo ‘o ‘emau fili ke ‘oua ‘e va‘inga Sāpaté. Na‘a mau mo‘utāfu‘ua ai. Na‘e ‘ikai te mau ‘amanaki ‘e ‘i ai ha taha ‘e tokanga ki he ‘emau fili ke tauhi e Sāpaté, kae tautefito ki ha nusipepa fakafonua.

‘I he ‘aho Falaité, ‘i he taimi ne mau mei va‘inga ai ‘o kapau na‘e ‘ikai ke

Na‘e ‘ikai pē ha‘aku fakakaukau ‘e hoko ‘emau fili ke tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni ke uestia ai ha kakai tokolahi.

hoko e fehālaaki, ne mau ‘alu ai ki he Temipale ‘Ōlanitō Folōlita ke fakahoko e papitaiso ma‘á e pekiá. Hili ‘emau fakahoko e ouaú, na‘e lea mai e palesitene temipalé kiate kimautilu. Na‘á ne to‘o mai e fakamatala na‘e fa‘u fekau‘aki mo kimautilu pea ne lau mei he ‘intaneti ‘a e nī‘ihi ‘o e ngaahi fakakaukau na‘e vahevahe ‘e kinautilu na‘a nau lau iá ‘enau pou pou ki he fili ne mau fai.

Kimui angé na‘e lau he ‘emau faiakó ‘a e ngaahi fakamatala na‘e toe fakalahi mai ki ai. Na‘e fakamālō‘ia‘i kimautilu ‘e he Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní pea mo e nī‘ihi kehe pē koe‘uhí ko ‘emau tā sipingá pea na‘a nau talamai ‘oku fakamānako ke sio ki he kakai ‘oku nau tauhi ‘enau tu‘unga mo‘uí. Na‘e hiki

hake he'enua ngaahi leá homau laumalié. Ko e taimi ia ne mau 'ilo'i ai 'a e ongo 'e lava ke mau fakatupú 'o tatau ai pē 'e 'ikai ke mau ikuna 'a e fe'auhi fakafonuá.

Na'á ku 'ilo'i na'e 'afio mai e Tamai Hēvaní kiate kimautolu, ka na'e 'ikai pē ke u fakakaukau 'oku toe 'i ai mo ha taha kehe 'oku sio mai. Na'e 'omi 'e he ngaahi tali na'e fai maí ha taumu'a fo'ou ki he 'uhinga 'o 'emau 'i Folōlitá: na'e 'ikai ke mau 'i ai ke ikuna, ka ke malu 'i 'emau tu'unga mo'uí.

Ko ha Hala Lelei Ange

Ne a'u ki he Tokonakí, na'a mau ikuna e va'ingá 'aki e 46 ki he 7. Hili e va'ingá, ne mau lue atu ki he kau 'ōfisá 'o talaange te mau tukuange ke mole 'a e va'inga ne totonu ke mau kau ki ai 'i he Sāpaté—'a ia ko e tau ia mo e timi na'a nau ikuna'i kimautolu he ta'u kimu'á. Na'á ku loto mamahi ko e iku'anga peheni 'o 'emau fa'ahita'u va'ingá. Na'á ku faka'amu kapau na'a mau tau mo e timi ko 'ení, ka 'oku 'ikai ke u faka'amu ke mau tau mo kinautolu, pe ko ha taha pē, 'i he Sāpaté.

Na'e lahi e ngaahi ongoongo ne fa'u kau kiate kimautolu, pea na'e hoko-hoko atu ke mau ma'u e ngaahi tohi poupou mo e 'imeilí. 'I he'emau tauhi 'emau tu'unga mo'uí, na'e tokolahi e

FAKA'APA'APA'I E 'AHO SĀPATÉ

"Na'e fakahā 'e he Fakamo'uí ko la 'a e 'Eiki 'o e Sāpaté. Ko Hono 'ahó ia! Kuó Ne toutou kole mai

ke tau *tauhi* 'a e Sāpaté pe ke *faka-mā'oni'oni* 'a e 'aho Sāpaté. 'Oku tau ha'isia 'i he fuakava ke fai ia.

... 'Oku [tau] fehu'i pē kiate [kitautolu], 'Ko e hā 'a e *faka'ilonga* 'oku ou fie foaki ki he 'Otuá?' 'Oku 'ai 'e he fehu'i ni ke mahino 'aupito [etau] ngaahi fili kau ki he 'aho Sāpaté. . . .

"... 'Oku tau 'ilo'i neongo pe ko e fē ha feitu'u 'oku tau nofo ai, kuo pau ke tau hoko ko e sīpinga 'o e kakai tu'i 'i hotau ngaahi fāmilí, kaungā'apí, mo e ngaahi kaungāme'á. Ko e kakai tui m'ooní 'oku nau tauhi 'a e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni."

Palesiteni Russell M. Nelson, Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Mē 2015, 129–130, 132.

kakai ne nau 'ilo'i kimautolú, 'o tokolahi ange ia 'i he kakai ne nau mei 'ilo'i kimautolu 'o kapau na'a mau ikuna 'a e fe'auhi fakafonuá.

Kuó u ako ke falala ki he Tamai Hēvaní ke Ne tataki au ki he hala 'oku lelei ange 'i he hala 'oku ou fakakaukau ki ai. Na'e faka'amu 'emau timí ke fakamo'oni'i kimautolu 'aki 'emau hoko ko e kau ikuna, ka 'i he taimi ní 'oku ou 'ilo'i na'e finangalo e Tamai Hēvaní ke mau fakahoko ha ngāue kehe. Na'á Ne tataki kimautolu ki ha faingamālie ke mau hoko ai ko ha kau fa'ifa'itaki'anga 'i ha taimi ne mau pehē 'oku 'ikai ke 'ilo mai 'e ha taha, pea na'e lava ke Ne faka'aonga'i kimautolu ki he me'a 'oku lelei koe-'uhí na'a mau fili ke talangofua. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Uasingatoni, USA.

NGAAHI 'ATA 'I HE ANGALELEI 'A E WOMEN'S COUGAR RUGBY (BYU) MO PAUL MEYERS

Ko e KONGA FAINGATA‘A TAHA ‘o e Hoko ko ha FAIFEKAÚ

Taimi e ni‘ihi ‘oku ‘ikai ko e ngāue fakafaifekau ‘a e faingata‘a lahi taha.

Fai ‘e Wendy Ulrich, PhD

Na‘e fakamatala mai ‘e ha faifekau ‘e taha kiate au, “Ko e taimi na‘e talamai ai ‘e he kakai ‘e faingata‘a e ngāue, na‘á ku fakakaukau ko e ‘uhingá te u mokosia pe faingata‘a‘ia ‘i he anga e nofó pe fiu feinga‘i e lea fakafonuá. Ka kiate au ko e konga faingata‘a taha ko e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo na‘á ku ma‘ú—hangē ko e lotosi‘i pe faingata‘a‘ia he feohi mo e hoá pe ‘ikai ke sai‘ia he lea ki ha taha fo‘ou—mo e fetakai mo e ngaahi fetó‘aki mo hono ta‘e tali kitá, mo e liliú.”

Ke mateuteu ki he faifekau, te ke lava pea ‘oku totonu ke ke lau e *Malanga‘aki Eku Ongongo-lelei*, ako e folofolá, pea ako ke poto ‘i he feime‘atokoní mo e foó. Ka ‘oku totonu ke ke feinga ke ma‘u ha taukei *fakaeloto, fakasosiale pea mo ha ngaahi taukei kehe* te ke fie ma‘u ‘i ho‘o hoko ko ha faifekau. Ko ha lisi ‘eni ‘o e ni‘ihi ‘o e ngaahi taukei ko iá. Te ke lava ‘o faka‘ilonga‘i ha taha pe ua ke ke kamata fakaangaanga ki ai he taimí ni.

Ko e Ngaahi Taukei ‘o e Loto Fakatōkilaló kae ‘Ikai Ongó‘i Maá.

Na‘e pehē mai ‘e ha sisitā ‘i ‘Alapama, USA, kiate au, “Oku ou tui na‘á ku fakakaukau ‘i he taimi na‘e vahe‘i ai aú, te u ma‘u ha ngaahi mālohi fakalangi makehe. Ko ia ne u ki‘i ofo ‘i he taimi ne u a‘u ai ki hoku misioná ‘oku ‘ikai ha liliú ‘iate aú. Na‘e kei tatau pē hoku ngaahi vaivaí, manavaheé mo e ongo‘i ta‘e fe‘ungá. Pea ko e mo‘oni ‘oku te‘eki pē ke puli atu ia. Na‘e pau ai ke u ako ki he founga hono tali e ongo‘i ta‘efe‘ungá ‘i he fakahoko e ngāue ‘a e ‘Eikí.”

Pe ‘okú ke ha‘u mo e ngaahi lavame‘a lahi pe si‘i ki he ngāue, kapau ‘okú ke anga fakatōkilalo, ako‘ingofua, pea loto ke toutou feinga pē mo ngāue, ‘e lava e ‘Eikí ‘o ngāue mo koe. Ka ‘e

toki fakalalakaka pē ho‘o ngaahi taukei fakafaifekau ‘i he taimi te ke fakahoko ai iá, ‘eke ha ngaahi fehu‘i, ma‘u ha tokoni, mo toe feinga pē. Kapau ‘okú ke tui ‘oku lelei fakanatula (pe kovi fakanatula) pē e kakai ‘i he ngāue fakafaifekau, ngaahi lea fakafonuá, fakamo‘oní, pe tauhi vaá, te ke faingata‘a‘ia ange.

Na‘e tu‘o taha e pehē mai ‘e ha faifekau, “Na‘e pau ke u ako ko e ngāue ia ‘a e ‘Eikí, kae ‘ikai ko ha‘aku. Pea ‘oku sai pē kapau te u ongo‘i ta‘e fe‘unga ‘i hono fai iá he ‘oku *ou* ta‘e fe‘unga. ‘E ‘ikai pē ke u toe fe‘unga au ke fakahoko e ngāue ko e ‘Otuá pē taha te Ne lava ‘o fakahokó. ‘Oku fele e me‘a ke u fai ke u fakalalakaka ai, ka ‘oku ‘ikai totonu ke u fakakaukau‘i katoa ia toko taha pē. Te u lava ‘o falala kiate Ia.”

Feinga ke fakahoko ha ngaahi me'a 'oku fo'ou mo faingata'á. Te ke ako leva ke 'oua 'e to'o fakamātoato ho'o ngaahi ongo'i ta'e fe'ungá. Hangē ko 'ení:

- 'Ahi'ahi'i fakahoko ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke ke angamaheni ki hono fakahokó, hangē ko ha ngāue fo'ou, ngaahi 'ekitiviti makehe, pe ngaahi kalasi 'oku 'ikai ke ke angamaheni mo iá. 'Eke ha ngaahi fehu'i, kumi tokoni, sivi'i e ngaahi fehālaákí, pea toe feinga pē. Tānaki atu e ngaahi me'a kuo pau ke ke toutou fakahoko mo ngāue'i kae lava ke ke falala *te* ke fakalalakaka fakamātoato.
- Tali e ngaahi ongo 'i ho'o fakakaukau 'oku pehē atu 'oku fā'ele'i mai e kakaí mo e talēniti, poto, pe ngaahi taukei fakasōsiale pe 'oku 'ikai. Ko e kau sipoti, fa'u hiva, mataotao—mo e kau faifekau—lelei taha 'o e māmaní kuo nau a'usia e ngaahi fehālaaki lahi mo toutou feinga 'i ha ngaahi taimi lahi ke nau a'usia e lavame'á.

Ko e Ngaahi Taukei 'o e Femātaaki mo e Malava Ke Hoko (mo e Hoko Tonu) 'o e Fakasitu'a'i

Ko e fakasitu'a'i mo e siva e 'amanakí ko e ongo a'usia faka'aho ia 'i ha ngāue fakafaifekau. Fakaangaanga hono tali e ngaahi me'a fakatu'utāmaki mo e fehanganagai mo e fakasitu'á koe'uhí kae lava ke ke lelei ange 'i ho'o ikuna'i iá.

- Kumi ha ngāue, fakahoko ha ngaahi 'initaviu ngāue, pea ngāue fakataimi pe taimi kakato.
- Feinga ke ke kau 'i ha timi pe ha va'inga.
- 'Eke ki he kakaí e ngaahi 'aho 'oku fakahoko a'i pe ki ha ngaahi 'ekitiviti.
- Ko e taimi 'oku 'ikai ke hoko lelei ai ha ngaahi me'a, fakatokanga'i ange e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ngāue 'oku nau tokoni atu ke ke matu'uaki ai iá pea ongo'i fiefia ange a'i.
- Ako mei he ngaahi fakalotosi'i pea toe feinga pē.

Ko e Ngaahi Taukei 'o Hono Fakalotoa ha Tahá

Kuo pau ke tau feinga ke 'ilo'i e founga ke fakalotoa ai kitautolú 'i he taimi 'oku tau ta'eoli'ia a'i pea mo e founga ke tau nonga ai he taimi 'oku fu'u tōtu'a ai 'etau ongo'i mafasiá.

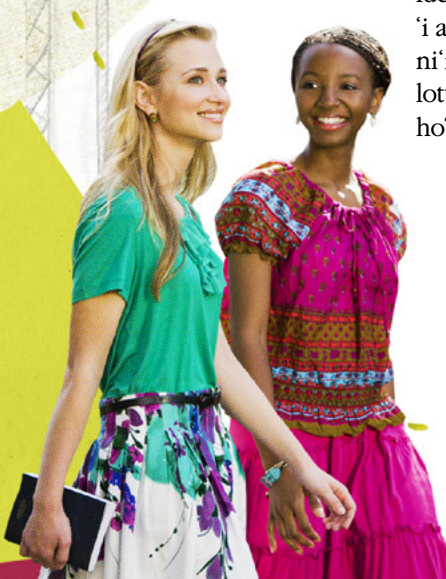
- Kapau 'oku a'u ki ha tu'unga 'oku ta'eoli pe 'ikai ha fakalalaka, feinga ke ke 'ilo ki he me'a 'oku fehalaaki mo e founga hono fakalelei'i iá, fa'u ha fo'i va'inga pe feinga ke 'ilo e me'a te ke lava 'o akó.
- Fakatokanga'i e taimi 'oku tōtu'a ai ho'o mafasiá pea ako e ngaahi me'a te ke lava 'o kei fai 'i he misioná ke ke nonga a'i (talanoa mo ha tokotaha, mālōlō, faitohi, hiva, luelue). Fakakaukau ki he tu'unga 'okú ke 'i a'i, veteki e palopalemá, fakakau mai e ni'ihiki kehé, fakahoko ha ngaahi liliu iiki, lotu, mo fealea'aki loto pē mo koe pē ki ho'o ngaahi fakakaukau fakatu'atamaki.

Ko e Ngaahi Taukei ki Hono Leva'i e Ngaahi Tōkehekehé

'E fakafo e ngaahi hoá, kau takí, kāingalotú, mo e kau fie-fanongó ka 'e 'i ai e ngaahi taimi te nau sivi'i ho'o kātaki.

Fakaangaanga mo ho ngaahi tokouá mo e kaungāme'á ke:

- Ako ke ke fakahounga'i e ni'ihiki kehé 'aki ho'o fehu'i ange pe ko e hā 'oku nau fakahoko ai e me'a 'oku nau fakahokó.
- Fatongia'aki pea kole fakamolemole 'i he loto fakamātoato 'i he taimi 'oku mamahi ai ha taha koe'uhí ko ho 'ulungāngā, neongo kapau na'e 'ikai te ke 'uhinga ke hoko ai ha mamahi.
- Kumi ki ha 'uhinga manava'ofa ke fakamatala'i ai e 'ulungaanga 'o ha taha kehe. 'Oua 'e tukuloto'i e 'itá.
- 'Ohake e palopalemá pea kole ha tokoni ki hono fakalelei'i iá kae 'oua 'e tukuaki'i pe kukuta ia.
- 'I he taimi 'e hoko ai ha fakakikihi, faka'aonga'i ha le'o vaivai pea toka'i e ngaahi ongo 'o e ni'ihiki kehé.
- Kaungāloki mo ha tokotaha 'oku 'ikai ke mo tatau. Fakakaukau lelei pea fie'ilo ki he ngaahi me'a 'oku nau sai'ia a'i.

Ko e Taukei 'i he Pōtalanoá

Tatau ai pē pe ko ha tokotaha koe 'oku 'ikai ke ke fa'a feohi (mā) pe ko ha tokotaha fakamaheningofua (anga fakafaingofua) koe, te ke lava 'o ako e ngaahi taukei fepōtalanoa'aki lelei 'e fie ma'u ki he ngāue pea 'i he kotoa ho'o mo'ui.

Kapau ko ha taha mā koe:

- Fokotu'u ha taumu'a ke ke talanoa mo ha tokotaha fo'ou (tautefito ki he kakai lalahi 'oku 'ikai ke ke maheni mo iá) 'i ha miniti 'e nima 'i he uike kotoa pē.
- Malimali, fie'ilo ki he kakaí, pea 'ilo e ngaahi fehu'i lelei te nau fakatupu ha pōtalanoa mo e ni'ihī kehé.
- Fakakaukau'i ha ngaahi founa ke kamata mo faka'osi fiefia 'aki ha pōtalanoa.
- Fakatokanga'i e taimi 'oku feinga ai ha ni'ihī ke kamata ha pōtalanoa koe'uhī ke ke talanoa tau'atāina mo fakatalanoa ange ki ai.

Kapau ko ha taha anga fakafaingofua koe:

- Tohoaki'i e ni'ihī kehé 'aki ha'o 'eke ha ngaahi fehu'i.
- 'Ahi'ahi feinga ke ke fakafanongo fakalelei.
- Kumi e ngaahi faka'ilonga 'oku nau faka-hā mai kuo ongosia e tokotaha fanongó. 'Oange ha faingamālie 'o e ni'ihī kehé.

Ko e Taukei 'i he Mo'ui Lelei Fakaesinó

'I he hoko hoku husepānití ko ha palesitēni fakamisioná, na'á ne talanoa mo ha faifekau 'e taha na'e ongo'i mafasia 'aupito mo faingata'a'ia. Na'e ongo'i 'e hoku husepānití ke 'eke ange, "E 'Eletā, ko e hā ho'o kai pongipongí?"

"Aisikilimi."

"Ko e hā ho'o kai ho'ataá?"

"Pateta fakapaku."

"Ko e hā ho kai efaí?"

"Pateta fakapaku mo e 'aisikilimi."

"Ko e hā e fuoloa ho'o kai pateta fakapaku mo e 'aisikilimi 'ata'atā peé?"

"Meimeí māhina 'e taha."

"Ko ho'o ngāue 'eni te ke faí: foki ki 'api 'o kai ha me'a 'oku lanu mata—ka 'oku 'ikai ko ha 'aisikilimi lanu mata."

'Oku kaunga lahi 'etau founa kaí mo 'etau fakamālohisinó ki he anga 'o 'etau ongo'i ki he mo'ui. Kamata he taimí ni ke:

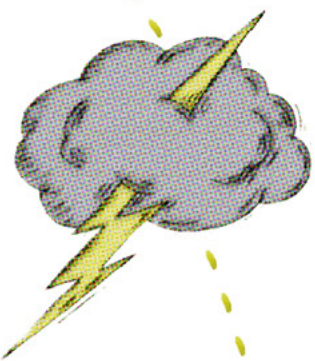
- Ako fekau'aki mo e me'akai fakatupu mo'ui lelei. Kai mo'ui lelei. Kapau 'okú ke kai filifili, kamata ke ke 'ahi'ahi'i ha ngaahi me'a fo'ou.
- Fakamālohisino. 'Oku tokoni e fakamālohisino ma'u peé ki he tokotaha kotoa pē ke mapule'i lelei ange e loto hoha'á mo e loto mafasiá. Kamata 'i he me'a íkí pea fakatupulaki māmālie mei ai, hangē ko ha luelue 'i he po'ulí (mahalo mo ha kaungāme'a pe ko ha'o fanongo hiva), laka tu'u ma'u lolotonga e ngaahi tu'uaki 'o e TV, pe ko ha fakamālohisino sit-ups mo push-ups.
- Ako ke tokanga'i fakalelei ho'o ngaahi ngā'oto'otá, valá, pa'angá, mo ho taimí.
- Leva'i ho'o mohé. Kapau 'okú ke faingata'a'ia he feinga ke mohé pe 'ā haké, kole ha tokoni mei he ni'ihī kehé. Fokotu'u ha taimi pau ki ho taimi mohé mo e taimi 'ā haké 'e lava ke ke faka'aonga'i he taimi te ke hoko ai ko ha faifekau.

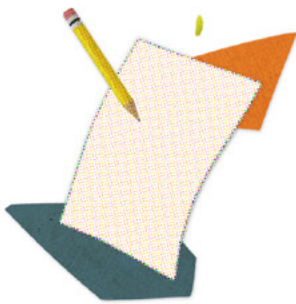
Ko e Taukei 'i he Ongō'i Fakatu'amelié

- Fakatupu ha natula tukuhua. Fakahua kau kiate koe pē, kae 'ikai ki he ni'ihī kehē. 'Oua 'e to'o mamafa e me'a kotoa pē 'o ke fakamafasia'i ai koe.
- 'Eke kiate kinautolu na'a nau 'osi ngāue fakafaifekau' ke nau tala atu ha me'a ne nau faingata'a'ia ai pea mo e founa ne nau matu'uaki ai iá. Kumi e ngaahi faka-kaukau te ke ala faka'aonga'i.
- Hiki e ngaahi potufolofola mo e ngaahi himi 'oku nau langaki hake koe mo fakatupulaki ho'o tuí.
- Talanoa loto pē 'o fakangata e ongo'i fakatu'atamaki 'i ho'o fakakaukau' 'aki ha fakakaukau lelei. Kapau ko e le'o ko iá 'okú ne manuki'i, tukuhifo'i, fakamaa'i, 'ita, fakamamahi'i, pe fakatupu ha'o ongo'i taumu'avalea pe faka'ofa, 'oku 'ikai ko e ha'u ia mei he 'Eikí. 'E 'amanaki lelei, fakalotolahi, pea manava'ofa hono le'ó 'i he taimi kotoa pē, tautefito ki he taimi 'okú ke feinga aí.

Ko e Taukei Fakalaumālie 'i he Mo'ui Lelei

- Lotu fakamātoato. Fakaafe'i e Tamai Hēvani ke Ne 'i ho tafa'akí, peá ke talanoa mahino kiate Ia kau ki ho'o ngaahi faingata'a'ia, ngaahi holí, mo e ngaahi hounga'ia. Feinga ke ke lotu le'olahi, lotu mo ha pepa mo ha peni ke ke hiki ho'o ngaahi ongó, pe ko ho'o lotu pē 'o fakamālō.
- Ako e folofolá. Kumi pea fakatetu'a ki ha ngaahi tali ki ho'o loto hoha'á.
- Hoko ko ha faifekau he taimí ni. 'Alu atu 'o ngāue mo e kau faifekau taimi kakató, 'ai ke kau e ngaahi taumu'a 'o e ongo-ongoleléi 'i ho'omou fepōtalanoa'aki faka'aho mo ho'o ngaahi kaungāme'á, pea fakahoko ha fakamo'oni fakamātoato 'i he lotú. Te ke ma'u ha fiefia lahi ange kau ki he ngāue fakafaifekau 'i ho'o fai iá. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i Tutā, USA.

FA'AHINGA KAKAI 'E UA 'OKU FA'A FAINGATA'A'IA

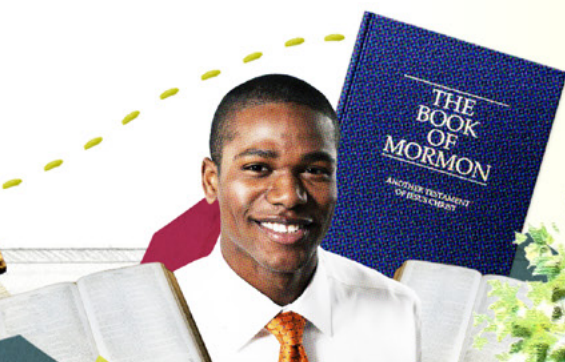
Ko e kakai 'oku faingata'a'ia fakaeloto 'i he ngāue 'oku fa'a kau ai:

- **Kinautolu na'e 'osi mei he akó ka na'e 'ikai ke nau ngāue mālohí.** Ko e kakai 'oku 'atamai lelei mo mohu talēniti'ia kae 'ikai ke nau ngāue mālohi pea nau taku ko honau ngaahi me'afuokí ko ha fa'ahinga faimana. Ka ko e taimi 'e mōlia ai e faimaná (pea 'oku hoko ma'u pē ia), 'oku 'ikai ke nau 'ilo e me'a ke fa'i ka ko 'enau feinga pē ke fufuu'i 'enau ngaahi fehalaákí. 'E faifai pē 'o ako 'e he tokotaha kotoa pē 'a e loto fakatōkilaló, ngāue mālohí, toutou fakahoko ha me'á, kumi tokoní, pea ikuna'i e ngaahi faingata'a' mo e tōnounou kae lava ke hokohoko atu 'enau tupulakí mo e fakalalakaká.
- **Kinautolu na'e te'eki pē ke nau a'usia ha lavame'a fāfē.** 'Oku vakai ha ni'ihī ki he ngaahi faingata'a' ko ha fakamahino ia 'oku nau vale pe ta'e talēniti. Ka 'oku lava 'e he 'atamai 'o ha fa'ahinga taha pē 'o toe poto ange mo malava ange 'i he taimi 'oku fakama'u ange ai 'enau tokangá, sivi'i ha me'a na'e fehalaaki, 'ahi'ahi'i ha ngaahi founa fo'ou, kumi ha tokoni, ngāue mālohi, mo toutou fakahoko ha me'a ke nau poto ai.

Kapau 'okú ke 'i ha taha 'o e ongo kulupu ko 'ení, fakamanatu ma'u pē kiate koe 'oku 'ikai ha taha na'e fā'ele'i mai ko ha faifekau fakafo. 'Oku fakalalakaka e ngaahi taukei ngāue fakafaifekau 'i he toutou fai 'o ha me'a, ngāue mālohí, fai ha me'a 'oku faingata'a, ikuna'i e ngaahi faingata'a, toe feinga hili e ngaahi fehalaákí, ako mei he ni'ihī kehē, pea mo e falala kakato ki he 'Eikí. 'Okú Ne 'ofa 'iate koe pea te Ne tokoni'i koe ke ke fakakakato ho'o ngāue fakafaifekau fakatāutahá kae pehē foki ki ho'o ngāue fakafaifekau taimi kakató.

KO E TEUTEU KI HE MO'UI FAKAFAIFEKAU

Ki ha toe ngaahi fakakaukau ki he founa ke teuteu ki he ngāue 'i he taimi ní, ma'u e ki'i tohi ma'u'anga tokoni Ko e Fakaangaanga ki he Mo'ui Fakafaifekau 'i he store.lds.org pe mei ho'o pīsope.

KO 'ETAU TAFĀ'AKÍ

*Kuó ke a'usia nai e mālohi 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ho'o mo'uí?
Hanga 'o sivi'i ia hangē ko ia na'e fai 'e he kau faifekau ko 'eni!*

NA'Á KU MA'U E KONGA NA'E MOLÉ

‘I he taimi ne u ‘i he ako mā’olungá aí, na’á ku loto mamahi ‘i he ni’ihi ‘o e tokāteline ‘o e Siasí. Na’e faifai peá ne tataki au ke u vaivai ai he siasí. Ne u ‘alu ki he ngaahi ‘ekitiviti ‘o ha siasí kehe, ka na’e ‘ikai pē ke kakato ‘eku fiefiá. Na’e hangē ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku molé.

Na’e ki’i fuoloa peá u toki ma’u ‘a e me’a na’e molé, ka ‘i he ‘aho ‘e taha hili ‘eku lotú, na’e ‘ā’ā hake hoku matá ‘o sio ki he Tohi ‘a Molomoná ‘oku hili mai ‘i he ‘eku funga tēpilé. Na’e ‘amanaki ke u mohé na’e ha’u ha fakakaukau kiate au: “Ko e tupu’i Māmonga au. ‘Oku anga fēfē ‘a e te’eki ke ‘osi e Tohi ‘a Molomoná he ‘eku laú?” ‘I he ‘aho ko iá na’á ku fakakaukau ai te u lau e Tohi ‘a Molomoná ke ‘osi.

Hili ha ngaahi ta’u lahi ‘o ‘eku fekumí, na’e faifai peá u ma’u ‘a e konga ko ia ‘o e fiefiá na’e molé. ■

‘Eletā Semi Palōmesi, Misiona Kuesoni Siti ‘Otu Filipainí

‘I HONO FAKAAVA ‘E HE KAKAI ‘A E TOHÍ

‘I he ‘eku ngāue fakafaifekau kuo u sio ki he kakai ‘oku nau inu kava mālohi, ifi tapaka, mo ngāue ‘aki e faito’o konatapu ka ‘i he ‘enau fakaava pē e Tohi ‘a Molomoná ‘oku nau tafoki mei honau ngaahi ‘ulu-ngāangá pea foki ki honau ngaahi fāmilí mo e Siasí. Kuó u sio ki he ngaahi foha maumau koloá ‘oku nau foki ki ‘api ‘o ngāue fakafaifekau hili

‘enau fakaava ‘a e tohí. Kuó u sio he ngaahi fāmilí na’e moveté ‘oku nau lau fakataha e Tohi ‘a Molomoná pea hili pē iá ‘oku sila ‘i kinautolu ‘i he temipalé. Kuó u sio ki he kakai kuo siva mo’oni e ‘amanakí pea ‘ikai ke nau ‘ilo e me’a ke faí, ‘oku nau fakaava e tohí ni, pea kamata ke tonu e me’a kotoa.

‘I he taimi pē ‘oku ou fakaava ai e Tohi ‘a Molomoná pea faka’onga ‘i ha veesi ke tokoni ki ha tahá, ‘oku hoko e ngaahi mana. ‘Okú te ongo’i

e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he taimi ‘okú te lau ai e ngaahi peesi ‘o e tohí ni, ‘okú ne tatali ke liliu ha mo’ui, ‘okú ne tatali ke fakahoko ha mana. ‘Okú ou palōmesi atu ‘oku hoko ‘a e ngaahi mana ‘i he taimi kotoa pē ‘okú ke fakaava ai e Tohi ‘a Molomoná. Mahalo he ‘ikai ke hoko mai ‘i he me’a na’a tau fie ma’u ke hoko aí pe hoko ‘i he taimi na’a tau fie ma’u ke hoko aí, ka kuo pau ke hoko ia. ■

‘Eletā Penisimani Palati, Misiona Pakoloti ‘Otu Filipainí

MEI HE
MALA'E NGĀUE
FAKAFAlFEKAŪ

TĀ FAKATĀTAI 'O E NGAĀHI 'ATA E DAVID STOKER

KO HA LAUMĀLIE 'OKU TANGI

Na'e 'ikai fotu mai ko ha tangata angalelei ke talanoa ki ai. Na'e ilifia haku kongā 'e taha ka na'e fu'u fie talanoa hoku kongā 'e taha kiate ia.

Fai 'e Stephen Dugdale

Ne u ma'u e faingamālie ke ngāue fakafaifekau 'i Katania 'i 'Ītali. 'I ha taimi 'e taha na'á ma a'usia ai mo hoku hoá ha faingata'a 'i he ngāue fakafaifekau. Na'e uike kakato 'a e fehalaaki e meimei me'a kotoa pē, pea ko e 'aho takitaha ko ha 'ahi'ahi ia pe te ma kei ma'u ai pē e 'ulungaanga lelei, fofonga malimalí, mo e feinga mālohí.

'I ha efiafi 'e taha, na'á ma fakapapau ai te ma lilii e ngaahi ola 'o 'ema feingá. Na'á ma 'alu holo 'i ha pa'ake ofi pē ki homa falé 'o talanoa ki he kakaí, peá ma sio ki ha tangata na'e tangutu 'i ha sea, na'e punou pē hono 'ulú pea na'e 'i ai ha fo'i sikaleti 'i hono ngutu. Na'e teunga lanu 'uli'uli pea na'á ne tui e tatā hono sáketi ngakōkoó 'i hono 'ulú. Na'e hangē 'oku 'ikai ko ha tangata angalelei ia ke talanoa ki ai. Na'á ku sio atu ki ai, na'e sio atu mo hoku hoá ki ai, na'á ma fesiofaki mo hoku hoá, peá ma toe sio fakafoki atu pē ki ai.

Na'e pehē mai 'e 'Eletā Fale kiate au, "Kuó ta talanoa nai mo ia kimu'a?"

Na'á ku tali ange, "Mahalo pē, he 'oku hangē kiate au 'oku ou 'ilo'i iá."

"Io, mo au pē," ko 'Eletā Fale mai ia.

Na'e kamata ke ma lue atu ki ai. Ko hoku kongā 'e taha na'e ilifia koe'uhí na'e 'ikai ko ha taha ia kuó u maheni he talanoa ki aí, ka ko e kongā 'e tahá na'e fu'u fie talanoa mo ia.

Ne ma fehu'i ange, "Mālō e lelei ki he efiafi ni, 'oku ke fēfē hake?"

Na'á ne sio mata 'ita hake, 'o hangē ka pehē mai, "Ko hai ia 'okú ne fakahoha'asi aú!?" Na'á ne toki lea le'osi'i, "Mālō e lelei ki he efiafi ni." Na'á ma fakafe'iloaki kimaua ko e ongo faifekau, peá ne tali vave mai 'oku 'ikai ke tui 'Otua ia pea 'oku 'ikai ke tui ia ki ha me'a. Ne ma 'eke ange pe ko e hā hono 'uhingá, 'a ia 'oku ou tui na'e faka'ohovale ki ai 'ema fehu'i.

"Sai, koe'uhí na'e mate 'eku fa'eé, tamaí, tuofefiné, mo e fakafotú 'i he māhina tatau pē pea kuó u nofo ta'elata pē 'i ha mo'ui fakamamahi koe'uhí ko ia. Me'a pē 'oku fai 'e he tui fakalotú ia ko hono 'ai ke toe kovi ange."

Na'á ma 'eke ange pe na'á ne 'ilo'i e feitu'u ne 'i ai e kakai na'e 'ofa aí.

Na'á ne tali mai, "I he fa'itoka Kataniá, ne nau 'i ai fuoloa pē."

Na'á ma fakamatala ange kau ki he maama tatalí'anga 'o e ngaahi laumālié mo e Toetu'ú. Ne ma talaange ko e taimi ní 'oku tau ma'u takitaha ha laumālie mo ha sino, pea ko e maté ko ha māvahevahe fakataimi pē ia 'o e laumālié mo e sinó. Ne ma talaange 'oku talitali mai pē hono fāmilí kiate ia ki ha taimi te nau fakataha kātoa ai mo honau sinó pea nau nofo fakataha 'o ta'engata.

Na'á ne sio mata'i puputu'u kiate kimaua 'o ne pehē mai "Na'e 'ikai pē mahino ha me'a 'e taha kiate au. Te ke lava 'o toe talamai e me'a kotoa pē?"

Ko ia ai ne ma toe talaange e me'a kotoa pē. 'I he'ene puputu'ú, na'á ne fakamāhiki leva hono kemo 'e taha mo ne pehē, "Oleva angé, ko e laumālie au mo e sino? Pea 'oku tali mai pē hoku fāmilí kiate au mo ako he taimí ni?"

Ne ma lau ange e ngaahi veesi mei he 'Alamā 40 mo e 'ū vahe kehé, peá ne sio mai kiate kimaua mo ne 'eke mai, "Ko e hā hono 'uhinga kuo te'eki ke u fanongo ai heni kimu'á?"

Kuo te'eki ke u fetaulaki mo ha taha angafakatōkilalo pehē he'eku mo'uí. Ko e tangata ko 'ení na'e fuoloa taimi 'ene heé, puputu'ú, mo e ta'elatá. Na'á ne fakafanongo ki he me'a kotoa pē ne ma lea 'akí, 'o ne talamai 'oku mahino sí'si'i pē ki ai e me'á ni, koe'uhí ko e 'ū me'a kotoa ia na'e te'eki ke ne fanongo ai kimu'a, ka na'á ne sai'ia pē ai.

Na'á ma ako'i ia ki he founga te tau lava 'o ma'u ai e ngaahi talí 'o fakafou 'i he lotú. Kuo lahi hake 'i he ta'u 'e 30 'a e te'eki ke ne fai ha lotu, pea ko e taimi fakamuimui na'e lotu aí ko ha lotu na'e ako ma'ulotu 'i he lotú he taimi na'á ne kei sí'i aí. Hili 'emau talanoa kau ki he ngaahi tali mei he Laumálié, na'á ne 'eke mai pe 'oku ongo fēfē e Laumálié. Koe'uhí 'oku kehekehe pē ki he tokotaha kotoa, na'á ma fakatou vahevahe ange 'a e anga e ongo 'o e Laumálié kiate kimauá. Na'á ku talaange 'oku ongo hangē ko e fā'ofua mai ho'o fa'éé hili ha fuoloa ho'o ta'e sio ki aí. Na'á ku ongo'i ke u tala'ofa ange te ne lava 'o ma'u e ongo tatau, ko ha ongo hangē ha fā'ofua mei he'ene fa'éé 'a ia kuo puli mei he'ene mo'uí 'i ha taimi fuoloa 'aupito.

Na'á ma kole ange pe 'e lava ke ma lotu mo ia. Na'á ne fu'u puputu'u peá ne 'eke mai,
"He taimí ni? 'I heni he pa'aké?"

Na'á ku talaange ki ai,
"Te tau lava 'o lotu 'i ha fa'ahinga taimi pē mo ha fa'ahinga feitu'u pē te tau fie ma'u." "Oku finangalo e 'Otuá ke fanongo meiate kitautolu, pea tautefito 'Ene fakamú ke fanongo meiate koe koe'uhí kuo fuoloa 'Ene ta'e fanongo meiate koé."

Kuo te'eki ke ne fanongo 'i ha lotu 'oku 'ikai ko ha lotu ako ma'uloto, ko ia ai na'e 'ikai ke ne fa'a tatali ke mahino kiate ia e founga 'o

KAU KI HE FĀMILI 'O E 'OTUÁ.

"Ko e [kakai] kotoa pē ko e fānau 'a e 'Otuá, ko ho ngaahi tokoua, mo e tuofāfine. 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kinautolu 'o hangē pē ko 'Ene 'ofa 'iate koé. Ko e tokolahi 'o e kakai ni 'oku nau fekumi ki ha taumu'a 'i he mo'uí ni. 'Oku nau hoha'a koe'uhí ko honau ngaahi fāmilí. 'Oku nau fie ma'u ke nau ongo'i 'oku 'i ai 'enau kaunga ki ai, 'a ia 'oku tupu 'eni mei hono 'ilo'i ko e fānau kinautolu 'a e 'Otuá, ko e kau mēmpa 'o Hono fāmilí ta'engatá.

Malanga'aki 'Eku Ongogolele: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafajekau (2004), 1.

e lotú. Ne punou homau 'ulú, pea na'e fai 'e hoku hoá e lotú ma'a homa kaungāme'a fo'ou ko 'Alafió, pea na'á ne kole ha ngaahi tāpuaki, tokoni mo ha fakafiemālie ma'ana. Na'á ne kole ke ongo'i 'e 'Alafio ha tali 'oku sai pē hono fāmilí pea ko e mo'oni 'oku mo'uí e 'Otuá. Na'e faka'osi 'emau lotú, pea na'e sio mata'i 'ohovale mai 'a 'Alafio kiate kimauá.

Na'á ne pehē mai "Kuo pau ke u tala atu ha me'a." "Oku 'ikai ko ha tokotaha loi au tautefito 'i he me'a pehení. 'Oku ou ongo'i hangē na'e toki 'osi fā'ofua mālohi mai 'eku fa'éé kiate aú. Kuo fu'u fuoloa e te'eki ke fā'ofua mai ha taha kiate aú. Na'e ongo fakafiefia 'aupito ia. 'Oku ou fie 'ilo pe 'e fēfē ha'aku toe ongo'i ia, koe'uhí 'oku ou fie ma'u ha toe ngaahi fā'ofua hangē ko iá."

"Talu pē lotu 'aneafí mo 'eku lue holo mo e hanga hoku 'ulú ki 'olunga, pea 'oku ou mamata ki he me'a kotoa pē. Ko e māmani faka'ofu'ofa 'eni."

Ne mau toe fetaulaki he 'aho hono hokó. Na'e tangutu ofi mai 'a 'Alafio kiate kimaua 'i he sea tatau mo ne pehē, "Ongo 'Eletā, 'oku ou fa'a tui ma'u pē hoku tataá 'o lue pē mo hanga ki lalo 'o siofi e kekekelé. Kuo te'eki ai 'aupito ke u lue mo hanga ki 'olunga. Talu pē lotu 'aneafí mo 'eku lue holo mo e hanga hoku 'ulú ki 'olunga, pea 'oku ou mamata ki he me'a kotoa pē. Ko e māmani faka'ofu'ofa 'eni."

Ne 'ikai ha ofo ke pehē, ne hokohoko atu 'emau fengāue'aki mo 'Alafio ke 'omi ke lahi ange e fā'ofuá, māmá pea toe lahi ange 'ene hanga ki 'olunga 'i he'ene mo'uí. Ko e tangata ngali fakailifia na'e hangē ka fehi'a 'iate kimauá, ko ha laumālie ia na'e tangi, 'o kole fakamamate ke ne toe ongo'i e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'u 'i Mīsuli, USA.

Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

FOUNGA TOKONI KI HE KAU FAIFEKAÚ

Oku tau lotua 'a e malu mo e lavame'a 'a e kau faifekau 'i he tapa kotoa pē 'o māmaní. Pea ko ha konga angamaheni ia 'o 'etau ngaahi lotú 'a e kole ke tataki e kau faifekau ki ha nī'hi mo ha ngaahi fāmili 'oku mateuteu ke ma'u 'a e pōpoaki 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongongoleleí. Ka ko hono fakamulitukú, ko hota fatongiá ke kumi ha kakai ke ako'i 'e he kau faifekau. 'Oku hoko 'a e kau faifekau ko ha kau faiako taimi kakato; ko kitauá ko ha kakai fekumi taimi kakato. Pea 'i he'eta hoko ko ha faifekau 'i he toenga 'o 'eta mo'uí 'oku 'ikai totonu ke ta lotua e kau faifekau taimi kakato ke nau fai 'eta ngāué!

Kapau te tau lotu mo'oni pea kole 'i he tuí, 'o hangē ko Siosefa Sāmitá—kapau te tau lotu 'aki e amanaki ke ngāué 'o 'ikai ko e fakahaá 'ata'atā pē—'e toki laka kimu'a 'a hono malanga 'aki e ongoongoleleí 'i ha founga 'oku fakafakafoki mo'oni. 'E lava ke kau 'a e ngaahi me'a ni 'i he lotu 'o e tuí:

- Fakamālō ki he Tamai Hēvaní koe'uhí ko e ngaahi tokāteline

mo e ngaahi ouau 'o e ongoongoleleí 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí 'a ia 'okú ne 'omi e 'amanaki leleí mo e fiefiá ki he'etau mo'uí.

- Kole ha loto-to'a mo ha loto-lahi ke lava 'o lea pea vahevahe 'a e ongoongoleleí ki hotau fāmili mo e ngaahi kaungāme'a.
- Kole fakamātoato ki he Tamai Hēvaní ke Ne tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e nī'hi mo e ngaahi fāmili te nau tali 'etau fakafe ke ako'i kinautolu 'e he kau faifekau 'i [hotau] ngaahi 'apí.
- Fakatukupaa'i kitautolu ke tau fai hotau fatongiá 'i he 'ahó ni mo e uiké ni—pea tautapa ke ma'u ha tokoni ke ikuna'i 'a e loto-hoha'á, ilifiá, mo e veiveiuá.
- Fekumi ki he me'afuaki 'o e fa'a 'iló—'a e matá ke mamata mo e telingá ke fanongo 'i he hoko mai ha faingamālie ngāue fakafaifekau.
- Lotu fakamātoato ke ma'u e mālohi ke ngāue 'o fakatata mo e me'a 'oku tau 'ilo 'oku totonú.

'E fakahaá 'i e loto-hounga'ia, pea mahalo na'a kole ha ngaahi tāpuaki kehe 'i ha fa'ahinga lotu peheni, 'a ia 'e toki faka'osi'aki e huafa 'o e Fakamo'uí. Pea 'e toki hoko atu mo fakalahi 'a e ngāue fakatapui 'o e lotu ko ia.

'E lava ke fakahoko 'a e sipinga tatau ko 'eni 'o e fetu'utaki 'i he mā'oni'oni mo e ngāue fakatapui 'i he'etau ngaahi lotu ma'a e masiva mo e paeá mo e mahakí mo e faingata'a-ia, ngaahi fāmili mo e kaungāme'a 'oku ongošia pea mo kinautolu 'oku 'ikai ke nau ma'ulotu.

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'uhingamālie ange 'a e lotú 'i he'etau kole 'i he tui pea ngāué. 'Oku ou fakafe'i kitautolu hono kotoa ke tau lotu 'i he tui 'o kau ki he fekau mei he 'Otuá ke tau malanga'aki e ongoongoleleí. 'I he'etau fai 'eni, 'oku ou palōmesi 'e fakaava e ngaahi matapaá, pea 'e tāpuaki'i kitautolu ke tau 'ilo'i mo ngāue'i 'a e ngaahi faingamālie 'e hoko maí. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2008.

“Ko ‘eku ongomātu‘á ‘okú na kapekape, fanongo ki he ngaahi fasi le‘o lalahí, mo sio he ngaahi faiva ta‘e-fe‘unga he TV. Ko e hā ‘e lava ke u fai ke u ongo‘i ai ‘a e Laumālié ‘i ‘api, tautautefito ki he Sāpaté?”

he taimi na‘á ke papitaiso aí, na‘á ke ma‘u e me‘afoaki ‘o e Laumālié mā‘oni‘oni? Ko hono ‘uhingá, ‘e tatau ai pē tu‘unga ‘okú ke ‘i aí, te ke lava ‘o ma‘u e takaua ‘a e Laumālié kapau te ke mo‘ui taau mo fakahoko e ngaahi fili fakatātaha ‘oku lelei.

‘I ho‘o ma‘u e sākalamēnití ‘i he uike takitahá, ‘e fakamanatu atu ai kiate koe ho‘o ngaahi fuakava mo e Tamai Hēvaní ke “to‘o kiate [koe] ‘a e huafa ‘o [Hono] ‘Aló, pea manatu ma‘u ai pē kiate ia, mo tauhi ‘ene ngaahi fekau . . . koe‘uhí ke ‘iate [koe] ma‘u ai pē ‘a hono Laumālié” (T&F 20:77). ‘I ho‘o tauhi ho‘o ngaahi fuakavá, ‘okú ke taau ai ki he takaua ‘o e Laumālié.

‘Oku ‘ikai ko e ‘alu pē ki he houalotu sākalamēnití mo e ngaahi fakataha‘anga kehe ‘a e Siasí ‘a e founa pē taha ke tāfataha ai ho‘o tokanga ki ho Sāpaté ki he tauhi-fuakavá. Neongo pe ko e hā e tūkunga homou ‘apí, te ke lava ‘o fakahā ki he Tamai Hēvaní ho‘o tukupā ki ho‘o ngaahi fuakavá ‘aki ho‘o ngāue‘i ho‘o hisitōlia fakafāmilí, ako e ongoongolelei, mo e tokoni ki he nī‘ihi kehé, tautefito kiate kinautolu ‘oku ta‘elata pe puké Ko hono fili ‘o e fa‘ahinga ‘ekitivití ko ‘ení te nau ‘oatu ‘a e fiefia mo e fakafeta‘i, neongo pē ‘oku ‘ikai fili ia ho fāmilí. (Vakai, Russell M. Nelson, “Oku Fakafiefia ‘a e ‘Aho Sāpaté,” *Liahona*, Mē 2015, 129–32.)

Fakaava ho Ngutú

Tatau ai pē pe ‘oku kau ho‘o ongomātu‘á ki he Siasí pe ‘ikai, talanoa mo kinaua kau ki he ‘uhinga ‘oku mahu-

‘inga ai kiate koe ke ma‘u ma‘u pē ‘a e Laumālié ‘i homou ‘apí, tautefito ki he Sāpaté. ‘I he tūkunga ‘o‘ou, te ke lava ‘o fili e feitu‘u nonga taha homou falé pea fakaafe‘i e kāingalotu kehe ‘o e Siasí ke nau kau fakataha mo koe ‘i hono fakaafe‘i e Laumālié ke ‘i ai. ‘Oku ou ‘ilo kapau te mou tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni, ‘e tāpuekina lahi kimoutolu ‘e he ‘Eikí.

Sosikā C., ta‘u 16, Sanitō Tomingikou, Lepāpulika Tominikení

Lotua ho‘o Ongomātu‘á

Te ke lava ‘o lotua ho‘o Ongomātu‘á. ‘O hangē ko ia na‘e tohi ‘e Molo-moná, “E manatu‘i foki ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi lotu ‘a e mā‘oni‘oní, ‘a ia kuo fai kiate ia koe‘uhi ko kinautolú” (Molomona 5:21). Mahalo na‘a ‘ikai ke tuku ‘e ho‘o ongomātu‘á he taimi pē ko iá, ka ‘e tokoni‘i koe ‘e he ‘Eikí.

Koli M., ta‘u 17, ‘Alesona, USA

Tokanga ke Fai e Ngaahi Me‘a ‘oku Lelei

‘Oku faingata‘a ma‘u pē ‘a e Sāpaté kiate au ‘i ‘api. Ko au pē ‘oku ou kau ki he Siasí ‘i homau ‘apí, pea ‘oku sio TV ma‘u pē mo fanongo hiva ‘eku ongomātu‘á mo hoku ngaahi tokouá ‘i he Sāpaté. ‘Oku ou fie ma‘u ke fakahā ‘i ‘eku ‘ofa ki he Tamai Hēvaní ‘aki hono tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oní ‘Oku lava ke u ‘alu ‘o lau folofola ‘i hoku lokí, fanongo ki he ngaahi

mūsika 'a e Siasí, mo 'alu 'o 'a'ahi mo hoku ngaahi kaungāme'á pe ko e ongo faifekau. 'Oku ou fakamālō lahi ko e tokoni 'a e 'Eikí 'o 'omi ma'u pē ha mālohi ke u tauhi faivelenga e 'aho Sāpaté.

Laisi Tesisū M., ta'u 19, Sesipi, Palāsila

Faka'aonga'i e Ngaahi Ma'u'anga Tokoni 'a e Siasí

Kapau 'oku 'i ai ha'o telefoni to'oto'o pe tepileti, te ke lava 'o hiki 'a e ngaahi polokalama 'a e Siasí ki ai. 'Oku fonu 'i he ngaahi hiva, vitiō mo e ngaahi lea faka'ofu'ofa 'oku nau 'omi ma'u pē 'a e Laumāliē 'i he taimi 'oku ou fanongo ai ki a'i! 'Oku faingofua pē, pea 'oku tokoni ia ke u ongo'i mo'oni e Laumāliē 'o a'u ki he taimi 'oku longoa'a ai e 'ātakai 'oku ou 'i a'i. 'Oku 'i ai pē hono kehekehe pea 'okú ne 'omi e nonga ki he falé kotoa.

Hanit'ivi V., ta'u 16, Tekisisi, USA

Tafoki ki he Folofolá

Talanoa mo ho'o ongomātu'á kau ki he ngaahi me'a 'okú na fakahokó, ka kapau 'e 'ikai ke na fie fanongo, te ke lava 'o lotu ki ha fakahinohino ki he founga 'e ala tokoni ai ke ke ongo'i e Laumāliē 'i homou 'apí. Ke ongo'i e Laumāliē 'i homau 'apí, 'oku ou lau e folofolá pea 'okú ne 'omi ai 'a e Laumāliē ki hoku lokí he taimi pē ko iá.

Peleiki L., ta'u 14, 'Iutā, USA

Muimui he Sīpinga 'a Kalaisí

'Oku mahu'inga ke fakafonu e 'apí 'aki e Laumāliē, ka 'oku toe mahu'inga ange ke fakafonu 'aki ia ha taha. Ko Kalaisi ko e fa'ifa'itaki'anga haohaoa

Ia 'o hono ma'u e Laumāliē 'iate Ia he taimi kotoa peé. Ko ho'o feinga pē ke mo'ui 'o hangē ko Kalaisí, angalelei ange ki he ni'ihī kehé, mo mamata ki he māmaní 'o tatau mo Iá, mahalo ko e founga lelei taha ia ke nofo'ia ai koe 'e he Laumāliē 'i ha feitu'u pē te ke 'i ai.

'Isapela W., ta'u 16, 'Olikoni, USA

Fokotu'u ha Ngaahi 'Ekitiviti ma'á e Fāmilí

'I he Sāpaté, mahalo te ke fokotu'u ha ngaahi 'ekitiviti te ke lava 'o fakahoko fakataha mo e fāmilí. Fokotu'u ha me'a 'e lava ke fakahoko fakataha 'e he fāmilí 'a ia he 'ikai lava ke faka'aonga'i ai e ngaahi me'a ta'e-fe'ungá. Kapau 'okú ke fakahoko fakataha ha me'a mo e fāmilí, 'okú ne 'omi kimoutolu ke mou toe vāofi ange. Pea 'oku nau ma'u ai ha ngaahi fakakaukau fo'ou ki he me'a te mou ala fai he Sāpaté. Mahalo ko e Sāpate hokó pē te nau pehē atu, "Ei, na'e fakalata e me'a na'a tau fai he uike kuo 'osí—tau toe 'ai pē ia."

Laieni B., ta'u 19, 'Aitahō, USA

NGĀUE 'I HE NGAahi UE'Í

"'Oku ou 'oatu 'a e pou pou ko 'ení. Kuó ke 'osi a'usia e ngaahi taimi na'á ke ongo'i ai 'a e tākiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oni....

"Te ke lava 'o 'ai 'a e ngaahi momeniti 'o e ue'i fakalaumālie ko iá ke hangē ko e tenga 'o e tu' na'e fakamatala'i 'e 'Alamaá (vakai 'Alamaá 32:28). Tō ha taha 'i he 'ahó ni. Te ke lava 'o fai ia 'i ho'o ngāue 'i he ue'i na'á ke ongo'i. Ko e ue'i fakalaumālie mahu'inga taha kiate koé, ko ho'o 'ilo'i ko ia e me'a 'oku finangalo e 'Otuá ke ke fa'i. ...

"'I ho'o talangofuá, 'e hokohoko mai e ngaahi ue'i mei he Laumāliē, pea te ke toe ofi ange ai ke ke feohi ma'u pē mo ia. 'E tupulaki ho mālohi ke fili ki he totonú."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "Ko e Hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko Ho Takauá," Liahona, Nōvema 2015, 105.

FEHU'I KA HOKO MAÍ

"'Oku pehē 'e hoku kaungāme'á lelei tahá 'oku 'ikai ke ne tui ki he 'Otuá. Te u lava fēfē nai 'o vahevahe 'a e ongoongolelei mo ia?"

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, mo ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 1 'o Siulai 2016 ki he liahona.lds.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org, pe meili (vakai ki he tu'asila 'i he peesi 3).

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeili pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fā'ele'i, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeili) kae pulusi ho'o talí mo e taá.

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

KO E FOUNGA KE
HOKO AI KO HA

KAUNGĀME'A LELEÍ

Fai 'e David Morales

*'Oku tau fie mā'u kotoa pē ke tau ongo'i 'oku tau kau.
Ko e me'a 'eni te ke lava 'o fai 'o kapau 'okú ke ongo'i li'ekina,
pe ko ha taha kehe.*

KO E FOUNGA KI HE FAKAKAUNGĀME'A LELEÍ

'Oku fakalotomamahi 'a e li'ekina, ka 'e 'ikai te ke ongo'i lelei ange 'i ho'o nofo mo e loto mamahi pe 'ita fuoloá. Ka ke feinga ke fai e ngaahi me'a ko 'eni:

- Kau 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí. Ko e faingamālie lelei ia ke ke 'i ha kakai 'oku nau faka'apa'apa'i ho'o tu'unga mo'uí.
- Ako pea fakatupulaki e ngaahi taukei ngāué. Ko e kau atu ki he ngaahi kulupu fakaakó, timi sipotí, pe ngaahi kalapú ko ha founga lelei ia ke ke maheni ai mo ha kakai 'oku nau manako 'i he ngaahi me'a tatau mo koé.
- 'Oua 'e fa'a tatali mā'u pē ke kole atu 'e he kakai ke mou kaungāme'a. Fakafe'iloaki koe ki he ni'hi kehe.
- Hoko ko e tokotaha lelei taha te ke ala lavá pea tauhi ho'o ngaahi tu'unga mo'uí. Te ke mā'u ai ha ngaahi kaungāme'a 'oku nau hounga'ia 'i ho'o tō'ongá mo e maama 'okú ke 'oatú.
- Tuku ha taimi mo ho'o fāmilí. 'E lava ke ke 'ilo'i ai, ko e ni'hi ho ngaahi kaungāme'a lelei tahá 'oku mā'u pē 'i 'api.

Na'e kamata 'eku fakafeohi ki he Siasí 'i hoku ta'u hongofulu tupú, ka na'e 'ikai ke u toe 'alu ki he ngaahi fakataha'anga 'o e Sāpaté he ne u ongo'i kuo li'aki au 'e he to'u tupú. Hili ha ngaahi taimi mei ai, na'e fakaafe'i au 'e ha taha 'o e kau talavou ko iá ki ha 'ekitiviti. Na'á ku tali mo sai'ia 'i he ngaahi 'ekitiviti koe'uhí ko e ngaahi me'a ia ne u fiefia hono fakahokó, hangē ko e: fakatāata 'i 'o ha me'a, va'inga pasiketipoló, mo e lelé.

I he hokohoko atu 'eku 'alu ki he ngaahi 'ekitivitií, ne u maheni mo e to'u tupú peá u 'ilo'i ko e tokolahi 'iate kinautolu na'a mau ako fakataha. Na'e faifai pea kamata ke u fakakaungā-me'a mo e kau talavou mo e kau finemui ne nau ma'u e ngaahi tu'unga mo'ui tatau mo aú. 'Oku ou fakamālō na'e fakaafe'i au 'e ha taha ki ha 'ekitivitií 'a e Siasí, pea 'oku ou fakamālō na'á ku tali ia.

Kuó ke ongo'i tatau nai mo e ongo ne u ma'ú: li'ekina pe hangē 'oku 'ikai ke fakakau koé? Pe kuó ke 'ilo ha taha na'e 'ikai ke ne ongo'i 'oku tali lelei ia mo 'ikai ke lahi hono ngaahi kaungāme'á? Pe 'i he akó, 'i he lotú, pe 'i ha feitu'u kehe pē, kuo tokolahi e kakai na'e 'i ai ha taimi 'i he'enau mo'uí ne nau ongo'i pehē ai.

FAKA'ATU'I E NI'IHI KEHÉ

“'Oku ou fakatauange te tau feinga ma'u pē ke faka'atu'i mo ongo'i ngofua 'a e ngaahi fakakaukau mo e

ngaahi ongo pea mo e ngaahi tūkunga 'o kinautolu 'oku tau feohí. 'Oua na'a tau fakamaa'i pe tukuhifo'i. Ka, ke tau manava'ofa mo poupuu.”

Palesiteni Thomas S. Monson, “'Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongongolelei,” *Liahona*, Mē 2014, 93.

FOUNGA KI HONO FAKAKAU E NI'IHI KEHÉ

Ko e taimi 'e ni'ihi 'e hā ngali faingata'a ke fai e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke ke anga hono fai 'o fakakaungāme'a ki he ni'ihi kehé, ka 'i he'etau manatu'i ko e fānau kotoa pē kitautolu 'a e 'Otuá, te tau 'ilo leva 'a e mahu'inga 'o e tokoni ki he ni'ihi kehé. Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni:

- Fakalea ki he kakai fo'ou 'i he akó mo e lotú. Fakafe'iloaki kinautolu ki ho ngaahi kaungāme'á.
- Fakaafe'i ha taha 'okú ne fie ma'u hano kaungame'a ki ha 'ekitivitií 'a e akó pe Siasí.
- Fehu'i hangatonu—'aki e anga'ofa mo e fa'a kātaki—kiate kinautolu 'oku nau 'uhinga'i pē 'enau ngaahi tō'onga ke ongo'i li'ekina ai e ni'ihi kehé.
- Tangutu ofi ki ha taha 'oku li'ekina pe fakaafe'i ia ke tangutu fakataha mo koe mo ho ngaahi kaungāme'á.
- Lotu ki he Tamai Hēvani 'i he taimi 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i ai ha founga ke tokoni'i ha tahá. 'Okú Ne 'afo haohaoa ki he me'a 'oku fie ma'u 'e he tokotaha ko iá ke fiefia a'i pea 'e lava ke tokoni kiate koe ke ke fai ha tokoni. ■

'Oku nofo e taha na'a ne fa'ú 'i Sanitā Kulusi, Polivia.

Tu'u 'i he Totonú

Fai 'e Aysia Tan, 'lutā, USA

MĀLŌ E LELEI, KO 'EVANI AU!

'Oku ou nofo 'i 'Aealani, pea 'oku ou sai'ia 'i he va'inga tā pulú. Ko ha sipoti faka-'Ailisi 'oku hangē ko e hokī. Ko e lēsoni 'oku ou sai'ia taha aí ko e fiká. Ko ha tāpuaki mo'oku 'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

TU'U 'ALI'ALIAKI 'I HE 'APIAKÓ

Na'e houtamaki ha tamasi'i fo'ou ki hoku tuofāfiné 'i he 'apiakó. Na'á ku tu'u 'i honau vaha'á 'o malu'i hoku tuofāfiné. 'Oku ou talangofua foki ki he Lea 'o e Potó. 'Oku tokolahi e tamaiki 'i he 'apiakó 'oku nau inu tī mo kofi. 'I he taimi 'oku 'omai ai 'e ha taha ha tī, 'oku ou tala ange, "Ikai, mālō pē."

KO E NGAAHI TOKONI 'A 'EVANI KI HE TU'U 'ALI'ALIAKÍ

'Oku fie ma'u e loto-to'a ke mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei.

- 'Oua te ke fo'i.
- Fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oni. Te Ne tatakí koe.
- Manatu'i 'e fakafiefia ange ki he mo'ui 'a e kakai kehé 'a ho'o tokoni ke nau ma'u 'a e ongoongolelei.

LOTU MO E NGAAHI KAUNGĀME'Á

'Oku ou ako 'i ha 'apiako Katolika. Ko au pē mo hoku tuofāfiné 'oku kau ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'I he taimi na'e puke ai 'eku kui fefiné, ne u kole ki he faiakó pe te u lava 'o fai ha lotu ma'ana. Na'e 'apasia 'a e tokotaha kotoa pē 'i he kalasí pea punou honau 'ulú. Ne u lotu le'olahi 'i mu'a 'i he kalasí.

KO E TUONGA'ANE LAHI LELEI TAHÁ

'Oku ou ta'umu'a ke kei fai pē me'a 'oku totonú. 'Oku ou tokoni ki he'eku ongomātu'á ke tokanga'i hoku tuofāfiné. 'I he taimi 'oku ilifia ai hoku tuofāfiné, 'oku ou va'inga mo kinautolu kae 'oua leva kuo ngalo 'enu ilifía. 'I he taimi 'e taha na'e mama'o ai 'eku ongomātu'á, na'á ku fai ha ngaahi talanoa ki hoku tuofefiné kae 'oua kuó ne mohe.

HOKO KO HA FA'IFA'ITAKI'ANGA

'Oku sio hoku ngaahi kaungāme'a 'i he 'apiakó 'oku ou fiefia. 'Oku ou hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei 'i he 'ikai ke u kapekape pe tākuanoa e huafa 'o e 'Eiki. 'Oku ou toe hoko ko ha faifa'itaki'anga ki hoku fāmilí.

'OMI HO TOPUVA'É KIATE KIMAUTOLU

'Okú ke tu'u 'ali'aliaki fēfē nai 'i he muimui kia Sisuú? Tā ho topuva'é pea 'omi kiate kimaautolu ho'o talanoá mo e taá, fakataha mo e fakangofua 'a ho'o mātu'á. 'Omi ia 'i he liahona.lds.org (lomi e "Submit an Article") pe 'imeili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Kaungāako ‘o Soatani

Fai ‘e Kirstin Ide

Makatu‘unga ‘i ha talanoa mo‘oni

“Taki pea mo fakamo‘oni ‘i ‘e he Lau-māliē” (Tohi Hiva ‘A e Fānaū, 66).

Kuo laka ‘i he ta‘u ‘e tahā ‘a e Kte‘eki ke fesiofaki ‘a Soatani mo hono tuofefine ko Keasí—na‘e hangē ia kuo fu‘u fuoloá! ‘I ha taimi nounou pē te ne foki mai mei he‘ene ngāue fakafaifekau ke fai hono tafá. Na‘e loto mamahi ‘a Soatani he‘ene [Keasi] puké, ka na‘á ne fiefia ke toe fakataha mo ia.

‘I he‘ene foki mai he tuku e akó ‘i he ‘aho hono hokó, na‘e tangutu atu

‘a Keasi ‘i he seá. Na‘e lele ‘a Soatani ‘o fā‘ofua kiate ia.

“Mālō e lelei Soatani! Ne u ‘ofa mai kiate koe!” Ko e lea ange ia ‘a Keasi.

Na‘e malimali ‘a Soatani. “Ne u ‘ofa atu mo au kiate koe! ‘Oku ou faka‘ofa‘ia ‘i ho‘o puké.”

Na‘e pehē ange ‘e Keasi, “Mālō.” Na‘e pukepuke ‘e Keasi ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i hono fungá.

Na‘e pehē ange ‘e Soatani, “E sai pē ke ta lautohi?”

“Fēfē ke ke ‘alu ‘o ‘omai ho‘o Tohi ‘a Molomoná, ke ta lau fakataha mei he kamata‘angá.”

Na‘e lele vave ‘a Soatani ki hono lokí ‘o to‘o mai ‘ene tohi. Na‘á ne kaila pē mo lele. “Ko ‘eni!” Na‘á ne tangutu hifo ‘i he tafa‘aki ‘o Keasí.

Na‘á na fakaava hake ki he peesi talamu‘akí. Na‘e lau ‘e Soatani, “Ko e Tohi ‘a Molomoná: Ko ha Fakamo‘oni ‘e Taha ‘o Sīsū Kalaisi.” Na‘á na taufetongi leva ‘i he laukongá.

Na‘e pehē ange ‘e Keasi, “‘I he‘eku ngāue fakafaifekau na‘á ku ako faka‘aho mo hoku hoá e folofolá.” “Te ke fie kaungāako mo au kae ‘oua kuo taimi ke u toe foki ki he ngāué?” Ko e fehu‘i ange ia ‘a Keasí.

Na‘á ne tali ange, “‘Io!”

Na'e manatu 'a Soatani ki he'ene kei kaungāako mo Keasi. Ka na'á ne ma'u ha fakakaukau lelei!

Na'e tafa 'a Keasi hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai. Na'á ne 'atā mai mei falemahaki ki 'api ke mālōlō mo fakakeake 'i ha ngaahi uike. Na'á ne ako mo Soatani 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he 'aho kotoa pē.

Kimu'a peá ne toe foki ki he'ene ngāue fakafaifekaú, na'e lea ange 'a Keasi, "Soatani, 'oku ou fie fakatukupaa'i koe ke ke lau ke 'osi e Tohi 'a Molomoná kimu'a peá ke papitaisó!"

Na'e ki'i fakakaukau 'a Soatani ki ai. 'E hoko hono ta'u valú 'i ha ngaahi māhina si'i mei ai. 'E pau ke lahi e laukonga ke ne faí. Ka na'á ne fie fai pē. Na'e pehē ange 'e Soatani, "Io."

"I ho'o lau iá, te ke lava 'o lotu 'o fehu'i pe 'oku mo'oni ia?" Ko e kole ange ia 'a Keasi. "Na'e palōmesi mai 'a Molonai kapau te tau fai ia, 'e fakahā mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni pe 'oku mo'oni ia."

Na'e pehē 'e Soatani, "Sai ia."

Na'e a'u ki he taimi ke foki ai 'a Keasi ki he ngāue fakafaifekaú, kuo

'I he 'aho hono hokó 'i he akó, na'á ne lue atu ki he tesi 'o hono kaungāme'a lelei taha ko Siakí.

Na'e pehēange 'e Soatani, "Te u lau ke 'osi e Tohi 'a Molomoná kimu'a 'i hoku papitaisó." "Te ke fie kau mai, he ko 'ena 'okú ta papi fakataha pē he 'aho tatau?"

"Io," ko Siaki ange ia. "Kuo te'eki ke u lau ke 'osi e Tohi 'a Molomoná kimu'a."

'I he 'aho kotoa pē he akó, na'á na fe'eke'aki e fehu'i tatau pē.

"Ko e tohi fē 'eni 'okú ke a'u ki ai?"

"Ko e ngata'anga 'o Sēkopé. Ko e tohi fē 'eni 'okú ke a'u ki ai?"

Ne 'ikai fuoloa mei ai kuo 'ikai ke na toe fe'eke'aki 'a e fehu'í. Na'á na fesiofaki pē peá na 'ilo'i leva e fehu'í.

"Oku ou tui 'e 'osi pē 'o taimi tonu mo 'eta papitaisó," ko Soatani ange ia.

Ne faifai pea a'u ki hona 'aho papitaisó.

Na'e fanafana ange 'a Soatani, "Na'á ku toki faka'osi pē 'anepō."

"Mo au pē!" Ko Siaki ange ia. "Pea na'á ku lotu ke 'ilo'i pe 'oku mo'oni ia, pea ne u ongo'i māfana 'aupito mo fiefia."

Na'e malimali 'a Soatani. "Hangē pē ko aú. Ne u ongo'i fiefia 'aupito he taimi na'á ku lotu aí." Na'á ne hounga'ia 'aupito 'i he fakatukupaa'i ia 'e Keasi. Na'á ne kamata fakatupulaki leva he taimi ni 'ene fakamo'oni. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Veisimia, USA.

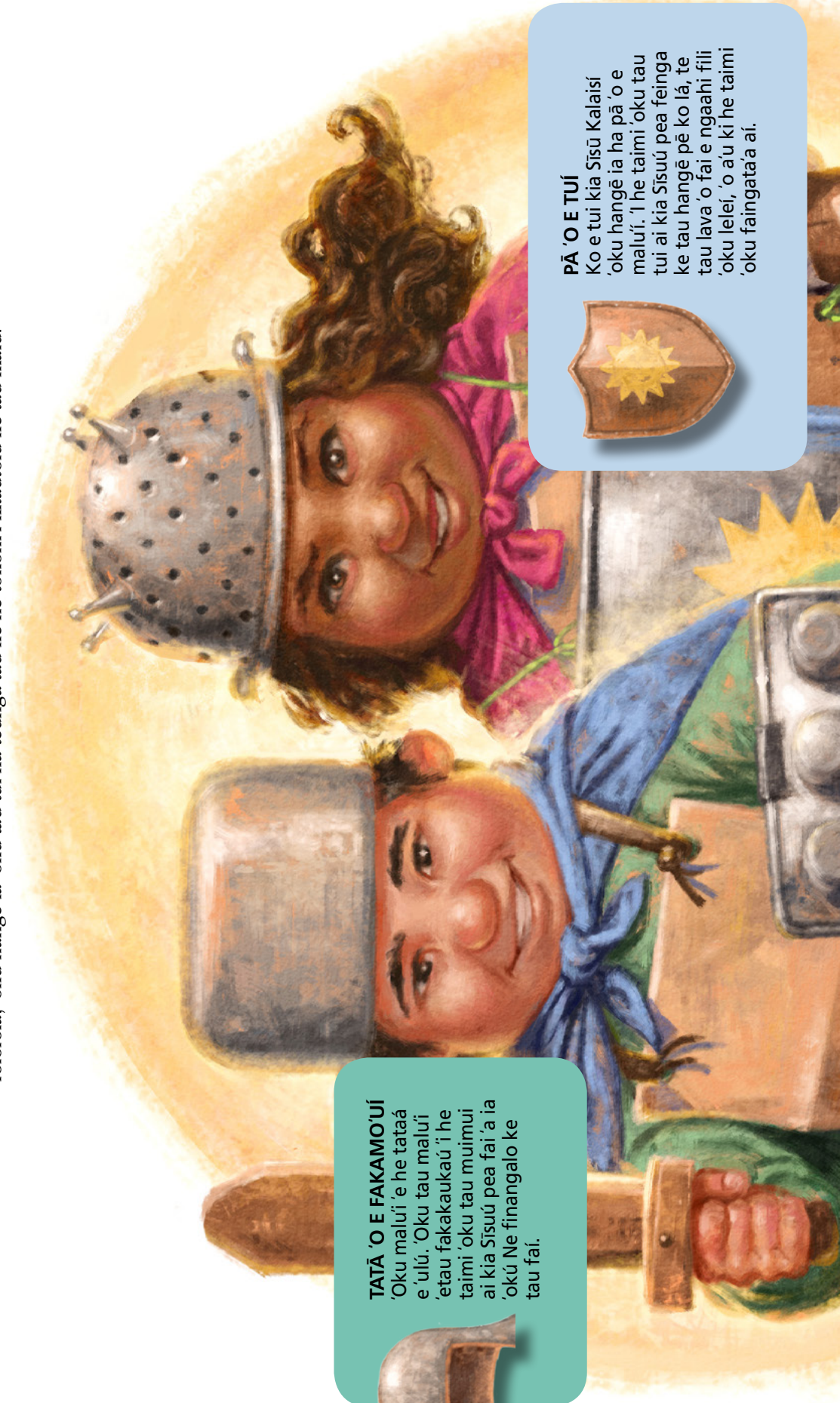
Ko e Teunga Tau Kakato 'a e 'Otuá

'O ku ako'i mai 'e he folofolá 'oku totonu ke tau tui e "teunga tau kakato" 'a e 'Otuá (vakai, Efesō 6:11–18 mo e T&F 27:15–18). 'I he 'etau ako mo lotua e folofolá, 'oku hangē ia 'oku tau tui ha teunga tau ke ne tokoni'i kitautolu ke tau malú.

TATĀ 'O E FAKAMO'UÍ
'Oku maluí 'e he tataá e 'ulú. 'Oku tau maluí 'etau fakakaukáu 'i he taimi 'oku tau muimui ai kia Sisuú pea fai 'a ia 'okú Ne finangalo ke tau fai.

PĀ 'O E TUÍ

Ko e tui kia Sisuú Kalaisi 'oku hangē ia ha pā 'o e maluí. 'I he taimi 'oku tau tui ai kia Sisuú pea feinga ke tau hangē pē ko lá, te tau lava 'o fai e ngaahi fili 'oku lelei, 'o áu ki he taimi 'oku faingata'a ai.

**SIFA-FATAFATA
'O E MĀ'ONĪ'ONĪ**

'Oku malu' i he sifa-fatafatā 'a e mafū. 'I he'tau 'ofa ki he 'Otuā 'aki hotau lotō kotoa, 'oku tau feinga ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku tāpuekina kitautolu 'i he'tau fili ki he totonú.

NO'O 'O E MO'ONĪ

Ko e no'ó ko ha leta ia 'okú ne tokoni ke malu' i e sino 'o ha sōtia. Ko e 'ilo' i ko ia 'a e me'a 'oku mo'oni 'oku tau malu leva. 'Oku mo'oni 'a e ongoongoolelei, pea 'oku fakamālohia kitautolu 'i he'tau mo'ui 'aki 'a e ongoongoolelei.

**TOPUVAE 'AKI 'A E
TEUTEU 'O E MELINÓ**

'Oku malu' i he suú 'a e vāé. 'Oku tau feinga ke molomolo-muivae 'i'a Sīsū Kalaisi koe'uhí ke tau nofo mo la ha 'aho.

HELETĀ 'O E LAUMĀLIÉ

'Oku tokoni e heletaá ke tau' i e me'a 'oku halá. 'Oku tokoni' i kitautolu 'e he Laumālié 'i he taimi 'oku tau fehanganagai ai mo e ngaahi me'a 'oku halá pe faingata'a. 'Oku tokoni e fakafanongo ki he Laumālié ke tau malu ai.

Ko e hā te ke lava 'o fai he 'aho kotoa pé ke ke ongo' i malu mo fiefia ai ho laumālié?

Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

Ko e hā e ngaahi palōmesi 'oku tau fai 'i he papitaisó?

'Oku tau to'o e huafa 'o
Sisū Kalaisi kiate kitautolu
pea tau hoko ko e
mēmipa 'o Hono Siasí.

Pea 'i he'etau ma'u e
sākalamēnití he uike takitaha,
'oku tau palōmesi ai te tau
manatu'í 'a Sísū. 'Oku tau
palōmesi ke tauhi 'Ene
ngaahi fekaú.

'Oku tau tui kiate la.
'Oku tau mōihū kiate la.
'Oku tau muimui kiate la.

Mei he "Ke Hoko Mai Ho Pule'angá," Liahona, Mē 2015, 119-123.

KO 'ETAU PĒSÍ

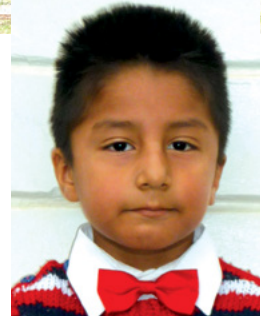
Ne u ongo'i fiefia 'aupito lolotonga hoku papitaisó. Na'á ku kī'i ongo'i lotosii 'i he kamatá, ka 'i he'eku hifo pē ki he vai, na'e mole 'a e lotosii. Na'á ku ongo'i malu 'aupito 'i he loto vai papitaisó. 'Oku ou ongo'i fiefia 'aupito 'i he'eku fili ke papitaisó. 'Oku ou 'ilo'i ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku mo'oni ia pea 'oku 'i ai 'a e 'Otua mo'ui.

Neiliana V., ta'u 8, Palāsila

Na'á ku 'alu mo hoku fāmili ki he temipalé, pea 'oku ou 'ilo'i ko e temipalé ko e fale mo'oni ia 'o Sīsū Kalaisi.

Hēlame A., ta'u 5, Pelū

'Oku talanoa 'eku tamai mo 'eku fa'éé kiate kimautilu kau ki he temipalé. 'Okú na faka'ali'ali mai ha la'itā 'o e temipalé pea fakamo'oni ki hono ngaahi tāpuaki ta'engatá.

Tesoa I., ta'u 7, Kongikou

Ko e Fakatupú

Na'é fakatupu 'i he mā'oni'oni 'e he Tamai Hēvaní 'a e māmani longomo'uí ni.

Na'á ne 'omi 'a e māmá ki he fakapo'ulí pea ngaohi 'a e 'ataá, 'ōsení, mo e fonuá,

Mo e mahutafea 'i he me'a kehekehé mo e feliliuaki 'i he ngaahi fa'ahita'ú ke tānaki atu ki he fiefiá.

Pea na'é 'i ai leva 'a e la'áá, māhiná, mo e ngaahi fetu'ú, mo e fanga monumanú.

Na'é fakatupu leva e tangatá ke pule ki he māmani ko 'ení.

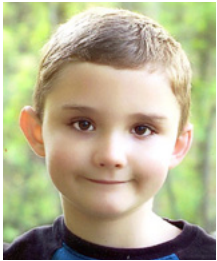
'E lava leva ke mālōlō e Tamai Hēvaní he taimí ni.

'I he 'aho tapú 'oku tau ako ai ki he ngaahi mo'oni lahi ko 'ení.

C. Lingiao., ta'u 10, Taiuani

Na'e Faifekau 'a 'Āpisi

Na'e ako'i 'e he tamai 'a 'Āpisi ia ke ne tui kia Sisū Kalaisi. Na'e 'ikai ke tokolahi e kakai na'a nau tui kia Sisū 'i hono [Āpisi] koló, Hili e ha'u 'a 'Āmoni ki hono [Āpisi] kakaí 'o ako'i e Tu'i ko Lamōnaí, na'e 'ilo 'e 'Āpisi na'e finangalo e Tamai Hēvani ke ne vahevahe e ongoongoleléi mo e kakaí. Na'e faifai peá ne lava 'o tala ki he kakaí kau kia Sisū.

Na'e tu'ó taha hono fa'u 'e homau fāmilí ha palani ngāue fakafaifekau. Na'a mau fakakaukau'i e me'a 'e fai 'e he tokotaha takitaha. Na'a ku fakakaukau ke u 'oange ki he'eku faiako

kalasi uá 'a e Tohi 'a Molomoná. 'I he taimi na'a ku 'oange ai kiate iá, na'a ne pehē mai, "Mālō, 'Ātama. 'Oku ou sa'ia ke laukonga." 'Oku ou fiefia he'ema'u fa'u ha palani ngāue fakafaifekau. 'Amanitā W., ta'u 8, 'Iutā, USA

"Āpisi mo e Kuini," Mali D., ta'u 6, Uasingatoni, USA

TĀ FAKATĀTĀ 'A JARED BECKSTRAND

Kosi, pelu, pea tauhi 'a e kaati tukupā ko 'eni!

'ĀPISI

'E Lava Ke u Hoko ko ha Faifekau!

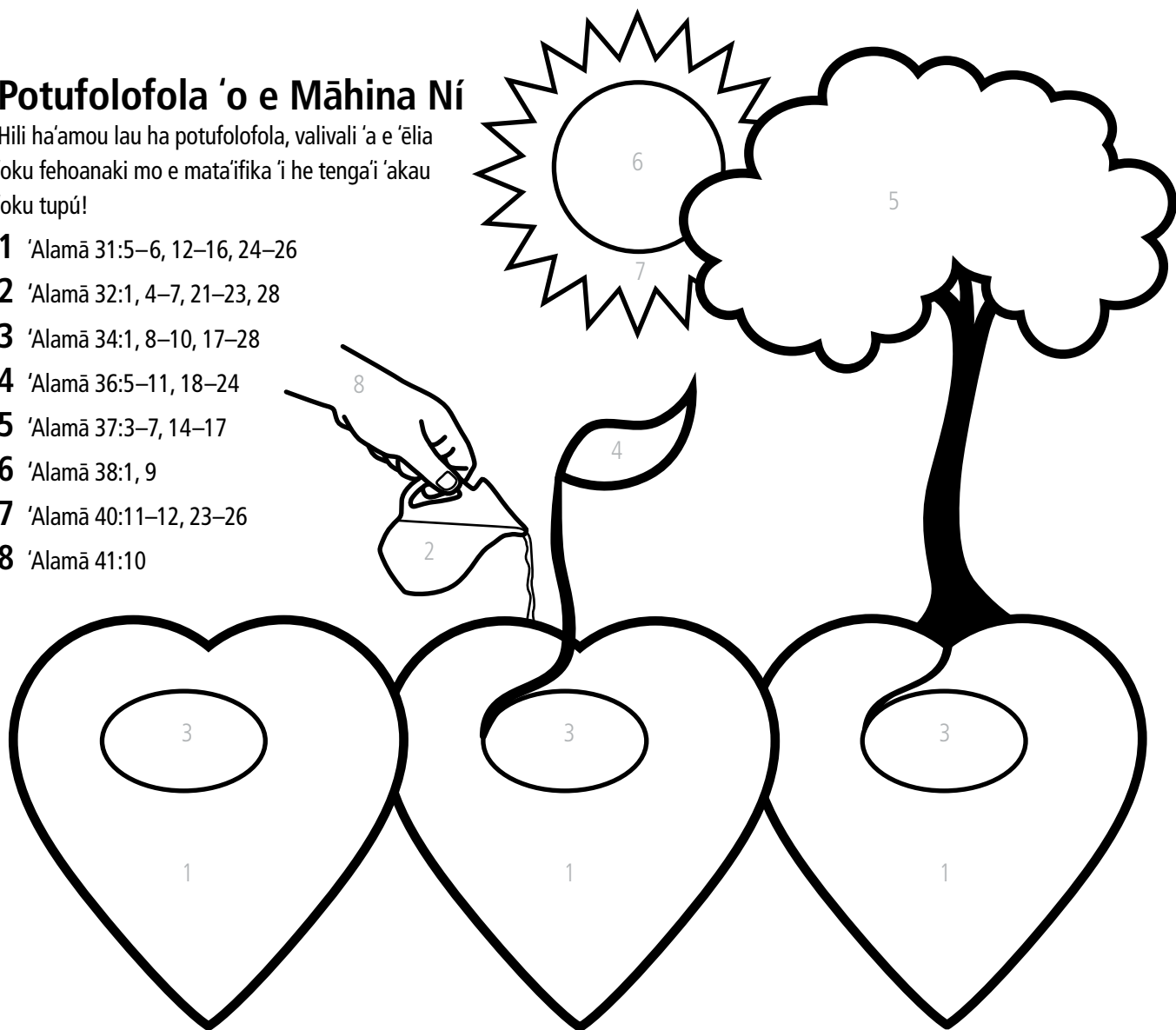
- Ako ma'uloto e 'Alamā 19:36.
- Fakaafe'i ha'ó kaungāme'a ke ha'u ki he Palaimelí 'o ako kau ki he ongoongoleléi.
- Tokoni ke fakatupulaki h'ó fakamo'óni 'aki hono vahevahe ia mo ha taha!
- 'Oku ou pole'i au ke u . . .

_____

Potufolofola 'o e Māhina Ní

Hili há'amou lau ha potufolofola, valivali 'a e 'ēlia 'oku fehoanaki mo e mata'ifika 'i he tenga' i 'akau 'oku tupú!

- 1 'Alamā 31:5–6, 12–16, 24–26
- 2 'Alamā 32:1, 4–7, 21–23, 28
- 3 'Alamā 34:1, 8–10, 17–28
- 4 'Alamā 36:5–11, 18–24
- 5 'Alamā 37:3–7, 14–17
- 6 'Alamā 38:1, 9
- 7 'Alamā 40:11–12, 23–26
- 8 'Alamā 41:10

Fakatupulaki 'o e Tuí

Na'e ako'i e 'Alamā mo 'Amuleki e kakai tokolahi kau kia Sisū Kalaisi. Na'á na liliu e mo'ui 'a e kakaí 'aki hono tō 'a e tenga 'o e tuí. Na'e ngāue fakafaifekau 'a 'Alamā mo e ni'ihī kehé pea na'a nau malanga'aki e folofola 'a e 'Otuá. Fekumi ki ha tukupā laukonga 'e taha 'i he māhina hono hokó! ■

'Oku Ako'i 'e 'Alamā 'a e Founnga 'o e Lotú

Na'e 'alu 'a 'Alamā ko e Sií mo e ni'ihiki kehe ke ako'i e kau Sōlamí. Na'e tui e kau Sōlamí ki he Tamai Hēvaní kimu'a, ka na'e 'ikai ke nau toe tauhi 'Ene ngaahi fekaú. Na'e 'ikai ke nau tui kia Sīsū.

Pea na'e 'ikai ke nau manatu'i 'a e founnga totonu 'o e lotú.

Na'e tu'o taha he uike 'a e taufetongi 'a e kau Sōlamí 'i hono fai e lotú. Na'a nau kaka ki ha tu'unga mā'olunga. Na'a nau hiki hake honau nimá ki 'olunga. Pea na'a nau fakamālō ki he Tamai Hēvaní 'i he'enu lelei ange 'i he kakai kehé. Na'e fai 'e he tokotaha kotoa pē 'a e lotu tatau.

Na'e toki lotu pē 'a e kau Sōlamí 'i he'enau kaka ki he tu'ungá. Na'e 'ikai ke nau fakakaukau ki he Tamai Hēvaní pe lotu kiate Ia 'i 'api pe 'i ha toe feitu'u kehe.

Na'e ako'i 'e 'Alamā ki he kakaí te nau lava 'o lotu 'i ha fa'ahinga taimi pē. Te nau lava 'o lotu 'i 'api, 'i he ngoué, pe 'i he toafá. Na'á ne ako'i te nau lava 'o lotu kau ki ha fa'ahinga me'a pē pea 'e tokoni'i kinautolu 'e he Tamai Hēvaní.

Te tau lava 'o lotu 'i he founa na'e ako'i 'e 'Alamaá. Te tau lava 'o lotu 'i ha fa'ahinga taimi pē mo ha fa'ahinga feitu'u pē. Te tau lava pē 'o lotu fakalongolongo 'i hotau lotó. 'E fanongo mai ma'u pē 'a e Tamai Hēvaní! ■

Te u Lava 'o Loto 'Apasia

Fai 'e Palesiteni
Spencer W. Kimball
(1895–1985)

Palesiteni Hono
Hongofulu Mā
Ua 'o e Siasí

KO E HĀ PEA KO E HĀ HONO 'UHINGA PEA 'OKU FĒFĒ HONO FAI HA FAKAMO'ONI

Ko e taimi kotoa pē 'oku ke fai ai ho'ō fakamo'oni, 'oku fakamālohia ia.

'E lava ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'i māmani ha fakahā, 'a e fakahā tatau pē ko ia na'e ma'u 'e Pitā [vakai, Mātiu 16:13–17]. 'E hoko 'a e fakahā ko iā ko ha fakamo'oni, ko hano 'ilo'i 'oku mo'ui 'a Kalaisi, ko Sisū Kalaisi 'a e Huhu'i 'o e māmaní. 'E lava ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e 'ilo fakapapau ko 'ení, pea ko e taimi te ne ma'u ai 'a e fakamo'oni ko 'ení, 'e ma'u ia mei he 'Otuá kae 'ikai mei he akó 'ata'atā pē. Ko e mo'oni 'oku mahu'inga 'a e akó, ka kuo pau ke ō fakataha pē 'a e akó mo ha lotu lahi mo e ngāue, pea 'e hoko mai leva 'a e fakahā ko 'ení. . . .

Ko e taha e ngaahi houalotu fakamo'oni 'o e ngaahi fakataha'anga lelei taha 'i he uōtí 'i he māhiná kotoa, 'o kapau 'oku ke ma'u 'a e Laumālié. Kapau 'oku ke ongo'i ta'eoli'ia 'i ha houalotu fakamo'oni, 'oku 'i ai e me'a ia 'oku fehalaaki 'iate koe, ka 'oku 'ikai ko e kakai kehé. Te ke lava 'o tu'u pea fai ho'ō fakamo'oni pea te ke pehē ko e fakataha'anga lelei taha ia 'i he māhiná; ka 'o kapau te ke tangutu pē

'o lau e ngaahi fehalaaki fakakalamá mo kata'i 'a e tangata 'oku 'ikai si'i lava 'o lea lelei, te ke ta'eoli'ia, pea

'i he ta'eoli'ia ko iá te ke mole ai mei he pule'angá. . . .

'Oku fakataha 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá fakataha mo e Kau Taki Mā'olungá kátoa 'i he temipalé 'i he māhina kotoa pē. 'Oku nau fai 'enau fakamo'oni mo fefakahā'aki 'enau fe'ofa'akí 'o hangē pē ko kimoutolú kátoa. Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke fai ha houalotu fakamo'oni 'a e Kau Taki Mā'olungá? Ko e 'uhinga tatau pē 'oku fie ma'u ai e houalotu fakamo'oni. 'Oku mou pehē te mou kei ma'u 'a hono mahu'inga kakato ho'omou fakamo'oni kapau te mou ta'e fakahoko ia 'i ha māhina 'e tolu, pe ono, pe hiva, pe hongofulu mā ua?

'Oku manavasi'i e ni'ihia 'o hotau kakai lelei na'a kuo motu'a e ngaahi lea 'oku nau ngāue 'akí 'o nau feinga ai ke mavahe mei he'enau ngaahi fakamo'oni 'o nau lea 'aki ha ngaahi me'a 'oku 'ikai fekau'aki ia mo e ongoongolelei. 'Oua na'a 'i

ai ha taimi te ke hoha'a ai 'i ho'ō ngāue 'aki e ngaahi lea tatau pē 'i ho'ō fakamo'oni. 'Oku lea peheni 'a e Palesiteni 'o e Siasí 'i he taimi 'oku ne fai ai 'ene fakamo'oni, "Oku ou 'ilo na'e uiui'i 'a Siosefa Sāmīta 'e he 'Otuá, ko ha fakafofonga fakalangi. 'Oku ou 'ilo ko e Kalaisí 'a Sisū, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí." Vakai ki ai, ko e me'a tatau pē 'oku mou lea 'akí kátoa. Ko e fakamo'oni ia. . . .

'Oku 'ikai ko ha akonaki e fakamo'oni; 'oku 'ikai ko ha malanga e fakamo'oni ('oku 'ikai ko ho'ō 'i aí ke ekinaki ki hono toé); 'oku 'ikai ko ha 'o fakamatata ki ha'ō folau na'e fai. Ko ho'ō 'i aí ke fai ho'ō fakamo'oni. 'Oku fakafo 'a e me'a te mou lava ke lea 'aki 'i ho'omou fakamo'oni 'i ha sekoni 'e 60, pe 120, pe 240, pe ko e hā pē taimi kuo tuku atú, 'o kapau te mou nofo taha pē ki he fakamo'oni. 'Oku mau fie 'ilo ki he me'a 'oku mou ongo'i. 'Oku mou 'ofa mo'oni nai he ngāue? 'Okú ke fiefia nai 'i ho'ō ngāue? 'Okú ke 'ofa nai 'i he 'Eikí? 'Okú ke fiefia nai 'i ho'ō hoko ko e mēmipa 'o e Siasí?

. . . 'Oua te ke tangutu 'i he houalotu 'aukaí 'o lohiaki'i pē koe mo ke pehē, "Mahalo pē he 'ikai ke u fai 'eku fakamo'oni he 'ahó ni. Mahalo he 'ikai lelei ia ki he kāingalotu kehé he kuo lahi 'aupito e ngaahi faingamālie ia kuó u ma'ú." Fai ho'ō fakamo'oni. Pea 'oku lōloa fe'unga pē 'a e miniti 'e tahā ke ke fakamo'oni ai.

'Oku 'i ai ho'ō fakamo'oni! Ko e mo'oni, 'oku fie ma'u ke langaki mo hiki hake pea fakatupulaki ia; pea ko e me'a ia 'oku ke faí. Ko e taimi kotoa pē 'oku ke fai ai ho'ō fakamo'oni, 'oku fakamālohia ia. ■

Mei he "Ko e Fakamo'oni Fakatāutahā," Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sīpenisā W. Kimipolo, 2006, 88, 92–94.

NGAAHI 'ILO

Te tau ongo'i fēfē 'a e 'ofa 'oku ma'u 'e he Tamai Hēvaní ki He'ene fānau kotoa?

“Ko e founga lelei taha ke tau tokoni ai e nihi kehé ko e pau ko ia ke tau vakai kiate kinautolu i he fofonga 'enau mātuá pe ko e Tamai Hēvaní. Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ma'u e 'ilo ki he mahu'inga mo'oni 'o e laumalié. Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ongo'i 'a e 'ofa 'oku ma'u 'e he Tamai Hēvaní ki He'ene fānau kotoa. Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ongo'i e tokanga 'a e Fakamo'uí kiate kinautolú. He 'ikai lava ke tau fakahoko kakato hotau tufakanga fakafuakava ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi pea fakafiemalié i a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemalié, kae 'oua ke tau vakai kiate kinautolu i he fofonga 'o e 'Otuá.”

Eletā Dale G. Renlund 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “I he Fofonga 'o e 'Otuá,” *Liahona*, Nōvema 2015, 94.

'I he Makasini Foki ko 'Eni

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

Kau To'a ki he Sāpaté

p. 50

Na'e pau ke mau fili 'i he tauhi 'o e 'aho Sāpaté ke mā'on'i'oni'oni pea mo e feinga ke ikuna 'a e fe'auhi 'akapulu fakafonuá. 'I he iku'angá, na'a mau ma'u 'o lahi ange 'i he'ema'u 'amanakí.

MA'Á E TO'U TUPÚ

Ko e KONGA FAINGATA'Á TAHA 'o e Hoko ko ha FAIFEKAÚ

p. 52

Ko e teuteu ngāue fakafaifekau 'oku lahi ange 'i he ako folofolá 'ata'atā pē. 'Oku toe 'uhinga foki ki he ako ke ngāue fakataha mo e ngaahi hoá, tali 'a e fakasitú'á, mo e 'ilo 'oku 'ikai ke sai e kai 'aisikilimi 'i he pongipongi, ho'atā, mo e efiáfí!

MA'Á E FĀNAÚ

Ko e Kaungāako 'o Soatani

p. 68

Na'e sai'ia 'a Soatani 'i he'ene kaungāako mo hono tuofefiné 'i ha ngaahi 'aho si'i. Ka ko e hā 'ene me'a ka fai 'o ka foki hono tuofefiné ki he ngāue fakafaifekau?

TONGAN

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ON'I'ONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NĪ